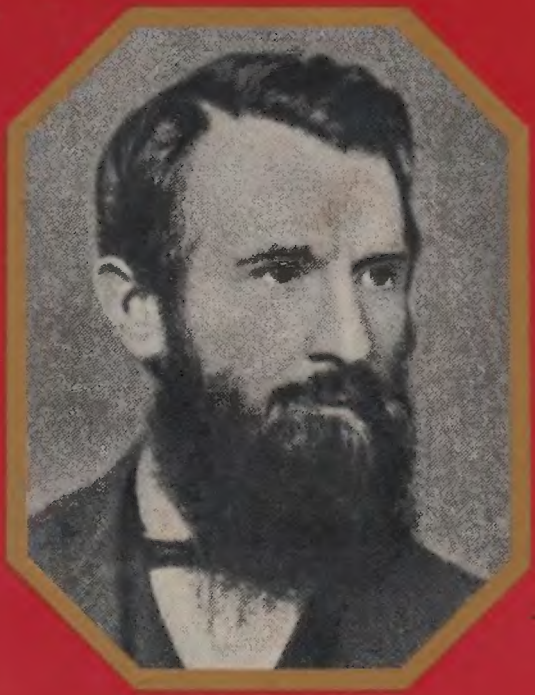

F. Lessner

ÉN VITTEM NYOMDÁBA A KOMMUNISTA KIÁLTVÁNYT

FRIEDRICH LESSNER

Én vittem nyomdába a Kommunista Kiáltványt

FRIEDRICH LESSNER

Én vittem nyomdába a Kommunista Kiáltványt

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
1977

Friedrich Lessner

ELŐSZÓ

Az itt közreadott visszaemlékezések, amelyeket egy öreg kommunista vetett papírra, többet nyújtanak, mint elmúlt napok eleven ábrázolását. Az, aki – mint Friedrich Lessner – végigkísérte a proletármozgalom haladását a kezdettől egészen századunkig, aki Marx és Engels barátjának és harcostársának nevezhette magát, sok mindenről tudósíthat bennünket. Arról is, hogy az osztályellenséggel szembeszállni bátorság és körültekintés kellett. A munkásmozgalom csak úgy juthatott valamivel közelebb céljához, ha a kommunizmus tudományos tanát követte – ezt az igazságot Lessner, a munkás már korán felismerte, és harcokkal teli életében ez az igazság vezérelte.

Az itt következő fejtegetéseket nem Lessner életrajzának szántuk, az különben is elkészült már*, hanem csupán vázlatos képet kívántunk nyújtani Lessner, a proletárforradalmár tevékenységének legfontosabb állomásairól.

I

Friedrich Lessner 1825. február 27-én született Blankenhainban, egy türingiai kisvárosban.

Ifjúsága meglehetősen örömtelen volt; már egész fiatalon dolgoznia kellett, s még szerencse volt, hogy a közeli Weimarba került inasként egy szabómesterhez. Az ifjúkor semmi rendkívülit nem ígért: Lessner is azt a proletár életutat járta, mint a szegény családból származók sokasága. Mesterlegény korában, az akkori általános szokást követve, vándorútra ment. De ahová csak eljutott, mindenütt ugyanazt tapasztalta: a vagyonos polgárság a proletárok szegénységén gazdagodott meg. Lessner ezt igazságtalannak találta, és gondolkodni kezdett rajta.

Gazdasági és társadalmi átalakulások kora volt ez. Anglia és Franciaország után Németországban is megindult a kapitalista fejlődés. Ezzel együtt terjedt a létbizonytalanság a proletarizálódott kézművesek között. A dolgozó, de nyomorgó proletárok védekezni kezdtek ez ellen. Angliában már létrehozták a chartista tömegmozgalmat, Franciaországban titkos szocialista szervezetek alakultak. Hatásukra a német proletariátus is kezdett politikai erővé formálódni, részint az országon belül, de mindenekelőtt Párizsban és Londonban. Ezek a mesterlegények kiutat kerestek a társadalmi ellentmondásokból. Az utópikus munkáskommunizmusra támaszkodva arra a meggyőződésre jutottak, hogy csupán a saját erejükben bízhatnak. Az Igazak Szövetségében* tömörült mesterlegények többsége hamarosan felismerte, hogy a szervezett proletariátus csak akkor teljesítheti osztályfeladatát, ha elfogadja a proletár önfelszabadítás Marx és Engels által

éppen akkoriban lefektetett elméleti alapelveit és a szövetségi szervezetet a kommunisták pártjává alakítja át.

A marxista pártalakításnak ez a döntő szakasza – amely a tudományos kommunizmus megalapítóinak irányításával ment végbe az 1847 júniusában és decemberében megtartott kongresszusokon – volt az a pillanat, amikor Lessner bekapcsolódott a munkásmozgalomba, és ezt a szakaszt az események középpontjában élte át. Így érett néhány hónap alatt proletárforradalmárrá.

Még 1846-ban, mint a hamburgi Munkás Művelődési Egylet tagja, lelkes híve lett az utópikus egyenlőség-kommunizmusnak és szenvedélyesen rajongott annak eszményeiért. Az érzelmi túltengés korszaka azonban nem tartott sokáig.

Amikor Lessner 1847-ben Londonba, a kapitalizmus akkori metropolisába emigrált, új világ tárult fel előtte. Itt nemcsak embernek ember által való sokkal nagyobb mérvű kizsákmányolását tapasztalta, mint a kontinensen, itt a munkásosztálynak sokkal fejlettebb mozgalmával is találkozott. Az Igazak Szövetségének londoni ágazata, valamint annak újonnan alakult Központi Vezetősége és az 1840-ben a Szövetség tagjaiból alakult Kommunista Munkás Művelődési Egylet éppen a Kommunisták Szövetségének két kongresszusát készítette elő. Lessner nem tartozott azok közé a küldöttek közé, akik a szervezet jövőjéről döntöttek, de a pártalakítást körülvevő politikai légkör őt is megragadta. Részt vett a Művelő-

dési Egylet vitáiban, olvasta Marx és Engels első írásait, és egyéniségük nagy hatást gyakorolt rá.

Lessnernek megadatott, hogy nyomdába vigye „A Kommunista Párt kiáltványá"-nak kéziratát. Ez bizonyára véletlen volt, ám jelképes véletlen, hiszen a tudományos kommunizmus alapelveinek terjesztése a munkásmozgalomban: ez lett életének tartalma.

„Hogy micsoda lelkesedéssel fogadtuk aztán a »Kiáltvány«-t", emlékezett vissza Lessner, „hogy milyen buzgón tanulmányoztuk, az leírhatatlan. Noha gigászi tartalmát akkor még nem érthettük meg egészen, azt mégis éreztük, hogy mestermű van a kezünkben."* Lessnernek most már szilárd meggyőződése volt, hogy a munkásosztály csakis a marxizmusban találhatja meg a forradalmi gyakorlat vezérfonalát. Az osztályharcok iskolájában sajátította el a kommunista tulajdonságait: hűség a párthoz és lankadatlan odaadás a munkásosztály felszabadításáért vívott harcban. E tulajdonságok Lessner egész további életútját meghatározták.

A próbatétel órája nem váratott magára. Szinte ugyanabban az időben, amikor a „Kommunista Kiáltvány" első példányai megjelentek, a francia proletariátus felkelt a tőzsdejátékosok és spekulánsok korrupt uralmi rendszerének megdöntésére. Az 1848-as párizsi februári forradalom népfelkelések egész hullámát váltotta ki Európában. Alig néhány héttel később a bécsi és a berlini barikádokon sújtott le a következő csapás. Semmi sem adhatott volna nagyobb lendületet a kommunistáknak, mint

a népnek e rég várt győzelme. Nem is volt többé maradásuk az egyesületi helyiségekben és klubokban, a tömegek élén kimentek az utcára. Közöttük volt Lessner is. Egyetlen tömeggyűlésről sem hiányzott, amelyet a chartisták rendeztek Londonban. Különösen nagy reményeket fűztek az 1848. április 10-i tömegtüntetéshez. De csalatkoztak, mert a reformista vezetők elaltatták a mozgalmat, ahelyett, hogy a forradalom felé irányították volna. Ez kiábrándította Lessnert, a forradalmárt, és megtanulta, hogy ezentúl pontosan megkülönböztesse azokat, akik csupán forradalmi frázisokkal pöffeszkednek a munkások előtt, azoktól, akik a nép igazi szószólóiként állhatatosan síkraszállnak meggyőződésük mellett.

Hogy mi értendő állhatatosságon, azt megmutatta a júniusi párizsi felkelés. Az önkényes intézkedésekkel provokált proletariátus újra fegyvert fogott. Ez volt az első döntő ütközet bérmunka és tőke között. A burzsoá ellenforradalommal szemben a felkelők vereséget szenvedtek. Az uralkodó osztályok gyalázták őket, Marx és Engels azonban szóban és írásban védelmezték a proletárok igaz ügyét. A munkások felfigyeltek. Áldozatkészségüket nem sértették olyan sirámok, hogy a vérontás elkerülhető lett volna. Marx egyszerűen csőcseléknek nevezte a burzsoáziát. A győztes elbukottaknak pedig babérral koszorúzta „fenyegetően sötét homlokát"*. Ez az elvi szilárdság mély benyomást tett Lessnerre. Kitörölhetetlen bizonyossággá vált benne az az érzés, hogy

a burzsoázia és a proletariátus közötti osztályellentétek kibékíthetetlenek.

Lessner forradalmi türelmetlenséggel telve, sóvárogva várta azt a napot, amikor ő maga is kiveheti részét a kontinens felkeléseiből. Végre 1848 augusztusára összegyűjtötte a pénzt, amellyel átutazhatott Németországba. Hamis útlevéllel Kölnbe utazott.

Nem véletlenül választotta ezt a várost tartózkodási helyéül. Marx, Engels és közvetlen harcostársaik a Kommunisták Szövetségéből már hónapokkal előbb hozzáfogtak itt a politikai munkához, kiadták a „Neue Rheinische Zeitung"-ot, mint a demokrácia sajtóorgánumát, és a kölni Munkásegyletben kezdték visszaszorítani a kispolgári befolyást. Lessner számára magától értetődő dolog volt, hogy ebben ő is segítsen. Egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy megvilágítsa Marx és Engels politikai irányvonalát a demokratikus alapokon álló polgári forradalom kiteljesítése érdekében és hozzájáruljon a proletár osztályöntudat fejlesztéséhez. Egészen elemében érezte magát, amikor mint munkás a munkások között felolvashatta Marx és Engels cikkét, megmagyarázhatta a politikai összefüggéseket és új harcostársakat toborozhatott. Ezzel a – megtévesztően – „apró-munkának" nevezett tevékenységgel nagy szolgálatot tett a munkásmozgalomnak.

Lessner megértette, mit akar Marx és Engels, megértette, mennyire fontos, hogy erélyesen szembeszálljanak az újból megerősödő reakció túlkapásaival. A burzsoáziára, amely hivatva volt megfosztani hatalmuktól a proletárokat,

nemigen lehetett számítani. Demokráciáról a munkásosztálytól való félelmében tudni sem akart. Sőt még természetes szövetségesét, a parasztságot is cserbenhagyta és meggátolta a demokratikus agrárreformot. Tág tere nyílt annak, hogy a falusi népet elvezessék a forradalomhoz; és valahányszor a szabad vasárnapok lehetőséget adtak erre, a kölni Munkásegylet tagjai a környező vidékre utaztak, hogy felvilágosítsák a parasztokat igazi érdekeikről és megnyerjék őket a proletariátus szövetségeséül. E vidéki agitátorok között ott volt Lessner is. Meggyőző szavait bizalommal fogadták; számos népgyűlés előkészítésében és szervezésében segédkezett.

Ahol csak kommunisták nyilvános megmozdulásokat és tüntetéseket rendeztek vagy barikádépítésre szólítottak fel – Lessner jelen volt. Részt venni nemcsak a kölni Munkásegylet taglétszámának növelésében, hanem – a „Neue Rheinische Zeitung" segítségével – politikai irányításában is, ezt olyan kötelességnek érezte, amely őt magát is egyre gazdagította. A proletármozgalom olyan munkásfunkcionáriussá formálta, akiben meg lehetett bízni – akár a szervezeti szabályzat felülvizsgálatára alakított bizottság tagjaként, akár valamelyik helyi egyesületi csoport vezetőjeként működött. Így Lessner is hozzájárult ahhoz, hogy a Marx és Engels által kitűzött cél kézzelfogható közelségbe kerüljön: hogy a kommunista szövetségi tagok vezetése alatt álló sok területi, időközben politikailag és ideológiailag alaposan megerősödött proletáregyesülés egyetlen átfogó szövetséggé

tömörüljön. A kommunisták törekvését azonban nem koronázta siker. A forradalom elbukott a burzsoázia árulásán. Ezzel megsemmisültek az előfeltételei annak, hogy reményteljes művüket alakuló kongresszussal végezzék be.

Noha az immár egyre jobban kibontakozó katonai önkényuralom elfojtással fenyegette a politikai életet, Marx és Engels harcostársai nem engedték át a hadszínteret a reakciónak. Bár sokaknak közülük el kellett hagynia az országot, azok, akik még maradhattak, gyorsan megerősítették a szervezet szálait és a Szövetség csoportjait munkásegyletek magjává és középpontjává fejlesztették. A kölni kommunisták megbízásából Lessner értesítette a londoni Központi Vezetőséget, hogy csoportjuk már megszilárdult. Sürgősen további instrukciókat kért a Szövetség újjászervezéséhez. Lessner Wiesbadenban, ahová átköltözött, a Szövetség több más tagjával együtt munkás művelődési egyletet alakított. S amikor ezért kiutasították Wiesbadenból, ugyanezt tette később Mainzban is. A munkások, akiknél megértésre talált, egyletük elnökévé választották.

1850 nyarának végén Marx felismerte, hogy az adott gazdasági helyzet egyelőre kizárja egy újabb forradalmi felkelés lehetőségét. Marx e tárgyilagos megállapítása a Szövetség londoni tagjainak nem volt ínyére. Ők azonnal forradalmat akartak csinálni és azt hitték, hogy ehhez a szándék is elegendő. Kiváltak a Szövetségből. A Központi Vezetőséget ekkor Kölnbe helyezték át. A kölni Központi Vezetőség nyomban Marx és Engels mellé állt. A Szövet-

ség csoportjait azonban tájékoztatni kellett a Szövetségben végbement eseményekről, hiszen a frakciósok rágalmakkal és ígérgetésekkel próbáltak a zavarosban halászni. Az az ember, aki a hatalom megszerzésének hosszadalmas folyamatáról elmondhatta a teljes igazságot, Lessner volt. A frankfurti körzeti kongresszus ezért megbízta, hogy utazzék Nürnbergbe és tájékoztassa a Szövetség ottani tagjait. Lessner Nürnbergben új csoportot alakított a bevált marxi és engelsi politika talaján.

1851 májusában zúdult a csapás a Szövetség szervezetére. A Központi Vezetőséget letartóztatták. Brutális elnyomással akarták a munkásosztályt megfosztani forradalmi pártjától. Nehéz idők következtek a Szövetség funkcionáriusaira. Lessnernek is fenékig kellett ürítenie a keserű poharat: 1851. június 18-án letartóztatták. Könyvtárát, melynek köteteit olyan sok szeretettel gyűjtögette össze éveken át, lefoglalták. Hogy megalázzák, úgy bántak vele, mint egy közveszélyes bűnözővel. Ám Lessner forradalmár büszkeségén ezzel nem tudtak sebet ejteni. Sem fenyegetésekkel, sem ígéretekkel nem tudták rávenni arra, hogy hallgatását megtörve beszéljen a Kommunisták Szövetségéről. Egyetlen olyan szó sem hagyta el az ajkát, amiért mint proletárforradalmárnak szégyenkeznie kellett volna. Még nagyon is jól emlékezetében élt, milyen fensőségesen bánt el Marx a sajtóperekben az államügyészséggel. Lessner kommunistához illő erkölcsi fölénnyel szállt szembe az osztálybíráskodással. Minthogy azonban a hatalom erősebb volt a jognál,

a porosz király nyugodtan bíráira hagyatkozhatott, nekik aztán nem voltak gátlásaik a rendőrségnél szokásos hamis eskü, okirathamisítás és tolvajlás tekintetében. A hírhedt kölni kommunista-perben 1852 végén a Szövetség három tagját hat-, kettőt öt- és Lessnert háromévi várfogságra ítélték. Lessner szánalomra méltó körülmények között töltötte le büntetését Graudenz (Grudziądz) és Silberberg (Srebrna Góra) tömlöceiben. 1856 májusában, nem sokkal szabadon bocsátása után Marxhoz utazott Londonba.

Az utolsó évtized nem múlt el nyomtalanul Lessner fölött. Ő, aki az igazság keresésére indult, ennél többet talált. Felvették a német és a nemzetközi proletariátus első pártjába. Jó és rossz napokban egyaránt szilárdan és megbízhatóan helytállt. A Szövetség szervezete időközben már a múlté lett. De a kommunistáknak az a kis közössége, amely Marx és Engels köré tömörült és új forradalmi harcokra készült fel az elmélet fegyverével, bizton számíthatott Lessnerre.

II

Amikor 1864. szeptember 28-án a londoni St. Martin's Hallban angol, francia, német, ír, olasz és lengyel küldöttek gyűltek össze, hogy megalapítsák a Nemzetközi Munkásszövetséget, Lessner előtt is megnyílt a politikai tevékenység új területe. Az I. Internacionáléban, Karl Marx oldalán Lessner nemzetközileg elismert munkásfunkcionáriussá fejlődött.

Az Internacionálé, amely az újabb politikai fellendülés eredményeként jött létre, mint forradalmi proletár tömegszervezet alakult meg. Ahhoz a történelmi korszakhoz képest, amikor Lessner bekapcsolódott a munkásmozgalomba, a tőkés termelési mód időközben roppant méretekben kibontakozott; a munkásosztály számszerűleg megnövekedett és az ipari proletariátus tekintélye is gyarapodott. A „Kommunista Párt kiáltványá"-nak hívó szózata visszhangra talált.

Az Internacionáléban tömörült munkások arra törekedtek, hogy véget vessenek elviselhetetlen társadalmi nyomorúságuknak. De hogy ezt a célt milyen úton érhetik el, arról különféle voltak a nézetek. A munkások többsége abban az elképzelésben ringatta magát, hogy elegendő a kapitalizmust a munkások ellenállása révén megreformálni. Mások viszont azt hitték, hogy a tőkés gazdasági rendszeren belül létrehozott termelőszövetkezetekkel megszüntethető a munkásság nyomora. Ezeket az illúziókat – amelyek a mozgalomhoz nagy erővel vonzódó új munkásnemzedék velejárói – nem lehetett egyik napról a másikra eloszlatni. Karl Marx és Friedrich Engels ezért azt a valóban történelmi feladatot jelölték ki az Internacionálé számára, hogy egységes akciók és elméleti viták által egyesítse az erőteljesen újjáéledő munkásmozgalmat a tudományos kommunizmussal, s ily módon egyengesse a talajt proletárpártok alakításához az egyes országokban. Lessner azonnal kész volt részt venni ebben a nagy munkában. Marx javaslatára beválasztották a

Főtanácsba és 1864-től 1872-ig tagja volt az Internacionálé legmagasabb vezető testületének.

Lessnernek nagy előnye volt az új munkásnemzedékkel szemben az, hogy rendelkezett a Kommunisták Szövetségének harci tapasztalataival és a forradalmi elmélet fontos alapelveinek ismeretével. Szilárd meggyőződésként vallotta, „hogy a munkástömegek előbb vagy utóbb megértik [a marxizmust] és tanaiból merítik majd a polgári társadalom megsemmisítéséhez és az új társadalom tiszta öntudattal való felépítéséhez szükséges erőt"*.

Azóta, hogy Lessner ismét Londonban élt, szoros barátság fűzte Karl Marxhoz és Friedrich Engelshez. A német kommunisták kis csoportját összetartó szolidaritás Lessnert is átsegítette a legszörnyűbb nyomor évein. Elmélyülten tanulmányozta Marx és Engels írásait, amelyekben levonták a forradalom tanulságait. A Marxszal folytatott beszélgetések is gazdagították tudását. Munkás volt, akinek a fárasztó napi munka után bizonyára nehezére esett tudománnyal foglalkozni, kivált, hogy az osztálytársadalom nem tett lehetővé számára megfelelő iskolai tanulmányokat – s Lessner mégis eljutott a marxizmus döntő fontosságú alapelveinek megértéséhez. Ez különösen vonatkozik annak felismerésére, hogy a munkásosztály kibékíthetetlen ellentétben áll a burzsoáziával; hogy a politikai hatalmat ezért csakis forradalmi úton, pártjának vezetésével hódíthatja meg; hogy az osztály nélküli társadalom felépítésének előfeltétele a termelési eszközök társadalmi

tulajdona; s hogy a proletariátus felszabadító harca nemzetközi jellegű. Egyre szilárdabban vallotta, hogy a munkásmozgalomnak magáévá kell tennie a marxizmust, ha győzelmesen akarja megvívni harcát. Lessner tehát jól felkészült arra, hogy a tudományos kommunizmus alapelveit a nemzetközi munkásmozgalomban terjessze.

Az ő hatásának is tulajdonítható, hogy a londoni Munkás Művelődési Egylet az első szervezetek között csatlakozott az Internacionáléhoz. Noha tagjai többségükben német munkások voltak, más országokból való proletárforradalmárok is gyakran részt vettek az egylet vitáin. Lessner fáradhatatlan volt a proletár világnézet alapeszméinek terjesztésében. A Munkás Művelődési Egylet újra kiadta a „Kommunista Kiáltvány"-t, hogy a munkásokat elvezesse a proletár felszabadító harc feltételeinek tudományos felismeréséhez. Az egylet jubileumi ünnepségein Lessner a Kommunisták Szövetségének forradalmi hagyományairól beszélt; mindenekelőtt Marx érdemeit méltatta a munkásmozgalom szolgálatában. Az 1848. júniusi párizsi felkelés és az 1863-as lengyel felkelés emlékére tartott rendezvények elmélyítették a proletár internacionalizmus eszméjét. De valahányszor Marx eljött, hogy a munkásoknak megvilágítsa tanításait, az fénypont volt az egylet életében. Részletesen ismertette például az értéktöbblet-elmélet problémáit, egy másik alkalommal pedig arról beszélt, hogy a proletariátus milyen álláspontot foglal el az írek nemzeti önrendelkezésért folytatott harcá-

ban. A Munkás Művelődési Egylet évek hosszú során át az Internacionálé Főtanácsában helyet foglaló marxisták szilárd támaszának bizonyult.

De voltak olyan proletár osztályszervezetek is, amelyeket még meg kellett nyerni. A Főtanácsra várt az a feladat, hogy a trade-unionokat megnyerje az Internacionálénak. Ez egyáltalán nem volt könnyű, mert a nagy taglétszámú és befolyásos angol szakszervezetek a reformizmus felé hajlottak. Ha sikerül a trade-unionokat bevonni a forradalmi osztályharcba, fejtette ki Marx, akkor soha nem látott méretekben megnövekszik a proletariátus nemzetközi ütőereje. Lessner ezért gyakran felkereste a londoni szakszervezeteket, hogy azok tagjait megismertesse az Internacionálé eszméivel. Sokszor, miután tíz órát vagy annál is többet dolgozott a szabóműhelyben, még mérföldeket gyalogolt, hogy a szakszervezeti összejövetelek valamelyik távol eső színhelyén részt vegyen a vitákban. Az összejövetelek gyakran a késő éjszakába nyúltak. Mindez nagyon fárasztó volt, de megérte, mert Lessner a munkások között – a reformista szakszervezeti vezetők között kevésbé – megértésre és egyetértésre talált.

Különös örömöt jelentett számára, amikor a Főtanácsnak sikerült az angol munkások között széles körű választójogi mozgalmat életre hívni. Lessner 1866-ban és 1867-ben részt vett a Választójogi Liga* tömeggyűlésein és tüntetésein. De keserűség töltötte el azt tapasztalva, hogy a szakszervezeti vezetők lepaktáltak a burzsoáziával és hátba támadták a harcra kész proletariátust.

A szabók szakszervezetét, amelynek Lessner tagja volt, nagyon hamar felvették az Internacionáléba. Ahol csak tehette, Lessner szót emelt érdekükben. Az Internacionálénak az európai kontinensen megjelenő lapjai közzétették a Főtanács különböző felhívásait, amelyekben óvta a munkásokat a sztrájktörőktől. Az 1867-es nagy bérharcok idején, amikor 3000 szabó hat hónapra beszüntette a munkát, Lessner fáradhatatlanul munkálkodott a sztrájkolók frontjának megszilárdításán.

A Főtanács, hogy segítse a munkásokat a vállalkozók gazdasági nyomása ellenében, különösen a nemzetközi szolidaritási akciókat karolta fel. Amikor 1867-ben a párizsi bronzművesek, 1868-ban a genfi építőmunkások, 1869-ben a bázeli szalagszövők és festőmunkások abbahagyták a munkát, Lessner londoni szakszervezeteket is megnyert a szolidaritási gyűjtési akciónak. A gazdasági harcok sikere hozzájárult a szervezeti gondolat és ezzel a marxi szakszervezeti politika eszméinek terjedéséhez.

Lessner a Munkás Művelődési Egyletben vagy a szabók szakszervezetében döntésre váró minden fontos kérdést előbb megvitatott Marxszal. A toll – érthető módon – nem volt könnyű szerszám Lessner kezében. A felhívásokat, amelyeket megfogalmazott, ezért többnyire átadta Marxnak, hogy nézze át; a szöveget aztán gyakran Marx leányai tisztázták le. És bár Lessnernek nagy fáradságába került, hogy cikkeket írjon a munkássajtó számára, mégis készségesen eleget tett a felkérésnek, ha

a nemzetközi munkásmozgalom tapasztalatainak vagy Marx és Engels műveinek népszerűsítéséről volt szó.

Hogy milyen nagy szükség van a sajtóra a munkásoknak saját osztálycéljaikról való felvilágosításában, azt Lessner az 1848–49-es forradalomban megtanulta. Ezért is teljesítette nyomban Marx és Engels harcostársának, Johann Philipp Beckernek a kérését, hogy támogassa a „Vorbote" c. folyóiratot. Ez a havonta megjelenő lap tájékoztatta a Nemzetközi Munkásszövetség német ajkú tagjait számos országban az Internacionálé határozatairól és akcióiról. Lessner volt úgyszólván a folyóirat külföldi irodája Londonban; előfizetőket szerzett a lapnak és elvállalta a terjesztést. Beszámolói az angol választójogi mozgalomról az Internacionálé fejlődését ismertető szemlékben jelentek meg. A tudósításokból, amelyeket a „Vorbote" a londoni Munkás Művelődési Egylet évenkénti jubileumi ünnepségéről közölt, az újonnan felnövekedett munkásnemzedék megismerkedhetett a munkásmozgalom forradalmi hagyományaival. Lessner így küzdött a Kommunisták Szövetsége hagyományozta örökség, valamint Marx és Engels érdemei fölött hallgatással átsikló lassalleanizmus ellen.

Lessner sokat tett az Internacionálé 1867-es lausanne-i, 1868-as brüsszeli és 1869-es bázeli kongresszusainak küldötteként is. Ezeken a kongresszusokon heves vitákban csaptak össze a munkásmozgalomban elterjedt különböző nézetek. Lessner bátorságot merített abból a meggyőződéséből, hogy egyedül a marxizmus

fejezi ki a munkásosztály érdekeit, és ezeken a nemzetközi fórumokon is felszólalt. Támogatta azokat a határozatokat, amelyeket Marx a Főtanács tagjaival készített elő, és védelmezte a tudományos kommunizmus eszméit. Részletes levelekben szinte naponta tájékoztatta Marxot a viták lefolyásáról. Marx így tanáccsal és útbaigazítással láthatta el harcostársait felszólalásaikhoz.

Bizonyos kispolgári szocialista nézetek képviselőivel folytatott vitákban Lessner Lausanneban szót emelt az ellen a káros illúzió ellen, hogy a tőkésállam hitelt nyújt majd a proletariátusnak termelőszövetkezetek létesítéséhez. A proudhonisták ellenében támogatta azt a határozatot, amely rámutatott a munkásosztály társadalmi felszabadításáért és politikai emancipációjáért folytatott harc elválaszthatatlan egységére. Az említett három kongresszuson tevékenyen részt vett a szocialista társadalom alapjairól folyó vitákban és síkraszállt a határozatok mellett, amelyekben a kongresszus küldöttei a termelési eszközök társadalmi tulajdonba vételét követelték.

Lausanne-ban és Brüsszelben történt az is, hogy Lessner felhívta a nemzetközi munkásmozgalom képviselőinek figyelmét Karl Marx „Tőké"-jének első kötetére. Éppen megint munka és kereset nélkül lévén, azonnal elmélyülten tanulmányozni kezdte a művet. „E mű megjelenését jogosan tekinthetjük pártunk eddig elért egyik legnagyobb és legbiztosabb győzelmének", írta egyik levelében.* Ismeretei a kapitalizmusból a szocializmusba való átme-

net törvényszerűségéről és a proletariátus történelmi küldetéséről egyre gyarapodtak. Meg volt győződve a „Tőke" felbecsülhetetlen értékéről, ezért kiállt amellett, hogy minél több munkásfunkcionárius forgassa ezt a művet. Amikor a brüsszeli kongresszuson felszólalt a mellett a határozat mellett, amelyet Marx készített elő a gépek tőkés alkalmazásának következményeiről, a „Tőké"-ből idézett. Lessner indítványára a kongresszus határozatot hozott, amelyben minden munkásnak ajánlja, hogy tanulmányozza a „Tőké"-t és kijelenti, gondoskodni fog arról, hogy a művet más nyelvekre is lefordítsák. Hamarosan örömmel értesült arról, hogy orosz forradalmárok már dolgoznak a „Tőke" fordításán, amely 1872-ben meg is jelent.

1869-ben, az Internacionálé bázeli kongresszusán Lessner találkozott egy harcostársával, Wilhelm Liebknechttel, akihez az emigráció éveitől fogva szoros barátság kötötte. Liebknecht a Szociáldemokrata Munkáspártot képviselte, amely csak néhány héttel előbb alakult meg, eleget téve az Internacionálé felhívásának, hogy az egyes országokban alakítsanak forradalmi proletárpártot. Lessner magára vállalta, hogy megszilárdítja a kapcsolatot a londoni Munkás Művelődési Egylet és a Szociáldemokrata Munkáspárt között. Amikor azután az osztálybíráskodás Bebelt és Liebknechtet, a két munkásvezetőt az 1870–71-es német–francia háborúban tanúsított internacionalista magatartásuk miatt börtönbe vetette, Lessner támogatta a Marx és Engels által szervezett gyűj-

tőakciót a letartóztatottak bajba jutott családjainak megsegítésére.

A bérmunka és tőke közötti osztályösszeütközések legnagyobb eseménye a XIX. században – Marx „új, világtörténelmi fontosságú kiindulópont"-nak nevezte* – 1871. március 18-ával kezdődött. A Szajna partjáról érkező tudósítások hírül adták, hogy a párizsi proletariátus ragyogó győzelmet aratott. Elűzte a polgári kormányt és hozzáfogott, hogy alapjaiban változtassa meg a hatalmi viszonyokat. A Párizsi Kommün volt a munkásosztály első dicsőséges kísérlete osztályuralmának, a proletariátus diktatúrájának megteremtésére. Bár csak rövid ideig tudta feltartóztatni az ellenforradalmi túlerőt, mégis megmutatta az egész világnak, milyen erőkifejtésre képes a dolgozó nép, ha a saját érdekében veszi kezébe az állam irányítását. A világ proletárforradalmárai egynek érezték magukat „Párizs titánjaival". Szenvedélyesen védelmezték az igaz ügyet, amelyért francia elvtársaik életüket kockáztatták.

Az Internacionálé Főtanácsa Marx és Engels vezetésével a Párizsi Kommünnel szolidáris nemzetközi összefogás központjává lett. Harcosai közé tartozott természetesen Lessner is. Míg a reformista szakszervezeti vezetők elhatárolták magukat a Kommüntől, Lessner aláírta „A polgárháború Franciaországban" címmel közzétett üzenetet, amelyben Marx feltárta a proletariátus előtt a Kommün tanulságait. Amikor a proletárok Párizsa 1871. május 28-án elbukott az ellenforradalom túlerejével szemben és a burzsoázia példátlan kegyetlenségű

fehérterrorral bosszulta meg magát a proletár hősökön, a Főtanács és így Lessner is mindent elkövetett, hogy a kommünárokon segítsen. A nemzetközi munkásosztály tisztelettel őrizte a Kommün emlékét. Számos országban évenként tüntetésekkel emlékeztek meg róla. A londoni tüntetések szervezői közé tartozott Lessner is. Ezek az ünnepi órák a proletár nemzetköziség megnyilvánulásai voltak.

A Párizsi Kommün tapasztalatai megerősítették azt a marxista alaptételt, hogy a munkásosztálynak meg kell hódítania a politikai hatalmat s hogy ehhez forradalmi proletárpártra van szükség. Ezt a felismerést kellett megszilárdítani a munkásmozgalomban. Lessner az Internacionálé 1871-es londoni konferenciáján és 1872-es hágai kongresszusán támogatta Marxnak és Engelsnek azt a javaslatát, hogy ezt programnyilatkozatként felvegyék az Internacionálé szervezeti szabályzatába. A hágai kongresszus volt a Nemzetközi Munkásszövetség csúcspontja. Az Internacionálé teljesítette történelmi küldetését. Marx, Engels és híveik minden egyes kongresszussal szabatosabbá tették a programokmányokat. A tudományos kommunizmus alapelvei munkások tízezreit tömörítő tömegmozgalom platformjává lettek. Ehhez Lessner is hozzájárult. Most már a nemzetközi együttműködés új formáit kellett megtalálni és az egyes országokban proletárpártokat alakítani.

A marxista elmélet munkásmozgalmon belüli ellenfelei ezt igyekeztek megakadályozni. Ők tudni sem akartak sem munkáshatalomról, sem

forradalmi pártról, és kitartottak jobb- vagy „baloldali" opportunista álláspontjuk mellett. Mindenekelőtt a trade-unionok reformista vezetői és az anarchizmus hívei találtak egymásra a tudományos kommunizmussal való szembenállásukban. A Nemzetközi Munkásszövetség brit föderális tanácsában is szakadást idéztek elő. Lessnert mindez nem tévesztette meg. Marx és Engels útmutatásait felhasználva, mint a föderális tanács tagja, egész befolyását latba vetette, hogy egyesítse az angol munkásmozgalom forradalmi képviselőit; s bár ezek száma eleinte még csekély volt, Lessnernek mégis megvolt az az elégtétele, hogy a föderáció 1873-as manchesteri kongresszusán a forradalmi elvek mellett tett hitet.

A Nemzetközi Munkásszövetség éveiben Lessner Marx és Engels oldalán a Szövetség vezető testületében tevékenykedett. A közös feladatokban eggyé forrt velük és segítette őket abban, hogy a tudományos kommunizmus alapeszméinek érvényt szerezzenek a nemzetközi munkásmozgalomban. Politikai egyetértésük, amely már a Kommunisták Szövetségének harcokkal teli napjaiban kialakult, idővel szoros barátsággá vált. Lessner tisztelte Marxot és Engelst mint forradalmárokat, tudósokat és a nemzetközi munkásmozgalom vezetőit. Minden sikernek örült, amelyet a proletariátus kivívott, és akkor sem csüggedt, amikor osztályidegen ideológiák hatására visszaesés következett be. Ez csak megerősítette abbeli meggyőződésében, hogy a munkásosztálynak, ha győzni akar, mint tudományt kell tanulmányoznia a

marxizmust. Ezért is üdvözölte nagy elégtétellel Marx és Engels egy-egy újabb művének megjelenését.

Az Internacionálé – a proletárforradalmárok iskolája – megállta a helyét. Friedrich Lessner nemzetközileg elismert munkásfunkcionáriussá érett ebben az iskolában. Osztályához való hűsége minden próbát kiállt, internacionalizmusával kiérdemelte számos ország szocialistáinak őszinte nagyrabecsülését.

III

Hogy az I. Internacionálé gyújtó eszméi mennyire elterjedtek a munkásmozgalomban, azt megmutatta az 1889-es párizsi nemzetközi szocialista kongresszus, melyen 22 ország 407 küldötte jelent meg. E hatalmas találkozóból jött létre a II. Internacionálé, és folytatta a harcos elődje által megkezdett munkát. Az I. Internacionálé legértékesebb öröksége nem csupán a szervezési sikerekben rejlett, amelyeket az egyes országok felmutathattak, hanem az ideológiai fejlettség magas szintjében is. A II. Internacionálé kezdettől fogva a tudományos kommunizmus megalapítóinak tanait vallotta. Úgy tűnt, egyesít magában minden előfeltételt ahhoz, hogy a nemzetközi munkásosztályt, mint Engels remélte, előkészítse a proletárforradalomra. De a II. Internacionálé sajnos nem teljesítette ezt a történelmi feladatot. Jó két évtizeddel később az opportunizmus posványába süllyedt. De eleinte még Engels

irányította azokat a forradalmár munkásvezetőket, akik a pálya kezdeti szakaszán a marxi irányvonalhoz tartották magukat.

Az 1889-es szocialista munkáskongresszus nagy jelentőségű határozatot hozott: május 1-ét a nyolcórás munkanapért folytatott nemzetközi proletárharc napjának nyilvánította. Lessner élénken helyeselte ezt a határozatot, mert az az angol szocialisták követeléseinek is megfelelt, akik a megalakult új szakszervezetek révén éppen ekkor tettek szert tömeges befolyásra. A trade-unionok reformista vezetőinek azonban nem volt ínyére az Internacionálé irányvonala; 1889-ben egy opportunista ellenkongresszus szervezésével is megpróbálkoztak. 1890. május 1-e lett az erőpróba napja köztük és a szocialisták között, és ezen a napon a szocialista irányvonal képviselői tiszteletet parancsoló győzelmet arattak. Hogy ez így történt, abban nem utolsósorban Marx legfiatalabb leányának, Eleanornak is része volt. Ő és barátai, köztük Lessner is fáradhatatlan agitációs, propaganda- és szervező munkát végeztek a májusi ünnepség előkészítésére. Amikor aztán a hónap első vasárnapján jóval több mint 250 000 tüntető gyűlt össze a Hyde Parkban, Lessner is ott volt az egyik szónoki emelvényen, és büszkeség töltötte el, hogy megélhette ezt a harci szellemtől fűtött tömegtüntetést.

Lessner fölött ekkor már eljárt az idő, hatvanöt éves volt. Egészsége is megromlott, az anyagi gondok hullámai pedig ismét összecsaptak a feje fölött. De mindez nem tartotta vissza attól, hogy a szocialista gondolatot terjessze

az angol munkások között. Gyakran volt úton, és a Szociáldemokrata Föderáció meg a Független Munkáspárt helyi csoportjainak összejövetelein arról beszélt, hogy a munkásosztály Marx és Engels tudományos elmélete nélkül sem sikeres forradalmi harcot nem vívhat, sem a politikai hatalmat nem hódíthatja meg. A „Justice" c. szociáldemokrata lap méltatta Lessner nagy érdemeit, amelyeket az angol munkásmozgalomban kifejtett tevékenységével szerzett. „Tiszteletet érdemlő arcvonásait", írta a lap, „a legtöbb angol és valószínűleg minden londoni elvtárs jól ismeri."*

A nemzetközi munkásmozgalom a század vége felé óriási méretekben bontakozott ki. Tagjait már nem százával számlálta, mint egykor, hanem százezrével. Lessner, aki tanúja volt a kezdetnek is, szívből örült e nagyarányú fellendülésnek. Sok új barát, elvtárs és harcostárs vette körül, de a régi gárdából, a mozgalom úttörői közül már alig néhányan voltak életben. Legtöbbjük őelőtte ment el, és sokakat ő kísért végső nyugvóhelyükre. Fájdalommal teli szívvel vett búcsút 1883-ban a highgate-i temetőben tanítómesterétől, Karl Marxtól. Tizenkét évvel később ott volt azok között, akik mély szomorúsággal téve eleget Friedrich Engels utolsó kívánságának, az elhunyt hamvait átadták a tengernek. Lessner mélységesen átérezte azt a pótolhatatlan veszteséget, amely a nemzetközi proletariátust érte e két szellemóriás halálával; legsajátabb kötelességének érezte, hogy harcos életük emlékét megőrizze a munkásosztály tudatában. Lessnert, aki három történelmi

szakaszon át szorosan együttműködött velük, sokan unszolták, hogy vesse papírra visszaemlékezéseit Marxról és Engelsről és számoljon be saját harcos életének tapasztalatairól is.

Lessner természetesen nem akart elméleti értekezéseket írni Marx és Engels tanításáról. Ezt más elvtársakra bízta, akik véleménye szerint nála hivatottabbak és alkalmasabbak erre. Ő éppen azt kívánta feljegyezni a két forradalmár emberi egyéniségéről, amit egyetlen könyvben sem írtak meg ennyire egyénien, egy munkás szemszögéből nézve, azokat az eseményeket, amelyeket maga is átélt. Lessner mindenekelőtt Marx és Engels jellembeli tulajdonságait ábrázolta, azt, ahogyan barátaikkal vagy ellenségeikkel érintkeztek, tudománynak és politikának bennük testet öltött egységét, működésüket, amelyet a munkásosztály tanítóiként és vezetőiként kifejtettek, családiasságukat, gyengéd szeretetüket a gyermekek iránt – és még sok egyebet. A közös harc idejének számos elgondolkoztató vagy akár mellékesnek tűnő epizódja mindörökre elveszett volna, ha Lessner nem jegyzi fel őket a „Kiáltvány" örökösei számára. És mindez korántsem amolyan szórakoztató csevegés. Lessner egy munkásfunkcionárius felelősségével vetette papírra feljegyzéseit, s annak tudatában, hogy lényeges dolgokat közöl.

A proletármozgalomban szerzett sokrétű tapasztalatainak gazdag tárháza nyílik meg tehát előttünk e visszaemlékezésekben. S ez nem csekélység, hiszen ezek a Kommunisták Szövetségében kifejtett tevékenységével kez-

dődnek, majd politikai működésének csúcspontján, a Nemzetközi Munkásszövetségben kifejtett munkáján át elvezetnek egészen a II. Internacionálé megalakulásáig. Polemikus éllel cáfolja meg azokat a legendákat, amelyek például Ferdinand Lassalle szerény érdemeit övezték a német munkásmozgalomban, vagy azokat a rágalmakat, amelyeket polgári ideológusok terjesztettek el rossz szándékkal Marxról és Engelsről. Lessner jól tájékozódott a tudományos kommunizmus klasszikusainak műveiben; visszaemlékezései e művek alapos tanulmányozására is ösztönöznek. Feljegyzéseiben éppúgy, mint életében megőrizte azt a jellemvonását, hogy személyét szerényen háttérbe szorította, elsőbbséget adva az ügynek. Nem volt dicsekvő ember, megelégedett azzal, hogy nagy szavak nélkül végrehajtsa azt, amivel a munkást osztálya megbízta.

Lessner az „Egy öreg kommunista visszaemlékezései" c. művét, amely először „1848 előtt és utána" címmel jelent meg, nemcsak német elvtársainak szánta. Az 1848–49-es európai forradalom 50. évfordulója alkalmából a „Deutsche Worte" c. osztrák lap is közölte e visszaemlékezéseket. Még ugyanabban az esztendőben, 1898-ban lengyel szocialisták beleegyezését kérték ahhoz, hogy a művet anyanyelvükön kiadhassák. 1907-ben angol nyelven is megjelent „Hatvan év a szociáldemokrata mozgalomban" címmel. Visszaemlékezéseit Marxra 1893-ban tette közzé a „Critica Sociale" c. olasz szocialista lap; a bécsi szocialisták Marx-emlékkönyve számára Lessner 1903-ban átdol-

gozta ezt az írást, melyet négy évvel később az angol nyelvű kötetbe is felvettek.

Lessnert, a szocializmus ügyének önzetlen, odaadó harcosát tisztelet és megbecsülés övezte. Része volt abban a szerencsében, hogy jelen lehetett a II. Internacionálé három kongresszusán és tapasztalhatta, hogy milyen szenvedélyesen harcoltak a küldöttek a nemzetközi munkásmozgalom politikai egységének megszilárdításáért. Különösen annak örült, hogy ebben a küzdelemben Bebel és Liebknecht a nemzetközileg megbecsült német párt küldötteiként következetesen forradalmi vonalat képviseltek. Nem csoda tehát, hogy szoros kapcsolat alakult ki köztük. Lessnert 1893-ban az a megtiszteltetés érte, hogy a szociáldemokraták felkérték, jelenjék meg kölni kongresszusukon. A szocialisták szeretettel fogadták veteránjukat abban a városban, ahol 45 évvel előbb átesett a politikai harc tűzkeresztségén. Lessner megindultan hallgatta, amikor Bebel megnyitó beszédében mint állhatatos proletárforradalmárt üdvözölte, „aki kezdettől fogva mindmáig töretlenül hű volt a párt zászlajához".* Lessnerben testet öltött a párt történeti hagyománya, forradalmi múltja és jelene, de mindenekelőtt őszinte hitvallása Marx és Engels mellett. A németországi Szociáldemokrata Párt számára Lessner jelentette mindazt, amire joggal büszke lehetett.

Lessner mindig a tudományos kommunizmus alapvető felismeréseiért szállt síkra. Hogyan is hallgathatott volna hát, amikor az imperializmusba való átmenet idején Eduard Bernstein, egykor Engels nagy reményekre jogosító taníт-

ványa „revízió" alá vette a marxizmust és megfosztotta forradalmi tartalmától? Az opportunistákkal folytatandó elméleti vitákat másokra hagyta; ő harcokkal teli életének egész tekintélyével lépett fel ellenük. Azt a vádat, hogy Marx és Engels utópisták voltak, történelmi példák segítségével éppoly csattanósan, mint meggyőzően visszautasította. Lessnert semmiféle agyafúrtsággal nem lehetett félrevezetni; az élet próbáját kiállt marxista alapelveket soha nem adta fel.

Még idős korában is rendszeresen küldött tudósításokat a „Justice" c. londoni szociáldemokrata lapnak, sőt – mint ezt újabb kutatások bizonyítják: a Budapesten megjelenő „Arbeiter-Wochen-Chronik"-nak is A Szociáldemokrata Föderációnak a Párizsi Kommün emlékére rendezett gyűlésein, amelyeken angol szocialistákon kívül franciák, lengyelek és oroszok is részt vettek, arról az időről beszélt, amikor még Marx és Engels állt a nemzetközi munkásmozgalom élén. A német szociáldemokraták pártkongresszusait figyelemmel kísérte és egyetlen alkalommal sem feledkezett meg arról, hogy üdvözölje a küldötteket.

Lessner egész életében sóvárogva várta azt a napot – és minden tőle telhetőt megtett ennek érdekében –, amikor megszűnik a tőkés kizsákmányolás és elnyomás. Az 1905-ös forradalom viharának kitörése a cári Oroszországban nagy örömmel és bizakodással töltötte el. A szocialista forradalomnak ez a főpróbája volt az utolsó jelentős történelmi esemény, amely még egyszer megerősítette abban, amit harcos

élete értelmének vallott. Lessner 1910. február 1-én hunyt el. A győzelmes októberi forradalmat, amellyel az oly sóvárogva várt új világtörténelmi korszak beköszöntött, már nem érte meg.

Ursula Herrmann
Gerhard Winkler

*

Lessner a múlt század nyolcvanas éveinek első felében – mint az Ursula Herrmann-nak a budapesti Párttörténeti Intézetben végzett kutatásaiból kitűnik – a Magyarországon megjelenő német nyelvű munkáshetilap, az „Arbeiter-Wochen-Chronik" számára is küldött tudósításokat az angol munkásmozgalom eseményeiről.

Az alábbiakban rövid áttekintést adunk Lessnernek az „Arbeiter-Wochen-Chronik"-ban közzétett írásairól, néhány cikkének fordítását pedig – teljes terjedelmükben – a mellékletekben találhatja meg az olvasó.

Az „Arbeiter-Wochen-Chronik" 1883. június 10-i száma hírt ad Lessnernek a londoni Munkás Művelődési Egyletben tartott előadásáról, melyben Marx tevékenységét méltatta, és az Internacionálé eredményeiről tájékoztatta hallgatóit.

Az 1884. január 27-i szám értékelő jellegű tudósítást közöl Lessner tollából a nagy január 9-i St. Martin's Hall-i munkásgyűlésről.

Az 1884. február 10-i számban Lessner a marxizmus terjedéséről ír az angol munkás-

mozgalomban; beszámolót ígér az angol szabadgondolkodók folyóiratának, a „To Day"-nek materialista és vallásellenes propagandájáról. Elismerő szavakkal emlékezik meg Marx legfiatalabb leányának, Eleanornak a tevékenységéről is. (Eleanor Marx ebben az időben a „To Day" munkatársa volt.)

Az 1884. április 20-i számban az ír hazafiak titkos szervezete, a féniek által végrehajtott dinamitos merényletről közöl beszámolót.

1884. augusztus 3-án a nagy londoni Hyde Park-i választási demonstrációról jelenik meg tudósítás Lessnertől: a cikk nemcsak a tüntetés lefolyásáról tájékoztatja a magyarországi olvasókat, hanem a tömeggyűlés politikai programjának főbb pontjairól is: a nyolcórás munkanap bevezetése, jobb bérezés, a termelőerők és a termelési eszközök társadalmasítása.

1885. augusztus 30-án a szocialista mozgalom térhódításáról ír Angliában, értékeli a „tudományos iskolához" tartozó, s Marx tanait képviselő Szocialista Liga* munkáját. Felhívja az olvasók figyelmét Marx „Tőké"-jének angol nyelvű kiadására.

Kiadásunk lényegében követi az NSZEP Központi Bizottsága mellett működő Marxizmus–Leninizmus Intézet gondozásában, Ursula Herrmann és Gerhard Winkler összeállításában megjelent gyűjteményt (Friedrich Lessner: Ich brachte das „Kommunistische Manifest" zum Drucker. Dietz Verlag, Berlin 1975). A magyar nyelven már megjelent szövegeket lényeges változtatások nélkül átvettük a korábbi kiadásokból. A magyar nyelven eddig még meg nem

jelent írások fordítása mindenkor az eredeti szövegből, fotokópiák alapján készült. A szövegkihagyás helyét [. . .] jeleztük.

Magyarázó jegyzeteinket és az idegen (nem német) nyelvű szövegrészek, szavak fordítását (a szövegben csillaggal jelölve) a kötet végén előfordulási sorrendben adjuk. A kötethez név- és műmutatót, továbbá forrásjegyzéket csatoltunk.

A kiadó

Budapest, 1977.

1848 előtt és utána

Egy öreg kommunista visszaemlékezései

Lessnert a kilencvenes évek derekán kérték fel német, angol és lengyel szocialisták arra, hogy írja meg visszaemlékezéseit. E visszaemlékezéseket először osztrák szocialisták adták ki az 1848-as polgári demokratikus forradalom 50. évfordulójára.* Az akkori forradalmi eseményekkel foglalkozó sok emlékirat közül Lessner feljegyzései azzal tűnnek ki, hogy mindenekelőtt Marx és Engels, valamint a Kommunisták Szövetsége tagjainak harcát állítják a középpontba.

Lessner írásainak másik súlypontját az 1864-ben alapított Nemzetközi Munkásszövetség alkotja, amely továbbvitte a Kommunisták Szövetségének megkezdett művét. Ebben a részben Lessner még inkább háttérbe szorította a saját személyét. Azt tekintette feladatának, hogy körvonalazza Marxnak az Internacionáléban betöltött kiemelkedő szerepét és bemutassa, hogy a proletariátusnak ez a forradalmi tömegszervezete miként terjesztette el a tudományos kommunizmus tanát „a művelt világ minden táján". Minthogy addig még nem írták meg az Internacionálé marxista történetét, Lessner nagy szolgálatot tett a munkásmozgalomnak

azzal, hogy művébe sok dokumentum és határozat szövegét is felvette.

Egy munkás visszaemlékezései ezek – hiányzik belőlük a dokumentumok átfogó elméleti értékelése, de áthatja őket a proletár osztályöntudat, a munkásosztály győzelmébe vetett hit s az a sziklaszilárd meggyőződés, hogy a XIX. század összes elméletei közül egyedül a marxizmus mutatta meg a munkásosztálynak a szocialista jövő felé vezető utat.

Soha nem állt szándékomban visszaemlékezéseimet megírni. Mindig viszolyogtam attól, hogy nagydobra verjem azt a keveset, amit a munkásmozgalomért tettem. Amikor azonban 1893 októberében elmentem a kölni pártkongresszusra, az elvtársak felkértek, hogy adjam közre visszaemlékezéseimet. Úgy vélték, ezzel szolgálatot tehetek a fiatalabb elvtársaknak. Így szántam el magamat erre a munkára, amelyet 1895 első felében végeztem el. A mély megrendülés, amelyet 1847 óta ismert régi barátom, Friedrich Engels halála okozott, és tartós betegségem mind ez ideig megakadályozott abban, hogy élményeimet átadjam a nyilvánosságnak.

Remélem, 73 éves korom ellenére is képes leszek arra, hogy feledhetetlen barátunkhoz és vezetőnkhöz, Friedrich Engelshez fűződő sokéves kapcsolatom történetét megírjam és a nyilvánosság elé bocsássam.*

London, 1898 februárjában

I

Nem könnyű dolog az embernek megírni a saját élettörténetét – méghozzá egy bánattal és bajjal, harccal és szenvedéssel teli életét, amilyen egy lázadó proletárnak szükségképpen osztályrészéül jut. Életem hetven évéből ötvenet a forradalmi munkásmozgalom szolgálatában töltöttem.

A negyvenes évek második felének viharait már kommunistaként éltem át a termelési eszközök köztulajdonának, az emberiség testvéri összefogásának szenvedélyes hirdetőjeként. Ezután következtek a hontalanság évei, a Kommunisták Szövetségének és a kegyetlen üldözéseknek mozgalmas időszaka, majd a Nemzetközi Munkásszövetség, a Kommün, a szocialistatörvény évei, a nemzetközi május elsejei ünnepnap bevezetése – a modern szocializmus történetének egy szakasza, olyan biztató és reményteljes, amilyenről nem is álmodhattam.

Amikor fiatal szabósegéd koromban, 1846-ban Hamburgban először hallottam kommunista beszédet, ezután pedig elolvastam Weitling „A harmónia és a szabadság garanciái" című művét, azt hittem, hogy a kommunizmus néhány éven belül megvalósul. Ha akkoriban valaki azt mondja nekem, hogy még ötven év

múlva is a kapitalizmus uralma alatt fogunk élni, bolondnak tartottam volna. A kommunizmus eszméjének első felvillanása elvakított.

De amikor 1847-ben hallottam Karl Marxot, elolvastam és megértettem a „Kommunista Kiáltvány"-t, világossá vált előttem, hogy az egyes ember lelkesedése és jó szándéka nem elegendő az emberi társadalom átalakításához. Abban a pillanatban, amikor megtanultam a gazdasági fejlődést az emberiség történetének döntő tényezőjeként értékelni, józanná és tisztánlátóvá váltam. S amennyit vesztettem lelkesedésben és képzeletben, annyit nyertem céltudatosságban és tudásban.

És erre szükségem is volt. Ifjúkori neveltetésem ugyanis nagyon hiányos volt. 1825. február 27-én születtem a Weimar melletti Blankenhainban.* Apám korán meghalt. Csak mostohaapámra emlékszem, ő azonban rossz szemmel nézett rám. Keményen bánt velem, s ezért lehetőleg kitértem az útjából, de anyám így sem tarthatott magánál sokáig. Távoli rokonokhoz küldött vidékre, ott nőttem fel. Új otthonomban már korán dolgoznom kellett és csak ritkán mehettem el az iskolába, amivel egyébként nem sokat vesztettem. Még élénken él az emlékezetemben egy természetrajzóra, amely az egész oktatásra jellemző volt. „Miért rendelte úgy a jó Isten, hogy csak lassan hajnalodjon és alkonyodjon?" – kérdezte az iskolamester. „Hogy az emberek meg ne vakuljanak", kellett rá válaszolnunk, és jaj volt annak a gyereknek, aki nem tudta azonnal rávágni ezt a választ.

A vallás uralta az egész oktatást. A természeti jelenségek magyarázata csupán a katekizmus folytatása volt. Neveltetésem otthon és az iskolában egyaránt teljesen vallásos volt, s ezért egységes is. A világban szerzett első tapasztalataim csakhamar ellentétet alakítottak ki bennem hit és tudás között, s ezt csupán később szerzett kommunista meggyőződésem szüntette meg; világnézetem ekkor ismét egységes lett, vagyis következetes materialista lettem és maradtam.

Miután otthagytam az iskolát, inasnak adtak egy weimari szabómesterhez, akinél négy teljes évet töltöttem. Azt hiszem, fölösleges részletesen leírnom az inasévek örömeit és szenvedéseit; a legtöbb olvasóm alighanem a saját tapasztalatából ismeri ezeket. Letettem a segédvizsgát, s mint ezt akkoriban a német mesterlegényektől tisztesség és hagyomány megkívánta, vándorútra keltem. Utamon az első stáció Jéna volt, anyám és apám szülővárosa. Itt munkát ajánlottak nekem, de nem fogadtam el, mert roppant nagy kedvem volt a vándorláshoz. Gerában viszont néhány hónapig maradtam, mielőtt 1842 nyarán ismét vándorbotot fogtam. Bebarangoltam Szászországot, Sziléziát és az Óriás-hegységet – melynek természeti szépségei láttán gyakran felkiáltottam a csodálattól – és eljutottam Boroszlóig, ahol szívesen maradtam volna, de nem találtam munkát. Így aztán Berlinbe mentem, de ott sem sikerült munkát kapnom. Csak Mecklenburgban tudtam egy időre elhelyezkedni, s amikor ennek is vége volt, Lübecken át Hamburgba indultam.

Ez 1843 őszén volt. Hamburg még romokban hevert az egy évvel korábbi pusztító tűzvész következtében. Itt előnyös és jól fizetett munkát találtam és három évig maradtam. 1846 őszén el kellett mennem Hamburgból, hogy szűkebb hazámban eleget tegyek a hadkötelezettségnek. Weimarban jelentkeztem a katonai hatóságoknál, és alkalmasnak találtak; de minthogy már 1845-ben sorköteles lettem volna, büntetésből kétszeres katonai szolgálati időt róttak rám! Ennek ellenére 1847 tavaszáig szabadságoltak, s ez arra ösztönzött, hogy visszatérjek Hamburgba. És itt fordulópont következett be az életemben. Egy véletlen folytán egészen más gondolatkörbe, más életpályára kerültem. Az abszolutizmus katonájából a forradalom katonája lettem.

II

Mindez nem sokkal Hamburgba való visszatérésem után történt. Abban a műhelyben, ahol munkát találtam, összebarátkoztam néhány munkatársammal, akik már dolgoztak Svájcban, Párizsban és Londonban. Ott megismerkedtek a kommunista eszmékkel és fanatikus híveikké szegődtek. Ha az ember úgy érzi, hogy elsajátított egy új eszmét, amelyet új igazságnak tart, akkor ez arra ösztönzi, hogy új híveket is toborozzon ennek az eszmének. Valamely új eszme minden hitvallója egyszersmind buzgó agitátora is annak. Munkatársaim siettek megismertetni velem a kommunista evangéliumot.

Volt akkoriban Hamburgban egy munkásművelődési egylet, valamennyi haladó munkás gyülekezőhelye. Ide jöttek esténként újságot olvasni, vitatkozni, vagy énekelni meg idegen nyelveket tanulni. A kirakott újságok többnyire az ellenzéki irányzathoz tartoztak; a viták főként kommunista kérdésekről folytak, és a dalárda radikális szabadságdalokat énekelt. A daloskör jelszava ez volt: „Nem az, hogy énekelek, hanem az, amit énekelek, tesz olyan büszkévé, olyan szabaddá engem!"

A hamburgi Munkás Művelődési Egylet a forradalmi gondolatok kulturális központja volt a szó legnemesebb értelmében. Persze ezek a negyvenes évek forradalmi gondolatai voltak: törekvések a német egységre és szabadságra, köztársaságra és a népek testvériségére, szabadgondolkodásra, őskereszténységre, kommunizmusra – mindezek az eszmék ott kavarogtak és olvadtak össze fölöttébb zavaros és határozatlan eszményekké. Az erjedés időszaka volt ez, melyet csak kevesen fogtak fel.

A Munkás Művelődési Egyletben úgy tekintettek Wilhelm Weitlingre, mint a jövő emberére. Határtalan tiszteletnek örvendett körünkben, hívei bálványozták.

Engem 1846 novemberében vezettek be munkatársaim a Munkás Művelődési Egyletbe és hamarosan fel is vettek a tagok sorába. Ettől kezdve szorgalmasan eljártam a vitaestékre, melyek nagy vonzerőt gyakoroltak rám. A vitákban különösen egy Martens nevű munkás tűnt ki, aki szintén külföldön lett kommunista. Marten igen rátermett agitátor volt, senki sem

értett úgy ahhoz, hogy hallgatóságát a kommunizmus eszméjének megnyerje, mint ő. Gördülékenyen és szívhez szólóan beszélt hozzánk, elnyomott és kizsákmányolt munkásokhoz, akiket új reményekkel és érzelmekkel lelkesített és bátorított.

Egyik munkatársam ideadta nekem Weitling „A harmónia és a szabadság garanciái" című művét, hogy olvassam el. Ezt a könyvet akkoriban sok munkás forgatta; kézről kézre járt, mert csak keveseknek volt saját példányuk belőle. Én a könyvet egyszer – aztán másodszor, majd harmadszor is elolvastam. Életemben először jutottam arra a gondolatra, hogy másképp is lehetnének a dolgok a világon. Persze már korábban is elégedetlen voltam a sorsommal – melyik munkás nem az? –, de a „Garanciák" ezt az elégedetlenséget rendszerbe foglalta. A fennálló viszonyoknak ez az éles bírálata forradalmasította érzelem- és gondolatvilágomat. Olyan lettem, mint akit kicseréltek. Azok a kicsinyes és sekélyes szórakozások, amelyekkel eddig kevéske szabad időmet kitöltöttem és amelyek megakadályoztak helyzetem alapos átgondolásában, teljesen mellékessé váltak számomra. Mostantól egyre inkább eltöltött az az érzés, hogy harcolni kell egy jobb társadalmi rendért.

Rendkívül hatott rám ez a weitlingi kitétel: „Maga a világtörténet nem egyéb, mint egy nagyszabású rablóhistória, melyben mindig a becsületes emberek húzták a rövidebbet." Ezt már csak azért is megcáfolhatatlan igazságnak tartottam, mert a történelemkönyvek akkori-

ban valóban nem tartalmaztak mást, mint gyilkosságok és háborúk történetét. És milyen meggyőzően hatottak rám Weitling nézetei a hazafiságról és a hazáról, amikor például ezt mondja: „Ugyan miféle szeretetet érezhet úgynevezett hazája iránt manapság az, aki semmi olyat nem veszíthet el ott, amit bármely idegen országban meg ne találhatna? – Hiszen a szülőföld nem egyéb, mint szülőink földje, az az örökség, amelyre mindenkinek szüksége van ahhoz, hogy létét és mások szeszélyeitől való függetlenségét biztosíthassa; de ha ez nem az enyém, vagy ha itt ahhoz, hogy megélhessek, kénytelen vagyok mások hasznáért dolgozni, akik aztán annál kényelmesebben uraskodhatnak fölöttem, hogyan szerethetem akkor ezt a hazát? Az olyan haza, amely minden gyermekét eltartja, de nem táplál ingyenélőket, kedvemre van, az ilyen hazáért érdemes az igazságtalanság ellen harcolni; az ilyen hazáért bizony érdemes kockára tenni életünket, vérünket és szabadságunkat... Sajnos, semmi egyebet nem hagytatok meg nekünk a hazából, mint a nevét, ám ezt a nevet hamarosan a lábatok elé dobjuk és az emberiség zászlaja alá menekülünk, melynek védelmezői között nem lesz nemes és pór, szegény és gazdag, úr és szolga. Ma ellenség vesz körül tulajdon hazánkban, olyan gonosz és zsarnoki, akár az idegen... A halál, amelyet nekünk szántak, a kimerülés és nélkülözés okozta lassú halál, s a nyomorúság, amelyet elszenvedünk, a szolgaság nyomorúsága. És ezek volnának a mi honfitársaink? Vérszopók ezek, idegenek, zsarno-

Blankenhain a XIX. sz. elején

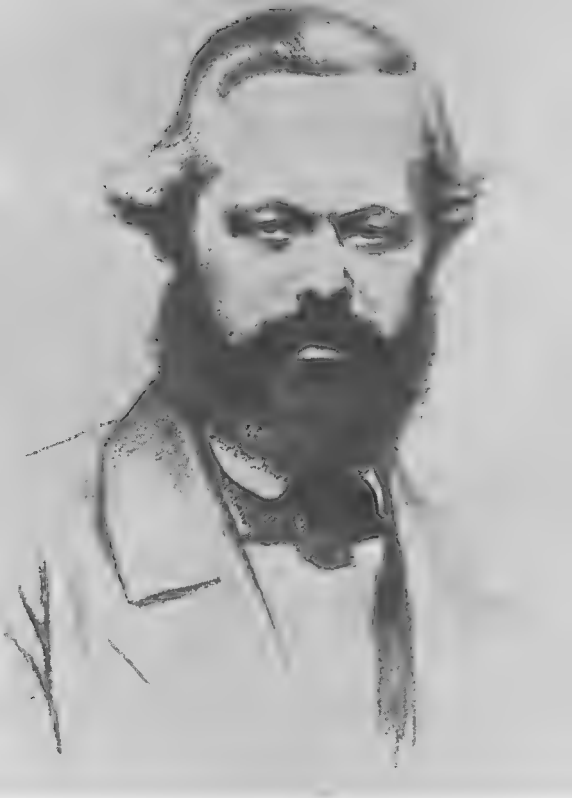

Karl Marx

Friedrich Engels

Manifeſt

der

Kommuniſtiſchen Partei.

Veröffentlicht im Februar 1848.

Proletarier aller Länder vereinigt Euch!

London.

Gedruckt in der Office der „Bildungs-Geſellſchaft für Arbeiter“
von J. E. Burghard

46, Liverpool Street, Bishopsgate

A „Kommunista Kiáltvány” első német nyelvű kiadásának címlapja

kok, akik ellopták országunkat, hogy fondorlattal-e vagy erőszakkal, egyre megy... A nagy tömeg minden előítéletét és szenvedélyét felszítják, hogy a hazaszeretet nevében akarat nélküli géppé változtassák, melyet aztán még könnyebben kormányozhat hiúság és uralomvágy. Akkor aztán százezrével vonulnak hadba az állítólagos idegen ellenség ellen, mely maga is csak eleven, akarat nélküli gépezet, és munkásokból áll, akiket fondorlattal és erőszakkal szakítottak el az eke szarvától és rángattak ki a műhelyekből, hogy véres drámát játszassanak el velük... Ameddig a társadalom egyenlőtlenségben él, ameddig egy nép urakból és szolgákból áll, addig teljesen mindegy, hogy Péter vagy Pál, hogy Napóleon, Frigyes Vilmos vagy Miklós gyakorolja a hatalmat: mi munkások éppúgy igahordozók vagyunk az egyik, mint a másik uralkodó alatt. A társadalom minden rendje, a honi urak éppúgy, mint az idegenek, a mi vállunkra rakják az elviselhetetlen terheket."* Gondoljuk csak meg: én akkoriban már katona voltam és hamarosan fel kellett öltenem a „fejedelem mundérját". Sokáig gondolkoztam e passzus fölött, és megérett bennem az elhatározás, hogy „az emberiség zászlaja alá menekülök".

Az az időszak, amikor a Munkás Művelődési Egyletben zajló viták és a weitlingi „Garanciák" forradalmasították nézeteimet és jelentősen kitágították látókörömet, döntő volt politikai felfogásom kialakulása szempontjából. Hamburgban akkoriban élénk agitáció folyt a zsidók emancipációja mellett. E célból

igen gyakran rendeztek gyűléseket, melyeken ezzel a kérdéssel foglalkoztak. A szónokok, többségükben zsidók, a demokrácia elveit hirdették. Politikai egyenjogúságról, vallás- és lelkiismereti szabadságról, szólás- és sajtószabadságról volt szó ezeken a megbeszéléseken, amelyeket áthatott az emberszeretet, a politikai és társadalmi igazságosság melengető szelleme. Különösen két szónok, Schuselka és Riesser értett hozzá remekül, hogy hallgatóságát fellelkesítse és magával ragadja. Ezeken az összejöveteleken mindig nagyon sokan jelentek meg. Én egyről sem hiányoztam, mert számomra ezek az alkalmak a politikai művelődés és a demokrácia iskoláját jelentették.

Így az 1846–47-es tél életem legfontosabb időszaka volt. És amikor 1847. április 1-én ahelyett, hogy bevonultam volna a weimari kaszárnyába, felszálltam az Angliába tartó hajóra, úgy éreztem, mintha a múltamat a kontinensen hagynám, hogy Angliában új életet kezdjek, melyet az emberiség felszabadításáért vívott harcnak kívántam szentelni.

III

Miután elhatároztam, hogy Londonba megyek, Martens ajánlást adott a londoni Munkás Művelődési Egylethez*, ahol testvéri fogadtatásra találtam.

A londoni Munkás Művelődési Egylet 1840. február 7-én alakult meg. Alapítói Karl Schapper, Heinrich Bauer és Joseph Moll voltak.

Mindhárman 1839 végén érkeztek Londonba, miután a blanquista összeesküvésben való részvételük miatt kiutasították őket Franciaországból.

Schapper, a „Neue Rheinische Zeitung" későbbi korrektora kb. 1812-ben született Weilburgban (Nassau). Mint az erdészeti iskola hallgatója ott volt az 1832. május 27-i hambachi nemzeti ünnepen, valamint a frankfurti rendőrőrszoba megrohamozásánál 1833 tavaszán.* Letartóztatták, de sikerült megszöknie és Itáliába menekülnie, ahol 1834 februárjában részt vett Mazzini szavojai hadjáratában.* Külföldön, valószínűleg Franciaországban ismerkedett meg a kommunizmussal és belépett az 1836-ban megalakult Igazak Szövetségébe.

Schapper, akivel a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején gyakran találkoztam, óriás termetű, amellett igen kedélyes ember volt. Kommunizmusát inkább a lelkesedés sugallta, mint a felismerés. Kész lett volna mindent feláldozni, ha a kommunizmust azonnal meg lehet valósítani. Ez a türelmetlensége – különösen a forradalom bukása után – félreértések forrása lett közte és Marx között. Schapper utána visszavonult a mozgalomtól és mint nyelvtanár élt Londonban, ahol 1870 elején halt meg.

A frankföldi Heinrich Bauer foglalkozására nézve cipész volt. Apró termetű, de éles eszű, ravasz és elszánt férfi.

Joseph Moll kölni születésű volt és mesterségét tekintve órás. Középtermetű, erős alkatú férfi, jellemző tulajdonságai az intelligencia,

a hősiesség és a rettenthetetlenség. Nem ismert félelmet, ha a proletariátus érdekeit kellett szolgálni. Az 1849-es badeni forradalom kitörésekor a harctérre sietett, ahonnan sajnos nem tért vissza: ellenséges golyó oltotta ki hősi életét. A „Neue Rheinische Zeitung"-ban (1850. 1. füzet, London)* Friedrich Engels állított neki méltó emléket. Ezt írja:

„A badeni felkelés többé-kevésbé művelt áldozatainak minden oldalról emléket állítottak a sajtóban, a demokrata egyesületekben, versben és prózában. A munkások százairól és ezreiről, akik a harcokat megvívták, akik a csatatereken elestek, akik a rastatti kazamatákban élve elrohadtak, illetve akiknek most külföldön – az összes menekültek közül csakis nekik – a legvégső nyomorig meg kell ízlelniök a számkivetést, róluk nem beszél senki. A munkások kizsákmányolása hagyományos, túlságosan megszokott dolog, semhogy hivatalos »demokratáink« a munkásokban valami egyebet látnának, mint agitálható, kizsákmányolható és robbantható nyersanyagot, merő ágyútölteléket. [...] Ennélfogva azok a valódi proletár jellemek is gyűlöletesek a szemükben, akik túl büszkék, semhogy nekik hízelegjenek, túl éleslátók, semhogy tőlük felhasználni hagyják magukat, mégis minden alkalommal fegyvert ragadnak, ha egy fennálló hatalom megdöntéséről van szó, s akik minden forradalmi megmozdulásban közvetlenül képviselik a proletariátus pártját. De ha az úgynevezett demokratáknak nem érdekük az ilyen munkások elismerése, a proletariátus pártjának kötelessége, hogy

őket érdemük szerint tisztelje. És ezeknek a munkásoknak a legjobbjaihoz tartozott a *kölni Joseph Moll.*

Moll órás volt. Németországból évekkel előbb távozott, és Franciaországban, Belgiumban és Angliában minden nyilvános és titkos forradalmi társaságban részt vett. [...] A februári forradalom után visszajött Németországba és barátjával, Schapperral együtt csakhamar átvette a kölni Munkásegylet* vezetését. Az 1848. szeptemberi kölni kravál* után Londonba menekült, majd nemsokára álnéven visszatért Németországba, a legkülönbözőbb vidékeken agitált és olyan küldetéseket vállalt, amelyeknek veszélyessége mindenki mást visszariasztott. Kaiserslauternban találkoztam vele újból. Itt is olyan poroszországi küldetéseket vállalt, amelyekért, ha felfedezik, azonnal főbe lőtték volna. Második útjáról visszatérve az összes ellenséges hadseregeken keresztül szerencsésen eljutott Rastattig, ahol rögtön belépett alakulatunk besançoni munkásszázadába. Három nappal később elesett. Én régi barátomat, a párt egyik legfáradhatatlanabb, legrettenthetetlenebb és legmegbízhatóbb élharcosát veszítette el benne."*

E férfiakon kívül Carl Pfänder és Georg Eccarius is élénken részt vettek a Munkás Művelődési Egylet vitáiban. Pfänder, a sváb születésű festő egyike mozgalmunk azon névtelen hőseinek, akik sohasem tolakszanak előtérbe, de mindenkor készek arra, hogy életüket és vérüket áldozzák a proletariátus ügyéért. A legnemesebb és legönzetlenebb emberek

közé tartozott, akik valaha éltek. Nyílt, őszinte, hűséges és szigorú erkölcsű – ilyen volt egész életében. 1876-ban halt meg Londonban. – Eccarius türingiai születésű szabó volt. Természetadta tehetségének köszönhette, hogy az elsők között volt, akik megértették a gazdasági fejlődés menetét, mint azt a „Neue Rheinische Zeitung"-ban a londoni szabóiparról megjelent cikkei és John Stuart Mill elleni polémiája is bizonyítja. Eccarius kitűnően beszélt és írt angolul, újságíróként is könnyen megkereshette volna a kenyerét. Az angol sajtó szívesen közölte cikkeit. Amikor megalakult az Internacionálé, ő lett a főtitkára. Az angol munkások között is nagyon népszerű volt. Életének utolsó éveit a szakszervezeti mozgalomnak szentelte. 1889-ben halt meg.

Ezekhez az emberekhez adott nekem ajánlást a hamburgi Martens. Néhány nap múlva sikerült munkát kapnom, s ettől fogva rendszeresen látogattam az egyletet, rövidesen tagja is lettem. Felvettek az Igazak Szövetségébe is, mely éppen akkoriban alakult át a Kommunisták Szövetségévé. Weitling befolyása Londonban egyre inkább csökkent, ezzel szemben előtérbe került Marx és Engels neve. Addig még nem ismertem őket. Csupán annyit tudtam róluk, hogy Brüsszelben tartózkodnak, ahol a „Deutsche Brüsseler Zeitung"-ot szerkesztették. Hogy e két ember fellépése új korszakot jelent majd a szocializmus történetében, arról akkoriban még sejtelmem sem volt.

Az egyletben szavalóesteket is tartottak. Akinek volt gyakorlata a szavalásban, verseket

adott elő, komoly és vidám tartalmúakat. Az én első szavalatom az alábbi vers előadásából állt, amely humorosan ábrázolt egy 1846-ban Berlinben történt eseményt. A vers így szólt:

Kommunistafogás Berlinben

Hallgassatok rám, ti népek!
Rémtörténetet mesélek:
Kommunistaüldözés
Volt minap itt, Berlinünkben –
Megforog e szó szivünkben,
Mint a gyilkos tördöfés.
Szín: a régi Jákob-utca.
Korsó söröket apasztva
Huszonketten ültek itt.
Rossz keresztény, ateista,
Ült huszonkét kommunista –
Isten, óvd meg híveid!
Közcsend s -rend háboritói,
Felség s haza árulói,
Éji konspirátorok.
Nappal szabócskák, cipészek,
Asztalosok – s más szerényebb
Pénzű kis iparosok.
Vajas serclit, sajtot ettek,
S pimaszul Marseillaise-eztek,
Szidva gyilkosul sokat
Az uralkodót s a tőkét
– Ó, hatalom! ó, dicsőség! –
Rendőröket s papokat.
S kilenctől éjfél felére
Huszonketten nagy veszélybe

Sodorták így a hazát,
Mely csak azért nem veszett el,
Mert kiküldte jó fülekkel
Egy hű hivatalnokát.
Fut ám ez lélekszakadva,
Berobban a hivatalba,
Szól: „Kommunistaveszély...!"
Villan ki-ki kardja-tőre,
S érződik már, jóelőre,
Lőporfüstös szenvedély.
Az erőket összehívják,
Csendőrséget utasítják:
Rebellis-fogásra fel.
Csendőrszívek a gatyába...
De jelszó jön, nyugtatásra:
Hátból mellbe, cselre csel!
„Hárman leszünk egy szabóra,
Hárman egy korgó gyomorra,
Ó, így biztos a siker.
Lesz hátvéd is! Az esetre,
Ha fordulna a szerencse
S mégis – menekülni kell."
Így a lépcsőn föllopóznak,
Már az ajtónál tolongnak.
S bentről egyre zeng az ének:
„Nyílt vizekre, tengerészek,
Hajónk a Forradalom!"
Több se kell a hű erőknek.
Pár jó rugással betörnek,
S vakkant már egy nagykutya:
„Kezeket fel! Rajta, sorban!
Kötelet kap, aki moccan.
Nálunk nincs babaruha!
Asztalra a tőrt, a pisztolyt,

Ki a zsebből, ki amit hord!
Levelet és papirost,
Tolltörlőt és fidibuszt."
Sorjáztak a leletek, de
Nem akadtak fegyverekre.
Így fordult hát vértelenre
a kommunistacsata.
Aztán kit-kit közrekaptak,
S indult nyomban *két* riadt had
A városi dutyiba.
Ó, a börtön szörnyü rontás!
Fogvacogás, szívszorongás,
Az van ott, víz és kenyér.
Meleg dolog ám a Hűvös!
Hadd bűnhődjék, aki bűnös,
Szép hazánk, nyomorodér'!
És ez tanulságul álljon:
Pimaszul ne konspiráljon
Egyház és trón ellen senki se.
Vagy lesz Antirebellió-
-Véd-S-Dac, s győz e Komisszió
Hivatalos égisze.

(Tandori Dezső fordítása)

Hogy ki e dal szerzője, azt senki sem tudja.

IV

Néhány hónappal azután, hogy Londonba érkeztem – tehát 1847 nyarán – került sor a Szövetség első kongresszusára, s erre Engels és Wilh. Wolff is átjöttek Brüsszelből Londonba.

Marx akkor nem volt jelen. Ezen a kongresszuson szervezték újjá a Szövetséget. „Ami misztikus elnevezés a konspirációs időkből még megmaradt", mondja Engels, „azt most szintén eltörölték; a Szövetség szervezete most csoportokból, körzetekből, vezetőkörzetekből, központi vezetőségből és a kongresszusból állott, a neve pedig ettől kezdve »Kommunisták Szövetsége« lett."*

A második kongresszust, mely a „Kommunista Kiáltvány" kidolgozásához vezetett, 1847 novemberére tervezték, és meg is tartották. De még mielőtt e kongresszusról részletesebben írnék, szeretnék megemlíteni egy eseményt, mely közben néhány hétig foglalkoztatta a londoni Munkás Művelődési Egylet tagságát.

Étienne Cabet, az „Ikáriai utazás" híres szerzője 1847 nyarán felhívást tett közzé a francia kommunistákhoz, melyben a következőket mondta: „Minthogy itt (Franciaországban) a kormány, a papság, a burzsoázia, sőt még a forradalmi republikánusok is üldöznek, rágalmaznak és szidalmaznak bennünket, minthogy még a létezés lehetőségétől is el akarnak vágni bennünket, hogy fizikailag és erkölcsileg tönkretegyenek, hagyjuk el hát Franciaországot, menjünk Ikáriába, hogy ott kommunista kolóniát alapítsunk."* Cabet aztán kifejezte reményét, hogy bizonyára akad majd 20–30 000 kommunista, akik megvalósítják ezt a tervet.

A londoni Munkás Művelődési Egylet is megkapta ezt a felhívást. 1847 szeptemberében maga Cabet is Londonba jött, hogy megnyerjen bennünket az eszméjének. A javaslata

fölötti vita egy egész hétig tartott. Az egylet végül állást foglalt mindenfajta kísérletezés ellen. Az elutasítás körülbelül így hangzott:

„Mint bizonyára minden kommunista, úgy mi is készséggel elismerjük, hogy Cabet fáradhatatlan buzgalommal, csodálatra méltó kitartással küzdött – és sikerrel küzdött – a szenvedő emberiség ügyéért, és a proletariátusnak azzal, hogy óvta mindenfajta összeesküvősditől, felmérhetetlen szolgálatot tett. De mindez együttvéve sem bírhat rá minket arra, hogy kövessük Cabet-t, ha véleményünk szerint téves útra lép. – Nagyra becsüljük Cabet polgártárs személyét, de küzdünk kivándorlási terve ellen, és az a meggyőződésünk, hogy ha az általa javasolt kivándorlás létrejönne, a legnagyobb kár érné a kommunizmus elvét, hogy a kormányok diadalmaskodnának, és Cabet utolsó napjait keserű csalódások árnyékolnák be.

Az okok, amelyekre véleményünket alapozzuk, a következők:

1. Minthogy hitünk szerint, ha egy országban napirenden vannak a legszégyenteljesebb megvesztegetések, a népet a legaljasabb módon elnyomják és kizsákmányolják, nincs már sem jog, sem igazság, a társadalom egyre inkább anarchiába süllyed, mint jelenleg Franciaországban történik, akkor az igazságosság és igazság minden harcosának kötelessége az országban maradni, hogy a népet felvilágosítsa, hogy a csüggedőket bátorítsa, hogy lefektesse egy új társadalmi szervezet alapjait, s hogy merészen szembeszálljon a gazfickókkal. Ha a becsületes emberek, a jobb jövő harcosai visszavo-

nulnak és átengedik a csatateret a sötétség híveinek és a gazfickóknak, akkor Európa elbukik, el kell buknia.

2. Minthogy meggyőződésünk szerint Cabet terve, hogy Amerikában egy vagyonközösségen alapuló kolóniát alapítson, még nem valósítható meg a következők miatt:

a) mert mindazok, akik Cabet-val ki akarnak vándorolni, bármilyen buzgó kommunisták legyenek is, már csak neveltetésük folytán is túlságosan magukban hordozzák a mai társadalom hibáit és előítéleteit, semhogy azokat Ikáriába való belépésükkor azonmód levethessék;

b) mert emiatt szükségképpen mindjárt kezdetben viszálykodások és súrlódások keletkeznének a kolóniában, melyeket az európai kormányok és a burzsoázia bértollnokai és spionjai még inkább felszítanának és eltúloznának mindaddig, míg csak a kolónia teljes vereséget nem szenvedne;

c) mert a kivándorlók többsége kézműves, ott azonban kezdetben erőteljes földművesekre lesz szükség a föld termővé tételéhez és megműveléséhez, egy munkást pedig nem egykönnyen lehet parasztté átformálni;

d) mert a klímaváltozás következtében fellépő nélkülözések és betegségek sokakat elbátortalanítanának és kilépésre indítanának;

e) mert a kommunisták számára, akik a személyi szabadság elvét vallják és magától értetődően elszántan védelmezni készek azt – mint bizonyára az ikáriaiak is – egy átmeneti szakasz nélküli vagyonközösség, amelyben a személyi

tulajdon csupán fokozatosan alakul át társadalmivá, éppolyan elképzelhetetlen, mint a paraszt számára az aratás vetés nélkül.

3. Minthogy néhány száz vagy ezer ember egyáltalán nem tud vagyonközösséget létrehozni és fenntartani anélkül, hogy ennek ne lenne teljesen kizáró, szektás jellege.

Ezek a fő okai annak, hogy Cabet javaslatát károsnak tartjuk és ezt mondjuk az összes országok kommunistáinak: testvérek, álljunk meg a vártán itt, a vén Európában; tevékenykedjünk és harcoljunk itt, mert csak itt lesznek meg a vagyonközösség létrehozásának elemei, és ezeket először csak itt fogják megteremteni vagy sehol."*

Így szólt Cabet javaslatának elutasítása. Itt részletesebben írtam le, mert történelmi fontosságú. Kitűnik belőle, hogy a gondolkodó kommunisták, akik abban az időben már Marx és Engels befolyása alatt álltak, már akkoriban elítéltek minden utópisztikus kísérletet; továbbá azt is bizonyítja, hogy igazuk volt; az idő túlságosan is igazolta aggályainkat. De ez a nyilatkozat egyszersmind erőteljes válasz mindazoknak a szocialistafalóknak, akik azzal vélik agyoncsapni a szocializmust, hogy a balul sikerült kommunisztikus kísérletekre utalnak.

Cabet elhagyta Londont. Röviddel ezután – 1847 novemberének végén – összeült a Szövetség második kongresszusa, amelyen Karl Marx is jelen volt. Ő és Engels Brüsszelből érkeztek, hogy a Szövetség kongresszusán a modern szocializmus elveit képviseljék. A kongresszus tíz napig tartott. Az üléseken csak a

küldöttek vettek részt, én nem tartoztam közéjük. De mi többiek tudtuk, hogy miről van szó, és feszült érdeklődéssel vártuk a viták kimenetelét. Nemsokára meg is tudtuk, hogy a kongresszus egyhangúlag a Marx és Engels által kifejtett alapelvek mellett foglalt állást és megbízta őket egy kiáltvány kidolgozásával. Amikor aztán 1848 elején a „Kommunista Kiáltvány" kézirata megérkezett Londonba, én is szerény szerepet játszottam e korszakalkotó dokumentum nyilvánosságra hozatalában: ugyanis én vittem a kéziratot a nyomdába és onnan a levonatokat Karl Schapperhoz, aki a korrektúrát végezte.

Ebben az időben láttam Marxot és Engelst először. Soha nem felejtem el azt a benyomást, amelyet ez a két ember tett rám.

Marx akkoriban még fiatal ember volt; körülbelül 28 éves, mégis roppantul imponált mindnyájunknak. Középtermetű, széles vállú, erőteljes testalkatú, energikus fellépésű férfi volt. Homloka magas és finom művű, haja sűrű és hollófekete, tekintete átható. Szája körül már akkor megvolt az a szarkasztikus vonás, amelytől ellenfelei annyira féltek. Marx népvezérnek született. Röviden, velősen és lenyűgöző logikával beszélt. Nem vesztegette fölöslegesen a szót; minden mondata – egy-egy gondolat, s minden gondolat – egy-egy szükséges láncszem volt érvelésének láncolatában. Marxtól teljesen távol állt az álmodozás. Minél tisztábban felismertem a különbséget a weitlingi korszak kommunizmusa és a „Kommunista Kiáltvány"-é között; annál világo-

sabbá vált előttem, hogy Marxban a szocialista gondolat férfikora testesült meg.

Friedrich Engels, Marx szellemi testvére, már inkább a germán típust képviselte. Karcsú, rugalmas alakjával, szőke hajával és bajuszával inkább snájdig ifjú gárdatisztnek, mint tudósnak nézte volna az ember.

És mégis: Engels, aki mindenkor csak halhatatlan barátjának jelentőségét hangsúlyozta, végtelenül sokat tett a modern szocializmus megalapozásáért és elterjesztéséért. Azok közé az emberek közé tartozott, akiket először közelebbről meg kell ismerni ahhoz, hogy nagyra becsülhessük és szerethessük őket.

Ilyen volt az a két férfi, akik kezükbe vették a proletariátus ügyét.

Mi a Munkás Művelődési Egyletben akkoriban meglehetős izgalomban voltunk. Szilárd meggyőződésünk szerint hamarosan „meg kell indulnia" valaminek, és még csak sejtelmünk sem volt arról, hogy még milyen sok nevelő és szervező munkára lesz szükség ahhoz, hogy a proletariátus képes legyen kiforgatni sarkaiból a polgári világot.

A „Kommunista Kiáltvány" 1848 februárjában került ki a nyomdából. Ugyanakkor jutott el hozzánk, mint a párizsi februári forradalom kitörésének a híre.

Le sem tudom írni, hogy ez a hír milyen roppant hatással volt ránk. Mámoros lelkesedés ragadott magával, egyetlen érzés, egyetlen gondolat töltött el bennünket: életünket és vérünket áldozzuk az emberiség felszabadításáért!

A Szövetség londoni Központi Vezetősége rögtön átruházta jogkörét a brüsszeli vezetőkörzetre, amely viszont Marxra és Engelsre ruházta át és felhatalmazta őket, hogy új Központi Vezetőséget alakítsanak Párizsban. Röviddel e határozathozatal után Marxot Brüsszelben letartóztatták és arra kényszerítették, hogy utazzék Franciaországba, ahová éppen menni készült.

V

A párizsi események az angol munkásosztályra is rendkívül nagy hatással voltak. A chartista mozgalom, amely a harmincas évek dereka óta uralta az angol proletariátus lelkületét, új ösztönzést kapott a februári forradalom győzelmes menetétől. A londoni munkások már e forradalom kitörését is nagyszabású tüntetéssel köszöntötték. A Kommunisták Szövetségének tagjai részt vettek e tüntetésen, és egyébként is minden eszközzel támogatták a chartista mozgalmat.

A chartisták legnépszerűbb és legrátermettebb vezetője, Ernest Jones olykor megjelent egyletünkben, ahol alkalmam volt megismerni ezt a bátor és áldozatkész agitátort. Jones alacsony, de erőteljes alkatú férfi volt. Finom metszésű, komoly és energikus arca nyomban elárulta a határozott, rettenthetetlen népvezért. Beszélt és írt németül, és azon kevés számú chartista vezető közé tartozott, akik megértették és egyúttal hirdették a szocializmust.

Március 13-án a londoni Kennington Commonban tömeggyűlés zajlott le, amelyen Jones beszédet mondott. Felszólította a népet, hogy ne féljen a törvény hitvány képviselőitől, a rendőrségtől, a katonaságtól vagy azoktól a polgárőrnek felesküdött szatócsoktól, akik három utcagyerektől is megfutamodnak. „Le a kormánnyal, oszlassák fel a parlamentet, éljen a Charta, és nincs kapituláció!"

Április elején Londonban chartista bizottság alakult azzal a céllal, hogy az eddiginél erélyesebben foglalkozzék a munkások politikai szabadságjogainak bevezetését követelő petícióval, melyet eddig évenként nyújtottak be a parlamentnek. A petíciót április 10-én szándékoztak benyújtani, de nem úgy, mint addig, néhány megbízott, hanem maguk a munkástömegek útján. Tudatára akarták ébreszteni a parlamentet, hogy a proletariátus elszánta magát: szükség esetén erőszakkal szerez érvényt követeléseinek.

Április 10-én reggel London sajátságos képet nyújtott. Az összes gyárak és üzletek zárva voltak. A londoni burzsoák felfegyverkeztek, hogy fenntartsák a „rendet". E polgárok között ott volt a Kis Napóleon is, a későbbi wilhelmshöhei polgár.*

A Kommunisták Szövetségének tagjai elhatározták, hogy részt vesznek a tüntetésen. A legkülönfélébb fegyverekkel szereltük fel magunkat. Még élénken emlékszem arra, hogy milyen mulatságosan festett Georg Eccarius, amikor egy élesre köszörült nagy szabóollót mutatott

nekem, ezzel kívánt védekezni a rendőrök támadása ellen.

A munkások Kennington Commonban gyülekeztek, hogy onnan vonuljanak a parlamenthez. De egyszer csak azt halljuk, hogy Feargus O'Connor, e tüntetés vezetője, nem ajánlja a tömeges felvonulást, mondván, hogy a kormány kész fegyveres erőket bevetni ellenünk. Sokan követték O'Connor tanácsát, mások előrenyomultak, s ezáltal véres harcokra került sor a chartisták és a rendőrség között. Minthogy O'Connor csillapító közbelépése megbontotta az egységet a tüntetők között, sikerre már nem lehetett számítani. Ember ember elleni harcban pedig a munkások nem győzhettek. Ezt csakhamar felismertük. Keservesen csalódva hagytuk el a tüntetés helyét, ahová egy órával előbb olyan várakozásteljesen érkeztünk.

E viharos nyugat-európai eseményekkel egyidőben Közép-Európában is kitört a forradalom, és ez különösen lázba hozott bennünket. A Munkás Művelődési Egylet vitaestjei egyre élénkebbek és hevesebbek lettek. Mindnyájan készek voltunk arra, hogy a németországi hadszíntérre siessünk. Legtöbbünknek azonban nem volt annyi pénze, hogy ezt a szándékát azonnal megvalósíthassa. Csak 1848 júliusára tudtam annyit megtakarítani, hogy útnak indulhassak Németországba.

E készülődések közepette ért bennünket a júniusi forradalom szörnyű vereségének hióbhíre. Hogy ez a hír hogyan hatott ránk, azt le sem tudom írni. Még élénken emlékszem arra, hogy Marx cikkét, melyet erről az eseményről

írt a „Neue Rheinische Zeitung"-ba (1848. június 29.), vagy hússzor elolvastam, olyan pontosan kifejezte mindnyájunk érzéseit. A cikk így hangzott:

„A februári forradalom utolsó hivatalos maradványa, a végrehajtó bizottság*, az események komolyságával szembekerülve ködképként szertefoszlott. Lamartine világítógolyói Cavaignac gyújtóröppentyűivé változtak át.

A fraternité, az ellentétes osztályok testvérisége, amelyek egyike kizsákmányolja a másikat, ez a fraternité, amelyet februárban proklamáltak, nagy betűkkel felírtak Párizs homlokára, minden fogházra, minden kaszárnyára – ennek a fraternitének igazi, hamisítatlan, prózai kifejezése a *polgárháború*, a polgárháború a maga legrettenetesebb alakjában, a munka és a tőke háborúja. Ez a testvériség lángolt Párizs összes ablakai előtt június 25-ének estéjén, amikor a burzsoázia Párizsa kivilágítást rendezett, míg a proletariátus Párizsa leégett, elvérzett, utolsót nyögött.

A testvériség pontosan addig tartott, amíg a burzsoázia érdeke testvére volt a proletariátus érdekének. 1793 régi forradalmi hagyományainak tudákosai, szocialista rendszeralkotók, akik a burzsoáziánál koldultak a nép számára, és akiknek megengedték, hogy hosszú prédikációkat tartsanak és mindaddig kompromittálják magukat, amíg a proletár oroszlánt álomba kellett ringatni, republikánusok, akik a megkoronázott fő kivételével a teljes régi polgári rendet kívánták, dinasztikus ellenzékiek*, akiknek a véletlen egy minisztercsere helyett egy dinasz-

tia bukását csempészte oda, legitimisták*, akik a libériát nem ledobni, hanem csak a szabását megváltoztatni akarták – ezek voltak a szövetségestársak, akikkel a nép a maga februárját csinálta. [...]

A *februári forradalom* a *szép* forradalom, az általános rokonszenvvel kísért forradalom volt, mert az ellentétek, amelyek benne a királysággal szemben kirobbantak, *kifejletlenül*, egyetértően egymás mellett szunnyadoztak, mert a hátterüket képező szociális harc csak légnemű létezéshez jutott, a frázis, a szó létezéséhez. A *júniusi forradalom* a *rút* forradalom, a visszataszító forradalom, mert a frázis helyébe a dolog lépett, mert a köztársaság felfedte magát a fejét a szörnyetegnek, leverve róla az oltalmazó és rejtegető koronát.

Rend! ez volt Guizot csatakiáltása! *Rend!* kiáltotta a guizotista Sébastiani, amikor Varsó orosz lett. *Rend!* kiáltja Cavaignac, a francia nemzetgyűlésnek és a republikánus burzsoáziának brutális visszhangja.

Rend! dörögték kartácsai, amikor szétszaggatták a proletariátus testét.

A francia burzsoázia 1789 óta végbement számtalan forradalma közül egyik sem volt a *rend* elleni merénylet, mert meghagyta az osztály uralmát, meghagyta a munkások rabszolgaságát, meghagyta a *polgári rendet*, bármily gyakran cserélődött is ennek az uralomnak és ennek a rabszolgaságnak a politikai formája. Június ehhez a *rendhez* nyúlt hozzá. Jaj júniusnak!"*

Mindennek ellenére nem hagytuk elbátorta-

lanítani magunkat. Augusztus elején elhagytam Londont és visszatértem Németországba.

VI

1848 nyarának közepén érkeztem Kölnbe. Ez a város különösen vonzott – az emberek miatt, akik ott a forradalom szolgálatában tevékenykedtek. Marx, Engels, Wilhelm Wolff, Freiligrath, Schapper, Moll akkor Kölnben voltak, ott adták ki a „Neue Rheinische Zeitung"-ot.

Mindenekelőtt munkát kerestem, hogy Kölnben maradhassak. A saját nevemen ezt persze nem tehettem, hiszen – mint fentebb elmondtam – katonaszökevény voltam. Egy hamburgi barátom ezért Carstens névre szóló vándorkönyvet szerzett nekem, és ezen a néven ismernek ma is Kölnben és környékén. Mivel a személyi adatok nagyjából egyeztek, a rendőrség nem akadékoskodott. Régi katonakönyvemet a hamburgi hatóságoknál hagytam emlékül.

Miután munkát találtam, a dr. Gottschalk, Anneke hadnagy, Schapper, Moll, Nothjung és d'Ester vezetése alatt álló Munkásegylet tagja lettem. Volt még Kölnben egy Demokrata Egylet is, melybe Wilh. Wolff, Marx, Freiligrath és mások is eljártak. Itt ismertem meg Wilh. Wolffot, aki gyakran tartott előadásokat az időszerű politikai eseményekről. Igazi élvezet volt ezt az embert hallgatni. Mindenki csodálta tömör és szellemes előadásmódját a „politikai szemléken"; értett hozzá, hogy a leg-

ismertebb és kevésbé izgalmas eseményeket is ügyes csoportosításban és a téma természetétől függően szatirikusan vagy komolyan tárgyalja. Időközönként Freiligrath is eljött, akivel később nagyon összebarátkoztam.

Ott voltam minden fontos nyilvános összejövetelen, ezek közül különösen kettőt szeretnék megemlíteni.

1848 szeptemberében Moll szabadtéri gyűlést hívott egybe, tiltakozásul a polgárőrség lefegyverzése, az ostromállapot kihirdetése és a „Neue Rheinische Zeitung" betiltása ellen. E gyűlés után megpróbáltunk barikádokat építeni. Harcra azonban nem került sor.

1848. november 13-án a Demokrata Egylet gyűlésén Marx azzal a hírrel jelent meg, hogy Robert Blumot Bécsben statáriális eljárás alapján agyonlőtték. A gyűlés már javában folyt, amikor Marx odaérkezett. A teremben azonnal csend lett. Marx a szónoki emelvényre lépett és felolvasta a bécsi táviratot Blum haláláról. Megdermedtünk a rémülettől. Majd mintha vihar söpört volna végig a termen. Azt hittem, a német nép most aztán egy emberként felkel, hogy végigvívja a forradalmat. De tévedtem, mindnyájan tévedtünk. Egészen másként történt. A polgármesterek fejet hajtottak a zsarnokok előtt, akik lemészárolták a nép legjobbjait.

A reakció megerősödése mindenekelőtt abban nyilvánult meg, hogy üldözték az ellenzéki sajtót, különösen a „Neue Rheinische Zeitung"-ot, mely szilárdan és rettenthetetlenül védelmezte a szabadság és az igazság ügyét. 1849. február 7-én zajlott le az első sajtóper a „Neue

Rheinische Zeitung" szerkesztői ellen; másnap került sor a másodikra, míg végül 1849. május 19-én végleg betiltották a lapot. Az utolsó szám vörös nyomással jelent meg. A második sajtóper anyaga 1885-ben jelent meg mint a „Szociáldemokrata Könyvtár" második füzete. Az első pert viszont – ebben Engels is szerepelt – úgyszólván teljesen elfelejtették Németországban. És mégis, a védőbeszéd, melyet Marx ez alkalomból mondott, nagyon is megérdemli, hogy itt megemlítsük. Egyébként a „védőbeszéd" kifejezés egyáltalán nem helyénvaló. Marx nem védekezett, hanem a kormányt vádolta. Ha jól emlékszem, H. Korff, a „Neue Rheinische Zeitung" kiadója, Karl Marx főszerkesztő és Fr. Engels szerkesztő álltak az esküdtek előtt azzal a váddal, hogy „a »Neue Rheinische Zeitung« 35. számában dr. Gottschalk, valamint Anneke szolgálaton kívüli hadnagy letartóztatásáról közölt cikkben megsértették Zweiffel főügyészt hivatali ténykedésével, a Gottschalk és Anneke letartóztatásával megbízott zsandárokat pedig megrágalmazták szolgálati ténykedésükkel kapcsolatban". A termet zsúfolásig megtöltötte a hallgatóság. Az államügyész és az ügyvédek után Marx emelkedett szólásra. Körülbelül egy óra hosszat beszélt; nyugodtan, komolyan és határozottan előadott jogi fejtegetései egyre súlyosabban zuhogtak az államügyész fejére. Végül Marx szó szerint ezeket mondta:

„De nemcsak az általános német, hanem az általános porosz helyzet is kötelez bennünket arra, hogy a legnagyobb bizalmatlansággal

ügyeljünk a kormány minden megmozdulására, hogy fennhangon denunciáljuk a népnek e rendszer leghalkabb tüneteit is. Az itteni, a kölni parquet* egészen különösen alkalmat adott nekünk arra, hogy mint az ellenforradalom eszközét pellengérre állítsuk a közvélemény előtt. Csupán július hónapban 3 törvénytelen letartóztatást voltunk kénytelenek denunciálni. Az első két esetben hallgatott Hecker államügyész, hármadízben igyekezett igazolni magát, a mi replikázásunkra azonban elnémult, azon egyszerű oknál fogva, mert arra nem volt mit mondani.

És ilyen körülmények között az ügyészség azt meri állítani, hogy itt nem denunciálásról, hanem kicsinyesen rosszindulatú becsmérlésről van szó? Ez a felfogás furcsa félreértésen alapszik. Ami az én személyemet illeti, én biztosítom Önöket, Uraim, hogy szívesebben követem figyelemmel a nagy világeseményeket, szívesebben elemzem a történelem menetét, mint hogy helyi bálványokkal, zsandárokkal és ügyészségekkel tusakodjam. Bármily nagynak képzelik is magukat ezek az urak, valójában *semmik* ők, éppenséggel *semmik* a jelenkor óriásharcaiban. Igazán áldozatnak tartom, hogy rászánjuk magunkat *ezekkel* az ellenfelekkel lándzsát törni. Ám először is a sajtónak kötelessége, hogy kiálljon az elnyomottakért közvetlen környezetében. Azután meg, Uraim, a szolgaság épületének a legsajátabb támaszai az alárendelt politikai és társadalmi hatalmasságok, amelyek közvetlenül állnak szemben a személy magánéletével, az eleven

egyénnel. Nem elegendő, ha az általános viszonyok és a legmagasabb hatalmasságok ellen harcolunk. A sajtónak rá kell szánnia magát arra, hogy sorompóba lépjen *ezen* zsandár, *ezen* ügyész, *ezen* kerületi főnök ellen. Min hiúsult meg a *márciusi forradalom?* A márciusi forradalom csak a legfelsőbb politikai csúcsot reformálta meg, érintetlenül hagyva e csúcs összes alapzatait, a régi bürokráciát, a régi hadsereget, a régi ügyészségeket, a régi, az abszolutizmus szolgálatában született, nevelkedett és megőszült bírákat. A sajtó legfőbb kötelessége most az, hogy *a fennálló politikai állapot valamennyi alapját aláássa.*"*

Marxot néhány hónap múlva kiutasították Poroszországból, Engels Badenba ment, ahol kitört a forradalom. Néhány ismerősöm ugyancsak Badenba ment. Schapper Nassauba ment, hogy ott szervezze a parasztokat, a Kölnben maradottak pedig kiterjesztették agitációjukat a vidékre, mert már akkor felismertük a parasztok között folytatott agitáció jelentőségét. (Amikor 1893-ban részt vettem a kölni pártkongresszuson, meghívott néhány Köln környéki, worringeni paraszt. Még emlékeztek rám 1848-ból és 1849-ből.) Szabad időnkben töltényeket készítettünk, melyeket aztán Badenba küldtek. Ez a munka természetesen titokban folyt. A „vörös Becker" (később kölni főpolgármester és felsőházi tag) golyókat és lőport szerzett, és mindenki megtette, ami tőle telt, hogy előmozdítsa a forradalmat.

Ebben az időben halt meg dr. Gottschalk. Kölnben akkoriban kolera dúlt, és leginkább

a szegény munkásokat ragadta el. Gottschalk, aki orvosként a legönzetlenebb módon szegődött a munkások szolgálatába, mindenütt ott volt, ahol tanácsra és segítségre volt szükség, míg aztán maga is, legyöngülve és kimerülve, áldozatul esett a betegségnek. E nagy népbarát halála kemény csapást mért a kölni proletariátusra. Igen nagy volt a részvét. Nem csoda tehát, hogy a gyászmenet óriási tüntetéssé alakult. A kölni Munkás Művelődési Egylet engem bízott meg Gottschalk búcsúztatásával, a gyászbeszéd később nyomtatásban is megjelent.

Karl Schappert, aki Nassau környékére ment agitálni, hamarosan letartóztatták Wiesbadenban. Vizsgálati fogsága alatt Kölnben meghalt a felesége. Négy hátrahagyott árváját jobb módú elvtársak vették magukhoz. Freiligrath is magához vett egy gyermeket, egy nyolcéves leánykát, aki csak angolul beszélt, mert Schapperné angol születésű volt. Naponta meglátogattam a gyermekeket, és ez alkalmat adott arra, hogy közeli barátságba kerüljek Freiligrathtal.

1850 februárjában esküdtszék elé állították Schappert. A kölni munkások elküldtek Wiesbadenba, hogy legyek jelen a tárgyalásokon és szabadon bocsátása esetén magammal hozzam Schappert. Eredetileg Freiligrathot bízták meg ezzel a küldetéssel, de mivel neki akkor Kölnben kellett maradnia, átvettem tőle ezt a feladatot. Időközben Wiesbadenban híre ment, hogy Freiligrath odamegy, és előkészületeket tettek a költő ünnepélyes fogadtatására.

Nekem persze a leghalványabb sejtelmem sem volt arról, amit Wiesbadenban terveztek. Jócskán meglepődtem tehát attól a nagyszerű fogadtatástól, amelyben megérkezésemkor részesítettek. Mindenki látni akarta Freiligrathot és kezet akart szorítani vele. Természetesen azonnal felvilágosítottam az embereket arról, hogy én nem vagyok Freiligrath. De a csalódás ellenére is igen lelkes maradt a hangulat. Schappert meg a többi vádlottat felmentették, és felmentésüket a wiesbadeni demokraták bankettokkal és gyűlésekkel ünnepelték meg. Schapper és én aztán elutaztunk Kölnbe. Alighogy megérkeztünk, Schappert mint nem porosz illetőségű személyt rendőrileg kiutasították, és három napon belül el kellett hagynia Poroszország területét.

Schapper és én ezután visszamentünk Wiesbadenba, ahonnan engem 1850. június 18-án kiutasítottak. Én Mainzba mentem, Schapper Londonba.

Időközben a badeni forradalom is elbukott. Az egész vonalon győzött az ellenforradalom, és kezdetét vette a reakció rémuralma.

VII

„Az 1848–49-es forradalom veresége óta a proletárpárt a kontinensen elvesztette mindazt, aminek e rövid időszak folyamán kivételképpen birtokában volt: sajtót, szólásszabadságot és egyesülési jogot, vagyis a pártszervezés törvényes eszközeit. A polgári liberális, valamint

a kispolgári demokrata párt az általuk képviselt osztályok társadalmi helyzetében a reakció ellenére megtalálták a feltételeket, hogy ilyen vagy amolyan formában összetartsanak és közös érdekeiket többé-kevésbé érvényesítsék. A proletárpárt számára 1849 után, akárcsak 1848 előtt, csupán *egy út* állt nyitva – a *titkos kapcsolat* útja. Ezért a kontinensen 1849 óta egész sor titkos proletárkapcsolat keletkezett, amelyeket a rendőrség felfedett, a bíróságok elítéltek, a fogházak megszakítottak, de amelyek a viszonyok folytán mindig újból helyreálltak.

E titkos társaságoknak egy része egyenesen a fennálló államhatalom megdöntését tűzte ki célul. Ez jogosult volt Franciaországban, ahol a proletariátust a burzsoázia legyőzte és a fennálló kormány elleni támadás közvetlenül egybeesett a burzsoázia elleni támadással. A titkos társaságoknak egy másik része a proletariátus pártalakítását tűzte ki célul anélkül, hogy a fennálló kormányokkal törődött volna. Ez szükséges volt olyan országokban, mint Németország, ahol a burzsoázia és a proletariátus együttesen félfeudális kormányai elnyomása alá került, ahol tehát a fennálló kormányok elleni győzelmes támadásnak a burzsoáziát, illetve legalább az úgynevezett középosztályokat hatalmuk megtörése helyett előbb uralomra kellett segítenie."*

Így írja le Marx az 1848-as mozgalom összeomlása utáni helyzetet. A Kommunisták Szövetsége újból feléledt és célul tűzte ki egy proletárpárt titkos megszervezését. Minthogy Londonban mindenféle kétes elem nyomult be a

Szövetségbe, Marx kezdeményezésére a Központi Vezetőség székhelyét Kölnbe tették át. Nekem Mainzban az volt a feladatom, hogy feléleszsem a Szövetség helyi szervezetét és megnyerjem céljainknak a munkásokat. Propagandánk külsőleg csupán röplapok terjesztésében nyilvánult meg. Olyan jól voltunk megszervezve, hogy egy órán belül egész Mainzot elárasztha ttuk röplapokkal. A rendőrségnek egyetlen alkalommal sem sikerült a tetteseket kézre keríteni.

1850 októberében azt a megbízást kaptam a frankfurti elvtársaktól, hogy szervezzem újjá a Szövetséget Nürnbergben, ami sikerült is. Sajnos, agitációnk nem sokáig tartott. A német hazában akkoriban csak letartóztatásokról lehetett hallani. A rendőrtisztviselő volt a nap hőse. A reakció semmilyen eszköztől nem riadt vissza, ha az alkalmasnak látszott a szabadságmozgalom elnyomására.

1851 júniusában engem is letartóztattak Mainzban.

Amikor először léptem be a börtöncellába, nem sejtettem, hogy fogságom ideje évekig fog tartani. Fiatal voltam és élénk, tudatában annak, hogy csak azt tettem, amit mint proletárnak meg kellett tennem, és nem számítottam arra, hogy súlyos, megpróbáltatásokkal teljes időszaknak nézek elébe. De a szenvedés és a kínok évei következtek, melyeket soha nem fogok elfelejteni. Mainz és Köln, Graudenz és Silberberg voltak szenvedéseim stációi.

Három vádat emeltek ellenem. Először: izgató és hazaáruló iratok terjesztése miatt; má-

sodszor: hamis név viselése miatt (a rendőrség kinyomozta, hogy katonaszökevény voltam és felvett név alatt éltem); a harmadik és legsúlyosabb vádpont az volt, hogy részt vettem a „Kommunista Szövetségben". Az utolsó vád a következőképpen hangzott:

„Vádirat Friedrich Lessner 27 éves szabósegéd ellen, született Blankenhainban (Sachsen-Weimar nagyhercegség), utolsó lakhelye Mainz. Friedrich Lessner vádlott személyi viszonyairól, valamint azon kapcsolatokról, amelyeket 1847 nyarától 1848 tavaszáig Londonban fenntartott, kölni tartózkodásáról 1848-ban, 1849-ben és 1850-ben, a kapcsolatokról, amelyeket az egész említett időszakban a Kommunista Szövetség vezetőivel fenntartott, és végül arról a tevékenységről, amelyet mint a mainzi szocialista Munkásegylet vezetője kifejtett, közelebbit tartalmaz a Röser vádlott és társai ellen készült vádirat (az 1852. évi kölni kommunistaperről van szó), amelyre itt hivatkozás történik. A múlt évben (1851. június 18-án) történt letartóztatásakor a vádlott birtokában valóságos kommunista könyvtárat találtak, többek között a londoni Munkás Művelődési Egylet alapszabályait, az 1848-as »Kommunista Kiáltvány«-t, a kölni, a wiesbadeni és a mainzi munkás művelődési egyletek alapszabályait, »A Kommunista Párt követelései«-t, a »Vörös katekizmus«-t, a »Minden nemzetek demokratáihoz« című felhívást, Blanqui »Pohárköszöntő«-jét és a »Német férfiak és porosz alattvalók« című röpiratot...* Ennek alapján azzal vádoljuk Friedrich Lessnert, hogy az 1848-tól 1850-ig

terjedő időszakban Kölnben több személlyel együtt összeesküvést szervezett az államrend megdöntésére, továbbá a polgárok és a lakosság felfegyverzésére a királyi hatalom és egymás elleni polgárháború kirobbantása céljából. Büntettnek minősül a Rajna-vidéki törvénykönyv 84., 89. és 91. cikkelye, valamint a porosz államok törvénykönyve 61. § 2. bekezdése és 63. §-a szerint. Köln, 1852. szept. 28. Nicolovius főügyész."*

Ezt a vádiratot csak tizenöt hónapi vizsgálati fogság után ismertették velem.

E gyötrelmes időszak legnagyobb részét magánzárkában töltöttem el. Ha nem lett volna odakinn menyasszonyom, aki önfeláldozó szeretettel törődött velem, nem úsztam volna meg épségben.

A legrosszabb, amit el kellett viselnem, a mainzi börtönből a kölnibe való átszállíttatásom volt. Az út, melyet gyalog kellett megtennem, június 27-től július 6-ig, tehát kilenc napig tartott. Többnyire 20–30 bűnöző társaságában szállítottak városról városra. Minden állomáshelyünkön, mint különösen veszedelmes embert, éjszakára magánzárkába csuktak, és így bőségesen alkalmam volt megismerni a különböző polgármesterek és zsandárok minden kegyetlenségét és aljasságát. Az egész utazás alatt bilincsben voltam. Úgybuzgó zsandárok úgy megszorították rajtam a bilincset, hogy kiserkedt a vér a kezemből. Ha tiltakoztam az embertelen bánásmód ellen, akkor bántalmaztak. A polgármesterek és a zsandárok úgy vélték, hogy az irántam tanúsított kegyetlenségük-

kel kell bizonyítaniok a király és az állam iránti hűségüket. Csak borzadállyal tudok visszaemlékezni az 1852. június 27. és július 6. közötti napokra.

1852. október 4-én a kölni esküdtbíróság elé állítottak. Rajtam kívül a következők voltak a vádlottak: Nothjung, Bürgers, Röser, dr. Daniels, dr. Becker, dr. Abraham Jacobi, dr. Klein, Otto, Reiff és Erhard. A több mint öt hétig tartó tárgyalások lefolyásába itt nem akarok bővebben belebocsátkozni, Karl Marx „Leleplezések a kölni kommunista-perről" című írásában részletesen foglalkozott velük. 1852. november 12-én hoztak ítéletet. Nothjungot, Bürgerst és Rösert hatévi, dr. Beckert, Reiffet és Ottót ötévi, engem háromévi várfogságra ítéltek; a többi négy vádlottat felmentették. Rajtam kívül már egy sincs életben az elítéltek közül.

A kölni kommunista-perrel ért véget a német kommunisták első agitációs kampánya.

VIII

Az ítélet súlyos csapást mért rám. Háromévi várfogságot kell hát elszenvednem. De hamarosan megnyugodtam. Örültem, hogy túl voltam a vizsgálati fogságon – az aggódó kétségek kínos időszakán. Most legalább már tudtam, meddig kell még szenvednem. A napok telnek, ha lassan is, és egyre rövidül a fogság ideje, tudhatom, hogy vége lesz. Egészen más dolog a vizsgálati fogság. Az ember kínzó bizonyta-

Az 1848. ápr. 10-i londoni chartista tüntetés

Az 1848. júniusi párizsi forradalom

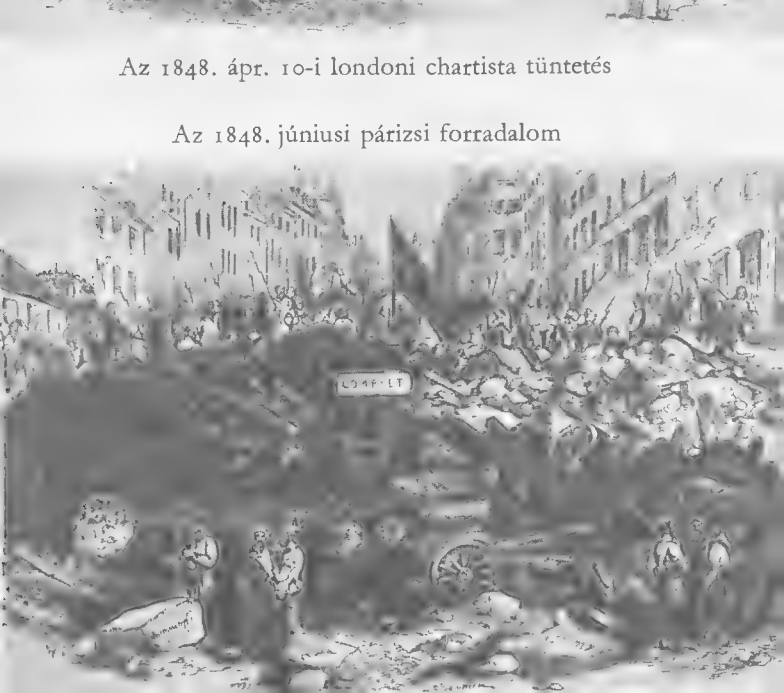

Ferdinand Freiligrath

Wilhelm Wolff

A forradalmi esztendők harcostársai

Ernest Jones

Julian Harney

Barikád Kölnben, 1848. szept. 25-én

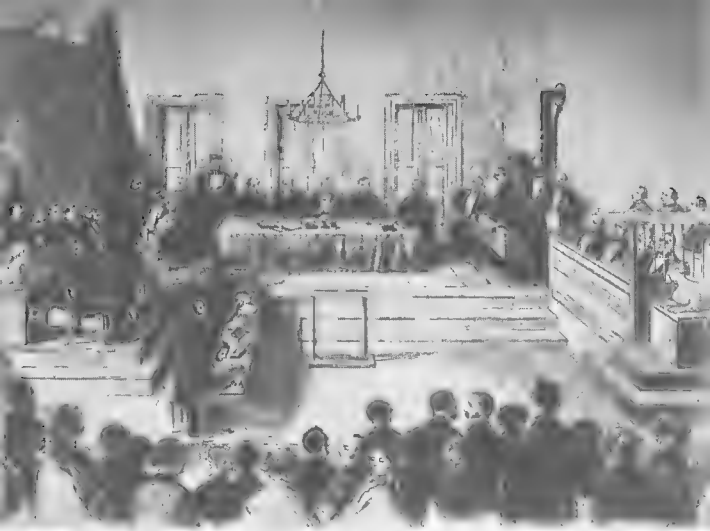

Az 1852-es kölni kommunista-per

A silberbergi várbörtön

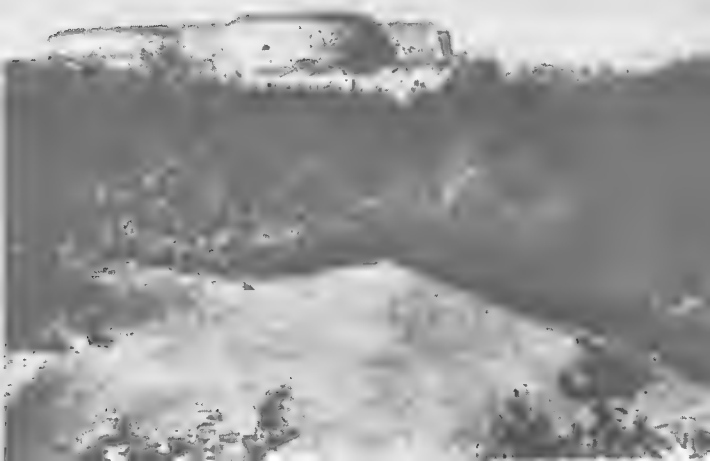

lanságban él, és minden egyes nap a kín meghosszabbítását jelenti.

1852. december 14-én sorstársaimat elvitték a különböző erődökbe, ahol büntetésüket le kellett tölteniök.

1853. március 30-án végre rám is sor került. Rockenstein rendőr hadnagy és még egy berlini rendőr-tisztviselő jöttek értem. Az éjszakát Berlinben töltöttem, ahol a hírhedt Stieber rendőrtanácsost – a kölni per koronatanúját – is láttam. Berlinből kelet felé mentünk, Graudenz várába. Elégtétellel emlékszem vissza arra a bánásmódra, amelyben – ellentétben a korábbi bánásmóddal – Rockenstein rendőr hadnagy az egész út folyamán részesített; nagyon rendes ember volt.

Április 2-án értünk Graudenzba. Átadtak a helyőrség ügyeletes tisztjének, aki szobát jelölt ki számomra. Graudenzban nagyon magányos voltam, mégis sokkal jobban éreztem magamat ott, mint a mainzi és kölni börtönökben. Itt legalább szabadabban mozoghattam; azt is megengedték, hogy írjak és olvassak és naponta egy órát a szabadban sétálhassak.

A fölöttem levő szobában egy v. Sulkowski nevű lengyel volt, akit politikai meggyőződése miatt küldtek hat évre Graudenzba. Elmondta nekem, hogy Röser, vádlott-társam a kölni perben, szintén Graudenzban van, aminek nagyon örültem. Sajnos, nem találkozhattam vele. Sulkowskin, Röseren és rajtam kívül volt ott még egy öreg lengyel, Bonskinak hívták, aki 1831 óta raboskodott az erődben. Bonski részt vett az 1831-es lengyel forradalomban, majd – a var-

sói vereség után – átlépte a porosz határt, és a porosz hatóságok Graudenzba internálták. Itt házimunkássá lépett elő, s e minőségében közszeretetnek örvendett. Hamarosan megismerkedtem vele, és úgy megszerettem ezt a jóságos öregembert, akárcsak a testvéremet. 1853. szeptember 11-én szabadon bocsátották. Sírtunk, amikor utoljára szorítottunk kezet az öreggel.

Én 1854. január 12-ig voltam Graudenzban. Ekkor átszállítottak a sziléziai Silberberg várába.

Január 11-én váratlanul közölték velem, hogy készüljek fel, átvisznek egy másik erődbe. Hogy hová, azt nem mondták meg. Kértem, közöljék velem új tartózkodási helyemet. Ezt határozottan megtagadták. Az átszállítás körülményes előkészítése és az a hallgatagság, amellyel az egészet lebonyolították, kínosan érintett és nyugtalanított. A katonáknak, akik rendeltetési helyemre kísértek, a lelkére kötötték, hogy pillanatra se tévesszenek szem elől, nekem pedig búcsúzóul azt mondta a helyőrség ügyeletes tisztje, hogy a katonák parancsot kaptak, minden további nélkül lőjenek le, ha szökni próbálnék. Bár ezek az intézkedések nevetségesek voltak, mégis bizonyos hatással voltak rám. Egyszeriben én is roppant veszedelmesnek láttam magamat.

Január 12-én hagytam el Graudenzot* és január 15-én érkeztem meg Silberbergbe, ahol szabadon bocsátásom napjáig, 1856. január 27-ig maradtam.

Silberberg várában meglehetősen jól bántak velünk, azaz megengedték a raboknak, hogy

beszéljenek egymással és naponta néhány órát együtt sétáljanak. Ez mindnyájunknak nagyon jót tett. Rajtam kívül akkor volt még az erődben egy Schlehahn nevű tiszt, akinek az volt a bűne, hogy rokonszenvezett a 48-as mozgalommal; továbbá egy Kaufhold nevű erfurti diák, egy Dönnig nevű nyomdász, és ezeken kívül még néhány más politikai „bűnöző". Dönnig sorsa tragikus volt. Apja porosz hazafi, aki a jénai vereség után mindent elkövetett, hogy Németország felszabaduljon az idegen uralom alól. I. Napóleon ezért börtönbe csukatta, ahol éveket kellett töltenie. E szabadságharcos és hazafias hagyományok átszálltak a fiúra, akit ezek ápolásáért zártak Silberberg várába. Az apának azért kellett börtönbüntetést szenvednie, mert elégedetlen volt Napóleon uralmával, a fiának viszont azért, mert élesen szemben állt a hazai kormánnyal. Vajon feláldozta volna-e magát az öreg Dönnig, ha előre látja a karlsbadi határozatokat?* Harcolt volna-e az idegen uralom ellen, ha tudja, hogy a német fejedelmek utóbb milyen béklyóba verik a német népet? A Dönnig család sorsa a német nép történetének egy szakaszát példázza a század első felében.

A Silberberg várában töltött két esztendő szabadság és tevékenység utáni vágyakozásban telt el. A szabadságvágy egyre erősödött bennem; minél közelebb került a szabadulás napja, annál türelmetlenebb lettem.

Míg a silberbergi erődben voltam, uralkodócsere történt Sachsen-Weimarban és nem maradt el az ilyenkor szokásos amnesztia. A kato-

naszökevények is közkegyelemben részesültek. Ez volt a szerencsém. Különben büntetésem letöltése után átadtak volna a weimari katonai hatóságoknak, s ezektől semmi jót nem várhattam. Ez a gondolat már a mainzi, kölni és graudenzi börtönökben is sokat gyötört és nagyban hozzájárult rossz hangulatomhoz. Az amnesztia után vidámabb és bizakodóbb lettem, hiszen most már bizonyos lehettem afelől, hogy büntetésem letöltése után semmitől sem kell tartanom többé.

Végre ütött a szabadulás órája. Képtelen vagyok leírni, hogy milyen érzések viharzottak bennem abban az emlékezetes pillanatban. A négy és fél éves fogság mintha nyomasztó rémálom lett volna. Egészében szomorú időszak volt, mely alatt egyedül társaim rokonszenve nyújtott vigaszt. Azok a napok, amikor kölni harcostársaimtól levelet vagy pénzbeli támogatást kaptam, a legboldogabbak közé számítottak életemben.

A tárgyakra, amelyeket mainzi letartóztatásomkor találtak nálam, a kincstár tette rá a kezét. Legjobban a könyvgyűjteményemet sajnáltam, melyben brosúrák és újságok voltak a harmincas és negyvenes évekből. Néhányszor panaszt tettem a kölni hatóságoknál a könyveim miatt, de eredménytelenül.

IX

1856. január 27-én bocsátottak szabadon. „Szabadon!" – mintha egész Németország nem

egyetlen nagy börtön lett volna akkoriban! Rögtön ez volt a benyomásom, amikor – rabtársaim boroszlói, erfurti és freiburgi rokonainál tett látogatásom után – megérkeztem Weimarba. Itt megpróbáltam agitálni, de az emberek annyira meg voltak félemlítve, hogy már a „kommunizmus" puszta említésétől is visszariadtak. Mindnyájan olyanok voltak, mint a megfenyített gyermekek, akik léptennyomon rettegnek tanítójuktól.

Én magam hazátlan voltam. A hatóságok, amikor útlevélért fordultam hozzájuk, engem, a hírhedt kommunistát, nem ismertek el az állam polgárának. Csak hosszas szaladgálás és sürgetés után kaptam néhány okmányt. Ezután Hamburgon át Londonba mentem. A rövid idő alatt, míg szabadon bocsátásom után Németországban tartózkodtam, csak két ember bánt velem barátian, éspedig Freiligrath anyósa Weimarban és Martens Hamburgban.

1856 májusában érkeztem Londonba. Röviddel utána felkerestem Freiligrathot, aki rendkívül szívélyesen fogadott, majd Karl Marxhoz mentem, aki – kárpótlásul elkobzott könyvgyűjteményemért – megajándékozott addig megjelent írásaival. Régi negyvennyolcas barátaimat is felkerestem, Carl Pfändert, Georg Eccariust és másokat. Német menekültekkel is megismerkedtem itt, akik akkoriban nagy számban tartózkodtak Londonban, köztük Wilhelm Liebknechttel is. Miután munkát találtam, ismét eljártam a Kommunista Munkás Művelődési Egyletbe is, mely abban az időben igen szomorú állapotban volt. Ennek oka

a következő volt: az 1848-as forradalmi mozgalom összeomlása után az egylet két frakcióra szakadt; az egyiket Marx és Engels vezették, akik a proletariátus rendszeres nevelését és szervezését követelték, míg a másik frakció, melyet Willich és Schapper vezetett, puccsoktól és lázadásoktól remélte a német nép sorsának jobbrafordulását. Ez a viszálykodás nagyon meggyöngítette az egyletet. Tagjai közül sokan kiléptek, és a megmaradottak is lassacskán úgy elpolgáriasodtak, hogy nyugodtan végighallgatták Gottfried Kinkelt, amikor az az egyletben tartott előadásaiban gyalázta és rágalmazta a republikanizmust, sőt még meg is tapsolták és minden előadásáért 10–12 márkát fizettek neki. Honorárium nélkül Kinkel nem lépett fel. Amellett a professzor úr nagyon jól értett ahhoz is, hogy a munkásokat személyi kultuszra nevelje. A kommunista nézetek nyomtalanul eltűntek az egyletből, mely egészében elsekélyesedett, teljesen liberálisaink szíve vágya szerint, akik úgy vélték, hogy könyvviteli, természettudományi stb. előadásokkal meg lehet szüntetni a munkások nyomorát.

Ezek a Kommunista Munkás Művelődési Egyletben uralkodó állapotok nagyon fájdalmasan érintettek engem. Vizsgálgatni kezdtem a tagokat és barátokat toboroztam közülük. Miután ez sikerült, megkezdtük aknamunkánkat Kinkel pozíciója ellen. Ellenzékünk végül annyira megerősödött, hogy Kinkelnek mennie kellett. Csak Kinkel bukása után álltak helyre lassacskán a régi állapotok. Liebknecht ismét eljárt az egyletbe, és Marx szintén, aki

előadássorozatot tartott társadalomgazdaságtani kérdésekről, minden ellenszolgáltatás nélkül, mint ahogy egész életében egyetlen fillért sem fogadott el munkásoktól. Liebknecht részvétele ugyancsak nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az egylet újraéledt. A taglétszám mennyiségi és minőségi tekintetben emelkedett, és ismét öröm volt eljárni a Kommunista Munkás Művelődési Egyletbe. És ez volt az első egylet, amely csatlakozott az 1864-ben alapított Nemzetközi Munkásszövetséghez és nagyban hozzájárult annak megalapításához. Az Internacionálé alakuló gyűlésén radikális tartalmú német dalok hangzottak fel, és akik a dalokat énekelték, a Kommunista Munkás Művelődési Egylet tagjai voltak. Az egylet anyagilag is igen sokat tett az Internacionáléért.

Az itt ábrázolt eseményekkel egyidejűleg Londonban szabadgondolkodó mozgalom bontakozott ki. Az élén Charles Bradlaugh állt, egy népi származású, igen tehetséges szónok és agitátor. Bradlaugh nyilvános előadásokat tartott, melyek kezdetben nemcsak a vallás és az egyház, hanem a kizsákmányolás és elnyomás ellen is irányultak. Feleségemmel együtt – 1858-ban házasodtam meg – azonnal csatlakoztunk a mozgalomhoz és minden eszközzel támogattuk. Marxné és gyermekei szintén eljártak Bradlaugh vasárnapi előadásaira, és néhányszor Marx is megjelent. A Marx családnál tett látogatásaimkor hallottam, hogy Marxné dicsérte Bradlaugh-t és a proletármozgalom sokat ígérő harcosának tartotta. Marx mosolygott, és kijelentette, hogy Bradlaugh előbb vagy

utóbb el fogja adni magát a burzsoáziának. Marx szavai teljesen beigazolódtak. Alighogy Bradlaugh bizonyos népszerűségre tett szert Angliában, elárulta a proletariátust. Beválasztották a parlamentbe, s attól fogva tűzön-vízen át a burzsoáziával tartott és mocskolta, rágalmazta a szocializmust. Az ateizmus papja olyan aljasul és ocsmányan viselkedett a proletariátussal szemben, mint a legtöbb egyházi pap. Be akart furakodni a Nemzetközi Munkásszövetségbe is, ám itt Marx ellenállásába ütközött, aki tudta, hogyan kell távol tartani a törtetőket ettől a testülettől. Bradlaugh úgy állt bosszút Marxon, hogy azt híresztelte: Marx Bismarck zsoldjában áll! A Bradlaugh-féle emberek nem ritkák Angliában; ők csak arra használják a munkásokat, hogy a vállukra kapaszkodva emelkedjenek magasabbra. Ha már elegendő népszerűségre és befolyásra tettek szert, megvetik és kigúnyolják a népet, s az sajnos hagyja, hogy újból és újból megcsalják és becsapják. Az az angol munkásosztály balszerencséje, hogy még nem tud különbséget tenni barát és ellenség között.

1859-től megjelent Londonban egy német hetilap, a „Hermann", melyet Gottfried Kinkel alapított és szerkesztett. A lap liberális irányzatú volt, s pontosan ugyanazt a nyárspolgári szellemet tükrözte, mint Kinkel előadásai a Kommunista Munkás Művelődési Egyletben. Ezért elhatároztuk, hogy ellenlapot alapítunk és felkérjük Marxot és Engelst, dolgozzanak a lapnak. Az első szám – lapunk „Das Volk" címmel jelent meg – 1859. május 7-én látott

napvilágot. A terjesztéssel engem bíztak meg. Körülbelül két hónappal a „Volk" megjelenése után Kinkel búcsút vett a „Hermann"-tól. A „Volk"-ból mindössze 16 szám jelent meg, Engels cikksorozatával az osztrák–olasz háborúról és Marx néhány, a háború alatti porosz politikával foglalkozó cikkével. A 14. és a 16. számban egy hosszabb ismertetés jelent meg Marxnak „A politikai gazdaságtan bírálatához"* címmel akkoriban kiadott könyvéről.

1860 és 1864 között kevés feljegyzésre érdemes dolog történt az életemben. E négy évet családomnak, valamint ismereteim kiegészítésének szenteltem. Rendszeresen eljártam Huxley, Tyndall és Hofmann professzoroknak a londoni egyetemen fiziológiáról, geológiáról és kémiáról tartott előadásaira. E kiváló tudósok előadásait egyébként is sok német munkás látogatta. Ezúttal is Karl Marx biztatott bennünket erre; időnként ő maga is megjelent ezeken az előadásokon. Így telt el az idő 1864-ig.

X

1864-ben a múltba süllyedt egykori Kommunisták Szövetsége – ha más alakban is – feltámadását ünnepelte: megalakult a Nemzetközi Munkásszövetség. A szocializmus ismét foglalkoztatni kezdte a munkásokat, és még élénkebben, mint valaha. Most értek be korábbi tevékenységünk gyümölcsei. A munkások nemzetközi egyesülésének gondolata az 1862-es, második londoni világkiállításon vetődött fel.

Ekkor a művelt világ minden részéről jöttek munkások Londonba és elhatározták, hogy együttesen megvitatják azokat a rendszabályokat, amelyek elősegíthetnék a proletariátus helyzetének megjavítását. Mégis két év telt el addig, amíg ez a gondolat kézzelfogható valósággá vált. A közvetlen indítékot az Internacionálé megalakításához az 1863-as lengyel felkelés szolgáltatta. Akkoriban a lengyelek sokkal inkább közszeretetnek örvendtek a nyugateurópai népek körében, mint manapság. Minden lengyelben szabadságharcost láttak. A lengyelek veresége mindenütt meleg együttérzést váltott ki az emberekből. 1864 áprilisában* a londoni St. James Hallban angol munkások gyűlést tartottak, hogy a közvéleményt a lengyelek mellé állítsák, s hogy Lord Palmerstonra, az angol kormány akkori fejére nyomást gyakoroljanak a lengyelek érdekében. Erre a gyűlésre a francia munkások is küldöttséget menesztettek. A gyűlés után angol munkásokból bizottság alakult, mely „testvéri üzenetet" (an address of fraternity) küldött francia bajtársainak. Elhatározták, hogy a választ erre az üzenetre egy francia küldöttség adja át. E küldöttséget 1864. szeptember 28-án kívánták fogadni Londonban egy nyilvános gyűlésen. Az angol munkások a Kommunista Munkás Művelődési Egylet tagjait is meghívták erre a gyűlésre és egyúttal kifejezték óhajukat: kérjük fel Karl Marxot, hogy ő is jelenjék meg a munkások e nemzetközi testvéri találkozóján. A Kommunista Munkás Művelődési Egylet engem küldött el Marxhoz. Közöltem vele az angol mun-

kások kívánságát, s miután tájékoztattam a gyűlés egybehívóinak személyéről és az összejövetel céljáról, Marx elfogadta a meghívást.

Szeptember 28-án, a megbeszélt napon, zajlott le a gyűlés, Beesly úr, a londoni egyetem professzora és Comte követője elnökölt. A gyűlésen angolok, németek, franciák, lengyelek és olaszok jelentek meg. Az emlékezetes összejövetel a következőképpen folyt le:

Beesly nyitotta meg a gyűlést lelkesen fogadott beszéddel, melyben kifejtette: „Azért vagyunk itt, hogy fogadjuk a francia munkások küldöttségét. Remélem, ez a gyűlés hozzájárul majd ahhoz, hogy a világ munkásaiban megerősödjék a testvériség érzése. Anglia és Franciaország testvéri szövetsége óvná és megtartaná a népek szabadságát. Az angol kormány éppolyan rossz, mint a kontinens államainak kormányai. Anglia jogtalanságot követett el Spanyolország, Kína, Japán és India ellen; az angol kormány mindenütt gyáván és elvtelenül viselkedett. Szabaduljatok meg, barátaim, azoktól az önző érzésektől, amelyeket a »hazafiság« kifejezéssel kendőznek el, és cselekedjetek mindenkor a saját jog- és igazságérzetetek szerint!"

Ezután a németek néhány nagy tetszéssel fogadott dalt énekeltek, majd felolvasták az angol és a francia munkások üzeneteit. Mindkét nyilatkozatban élesen kifejezésre jutott a szociális forradalom gondolata. Végül ideiglenes Központi Tanácsot választottak (ezt később Főtanácsnak nevezték), melynek Marx az első pillanattól fogva tagja volt. A Központi Tanács második ülésén engem is javasoltak és

megválasztottak a Tanács tagjává. A harmadik ülésen az olaszok beterjesztették az alapító üzenet és az ideiglenes szervezeti szabályzat Mazzini által megfogalmazott tervezetét. Marx is beterjesztett egy tervezetet*, melyet egyhangúlag elfogadtak, míg Mazziniét elutasították.

A Központi Tanács 1865. évi ülésein a szervezeti és munkáskérdések mellett a lengyelek helyzetéről is élénk vita folyt. Marx nagy lengyelbarát volt. Fáradhatatlanul magyarázta nekünk egy szabad, független Lengyelország jelentőségét. Nem kisebb rokonszenvvel viseltetett az írek iránt. Az Internacionálé különösen Anglia közvéleményét mozgósította az ellen a szégyenteljes bánásmód ellen, amelyet az ír raboknak kellett elszenvedniök az angol börtönökben. Az angol kormány arra kényszerült, hogy enyhítsen e politikai „bűnözők" sorsán. Általában Marx azon fáradozott, hogy minden fontosabb politikai kérdést bevonjon vitáink körébe és megtanítsa a munkásokat arra, hogy „behatoljanak a nemzetközi politika misztériumaiba; hogy szemmel tartsák kormányuk diplomáciai tevékenységét"*.

A Központi Tanács egyik ülésén határozatot hoztak, hogy a Nemzetközi Munkásszövetség első kongresszusát 1865 szeptemberében fogják megtartani Brüsszelben. Mivel a belga kormány kiutasítással és büntetéssel fenyegetőzött, a Központi Tanács konferenciát hívott össze Londonba. Erre a konferenciára többek között J. Ph. Becker is eljött Genfből és César De Paepe Brüsszelből. Mindkettőjüket ekkortájt ismertem meg közelebbről. Becker daliás, fér-

fias jelenség volt; De Paepe meg jelentéktelen külsejű, épp hogy középmagas és sovány, de eleven szellemű és igen jófejű ember. Amikor megismertem, még proudhonista volt. A londoni konferencián főként a következő – 1866 szeptemberében Genfben megrendezendő – általános kongresszuson megvitatásra kerülő kérdésekkel foglalkoztak. E kérdések közül különösen a Nemzetközi Munkásszövetségnek a vallással kapcsolatos állásfoglalásáról bontakozott ki élénk vita. Marx azt javasolta*, hogy a következő kongresszuson vitassák meg „a vallási eszmék" befolyását „a társadalmi, politikai és szellemi fejlődésre". Ezt a javaslatot, melyet két angol küldött hevesen ellenzett, végül erős kisebbséggel szemben elfogadták.

1866 elején megindult az angol választási reformmozgalom. Az Internacionálé minden rendelkezésére álló eszközzel támogatta ezt a mozgalmat. Február végén Londonban választási reformkonferencia zajlott le, melyen 200 angol és ír küldött jelent meg. Ezen a konferencián a Főtanácsot néhány angol, valamint Eccarius és én képviseltük. Az agitáció két évig tartott, míg végre az angol kormány arra kényszerült, hogy a választójogot kiterjessze.

1866 tavaszán Londonban nagyarányú szabósztrájk tört ki, ebben munkásként és vezetőként is részt vettem.

Amikor kitört a porosz és az osztrák dinasztiák közötti háború, melynek költségeit a német nép fizette, londoni nyilvános gyűléseken gyakran foglalkoztunk ezzel a kérdéssel. Ezeket

a vitákat egy mondatban ekképpen lehet összefoglalni: nem akarjuk sem Poroszországot, sem Ausztriát, szabad Németországot akarunk.

Ezzel egyidőben az Internacionálé megkapta a párizsi diákoknak németországi és itáliai társaikhoz intézett felhívását. Ez a következőképpen hangzott:

„A párizsi diákok felhívása
Németország és Itália diákjaihoz

Testvérek! Mindkét országban háborúsok a kilátások. Az ifjú Itália és az ifjú Németország egymás ellen fegyverkezik. A francia ifjúság mély szomorúsággal tapasztalja ezt a jelenséget. A mi nemzedékünk olyan mű véghezvitelére hivatott, amely az emberiség reménysége és amelyhez mindannyiunk erejének az egyesítése szükséges. Ti nem vagytok tudatában ennek a feladatnak.

Német és olasz testvéreink, akik fenyegető arccal kardot rántotok egymás ellen, mondjátok meg, milyen érzelmek és nézetek választanak el benneteket? Csupán egyfajta gyűlölet ég szíveinkben. Milyen gyűlölet? Válaszoljatok! Vajon nem az elnyomás elleni gyűlölet az? Mi az, amit a világon a legjobban szeretünk? Mi az, amit mindnyájan meg akarunk valósítani a társadalomban? A szabadság és az igazságosság! Ne kérdezzetek tovább, mindnyájan egyek vagyunk. És esztelenség, ha egymásra támadunk. Testvérek, ti egy ósdi, otromba és gyűlöletes politika áldozatai vagytok, mely évezredek óta kölcsönös gyilkolásra uszítja a

népeket a nemzeti érdekek és a nemzeti különbségek ostoba ürügyén.

Nemzet, haza, faji különbségek, hatalmi egyensúly – mindezek nagy szavak, melyek mindenkor csupán néhány elnyomónak szolgáltak becsvágya és esztelen dölyfe álarcául. Ilyen háborúkat vívnak azóta, hogy világ a világ. Mit értek el vele? Patakokban folyt a vér. És mit nyertek vele a népek?

Testvérek, elérkezett az idő, hogy mindezeket az értelmetlen eszméket, ezeket a gyilkos előítéleteket elvessük magunktól. Szakadjunk el ettől a régi világtól, mely összeomlással fenyeget.

Olaszok, németek, franciák! Éppen elég ideig verekedtünk már ezeknek az üres szólamoknak a dicsőségéért. El velük! Mondjuk ki végre, hogy egyszerűen emberek vagyunk. Ahogyan csupán egyetlen vezetőt fogadunk el, az értelmet, úgy csak egyetlen hazát ismerünk is el, az emberiséget. Aki szabad akar lenni, aki velünk együtt akarja járni a forradalom útját, az honfitársunk, és csak az igazságosság megsértőit, akik örökös szolgaságba, tudatlanságba és nyomorúságba akarják dönteni a népeket, csak azokat tekintjük ellenségeinknek.

Német és olasz testvéreink! Ezek ellen, ellenségeink ellen kell háborút viselnünk, kíméletlen háborút – kegyelem nélkül és lankadatlanul. Erre a háborúra hívunk fel mindannyiotokat. Ez szent feladatunk, a XIX. század feladata.

Egységben előre! Mert ez a háború lesz a világ kezdete óta az egyetlen, amely az emberiség javát szolgálja, és ez lesz az utolsó háború. Mert

ha megsemmisül az elnyomás, ha eltűnnek az előítéletek, ha megvalósul a társadalmi igazságosság, hogyan is juthatna bárkinek az eszébe, hogy a népeknek egymás megsemmisítésére kell törekedniök? Nyilvánvaló érdekük nem ezeket a gyalázatos harcokat kívánja, hanem a békét, az egységet és a testvériséget.

(Aláírások)"

Erre a felhívásra mi, munkások a Főtanácsban a következőket válaszoltuk:*

„A világ munkásai
a párizsi diákokhoz és a világ diákjaihoz
és ifjaihoz

Párizsi diákok!

Eljutott hozzánk mozgósító felhívásotok, melyet németországi és itáliai testvéreitekhez intéztetek. Szívünket átjárta az öröm. Azt mondták nekünk, hogy halott az a pompás diákifjúság, mely mindig kész volt kiállni a jogért és az igazságosságért. Nem, nem halt meg ez az ifjúság; állhatatosabban menetel előre a forradalom útján, mint valaha.

Nektek, akiknek volt bátorságotok abban a vak kábulatban, melyben a kormányok egymás elpusztítására uszítják a népeket, a béke és az egyetértés szavait hirdetni, ezt mondjuk:

Ahogyan ti, úgy mi is gyűlöljük a háborút; hiszen mi vagyunk, akik annak egész terhét viseljük; mi vagyunk, akik fizetjük; mi va-

gyunk, akiket ezrével pusztítanak az ágyúk a csatamezőn.

Az emberiség eleget szenvedett; túl sokáig görnyedt a brutális erőszak állati jármában, és legfőbb ideje, hogy minden előítéletet száműzve fejéből és szívéből, újra összeszedje a bátorságát és igazságot követeljen minden erejével.

Diákok és ifjak az egész világon!

Mi, akiket mindenünkből kiforgattak, akik a mindennapok terhét viseljük; akik a gazdagságot létrehozzuk és semmit sem élvezünk belőle, a ti szívetekhez fellebbezünk.

Orvostanhallgatók! Ti mindenki másnál jobban ismeritek szenvedéseinket, mert láttok bennünket a kórházakban – mely egyetlen kárpótlásunk nélkülözésekkel és fáradságos munkával teli életünkért.

Joghallgatók! Ti tudjátok, hogyan szorítanak korlátok közé bennünket a törvények és hogyan akadályozzák meg szervezkedésünket.

Bölcsészhallgatók, ti, akik a tudomány segítségével megszabadultatok a babonáktól, emlékezzetek vissza, hogy milyen erőfeszítések árán értétek el ezt az eredményt. Képesek vagyunk-e mi, munkások, akiknek szüntelenül dolgoznunk kell, még erőfeszítéseket tenni, hogy ilyen szellemi magaslatra emelkedjünk?

Ti ifjak, akiknek éppúgy dolgoznotok kell a létfenntartásért, akárcsak nekünk, ti tudjátok a legjobban, milyen nyomorúságos munka a mindennapi kenyér ára.

Akárcsak ti, mi is kongresszust hívunk

össze, ez év szeptember 3-án ülésezik majd Genfben.

Közösen akarjuk megvizsgálni a húsunkat rágó szörnyű sebeket; orvosságot akarunk keresni bajunkra, s kerüljön bármibe, alkalmazni is akarjuk.

Ti még fiatalok vagytok; a kor még nem hűtötte le nemes érzelmeiteket, ti vagytok a jövő reménysége. Ezért arra kérünk benneteket, jöjjetek el közénk, nyújtsátok a kezeteket. Világítsatok nekünk a tudomány fényével, mi pedig feltárjuk előttetek a munka titkait. Így jobban megismerjük és jobban megszeretjük majd egymást.

A szegénynek nincs hazája; minden országban ugyanaz a nyomorúság gyötri; ezért azt is megérti, hogy egyszer s mindenkorra le kell dönteni a válaszfalakat, melyeket a hatalom birtokosai emeltek a népek közé, hogy még nagyobb szolgaságban tarthassák őket. Ez az az osztály, ifjú emberek, a munkások osztálya, amely meg fogja valósítani Anacharsis Clootsnak – az emberiség szónokának – álmát; a munkásosztály fogja megalapítani a népek nagy szövetségét. Jöjjetek hát, jöjjetek és segítsetek véghezvinnünk századunk nagy művét.

A társadalmi forradalmat várjuk és kívánjuk minden erőnkkel, a társadalmi forradalmat kell megvalósítanunk. Akkor majd nemcsak önmagának, hanem munkájának is ura lesz az ember, mert a kiváltságosok tehetetlenségbe süllyednek és az élősködők eltűnnek a föld színéről. Akkor majd egyedül a szellem és a kéz munkásait övezi tisztelet, akkor majd béke uralkodik

az egész földön, s akkor létrejön az emberiség egysége.

London, 1866 júniusában.

Dupont. (hangszerkészítő),
Dutton (szíjgyártó),
Eccarius (szabó),
Jung (órás),
Lessner (szabó),
Marco (ernyőkészítő) stb."

Az Internacionálé első kongresszusán, melyet 1866 szeptemberében tartottak Genfben, nem voltam jelen. Az összes többi kongresszuson küldöttként vettem részt.

XI

A londoni Munkás Művelődési Egylet 1867 februárjában ünnepelte alapításának 27. évfordulóját; Marx és én voltunk az ünnepi szónokok.

Beszédemről nem teszek említést, mert nem haladta meg a szokásos ünnepi beszédek színvonalát.*

Marx a bérmunkáról és a tőkéről beszélt. Kifejtette, hogyan hozzák létre a munkások a tőkét, hogyan tartják őket rabszolgaságban saját munkájuk termékével és hogyan szolgál a tőke állandóan láncaik szorosabbra kovácsolására. Az úgynevezett szabad munkás bizonyára azt hiszi, hogy ő szabad munkás, holott

annál inkább a tőke hatalmában van, minél inkább kényszerül arra, hogy munkaerejét nyomorúságos bérért áruba bocsássa legfontosabb létszükségleteinek kielégítésére. A szabad munkás anyagilag a legtöbb esetben a rabszolga és a jobbágy alatt áll. A munkásosztálynak nem kell megszüntetnie a tulajdont, ezt napról napra mindinkább megszüntetik; amit végül meg kell szüntetni, az a polgári tulajdon, amely csaláson alapszik. – A németországi viszonyokra vonatkozóan Marx megjegyezte, hogy a német proletariátus képes még legelőbb a radikális társadalmi gyógymód győzelmes végrehajtására. Először is, a németek szabadultak meg leginkább mindenfajta vallási badarságtól; másodszor, nekik nem kellett végighaladniok a polgári fejlődés különböző hosszadalmas szakaszain az elsőtől az utolsóig, mint más országok munkásainak, legfőképpen az angoloknak.

Marx mindig nagyra becsülte a német proletariátust, melynek fejlődésmenetét behatóan figyelemmel kísérte.

1867 szeptemberének elején került sor Lausanne-ban az Internacionálé második kongresszusára, melyen küldöttként részt vettem. 64 küldött jelent meg, köztük dr. Ludwig Büchner (Darmstadtból), az „Erő és anyag" szerzője. Eugène Dupont-t, a Főtanács egyik francia tagját választották meg elnökké, Eccariust és J. Ph. Beckert alelnökökké, Guillaume-ot, dr. Büchnert és Karl Bürklit titkárokká.

A kongresszus azután meghallgatta a Főta-

nács és az egyes kontinentális bizottságok jelentéseit.

A napirend számos pontja közül különösen három foglalkoztatott bennünket:

1. A munkásság csupán a gazdasági harcra szorítkozzék-e, vagy síkraszálljon a politikai szabadságjogokért is?

2. Hogyan tudnák a munkások megtakarított pénzüket, melyet a tőkések rendelkezésére bocsátanak, a saját felszabadításukra fordítani?

3. Milyen álláspontra helyezkedik az Internacionálé kongresszusa a Genfben összeülő békekongresszussal kapcsolatban?

Az 1. kérdésre vonatkozóan a kongresszus egyhangúlag kijelentette: a) hogy a dolgozó osztályok társadalmi felszabadítása elválaszthatatlan politikai felszabadításuktól; b) hogy a politikai szabadságra elengedhetetlenül szükség van; c) hogy a világ munkásainak sajtó- és gyülekezési szabadságot kell követelniök ahhoz, hogy a politikai szabadságot kivívhassák.*

A 2. kérdés megválaszolására én kaptam szót. Hosszabb beszédben azt javasoltam a munkásoknak, hogy megtakarított pénzükből alapítsanak termelőszövetkezeteket. Fejtegetéseim alapelemeit két határozatban foglaltam össze, melyeket a kongresszus elfogadott.

A 3. kérdéssel kapcsolatban a küldöttek nagy tetszéssel fogadták el a következő határozatot:

„Tekintettel arra, hogy a háború terhe a társadalom egyetlen más osztályára sem nehezedik olyan súllyal, mint a munkásosztályra, amelyet nem csupán a létfenntartás eszközeitől

foszt meg, hanem arra kényszerít, hogy elsősorban a saját vérét ontsa;

tekintettel arra, hogy a munkásokat az úgynevezett fegyveres béke terhe majdnem olyan súllyal nyomja, mint a háború, mert a nép legjobb erőit improduktív és romboló munkában emészti fel;

tekintettel végül arra, hogy e visszásság alapvető megszüntetésének szükséges feltétele a jelenlegi, a társadalom egy részének egy másik része által történő kizsákmányolásán alapuló társadalmi viszonyok megváltoztatása,

a Nemzetközi Munkásszövetség kongresszusa kijelenti, hogy egyöntetűen és határozottan csatlakozik a Genfben szeptember 7-én megalakult Békeligához* és annak törekvéseihez a béke fenntartása érdekében, és nem csupán a háború beszüntetését követeli, hanem az állandó hadseregek megszüntetését is és helyettük a népeknek a kölcsönösségen és az igazságosságon alapuló általános és szabad szövetségét, mindazonáltal azzal a feltétellel, hogy megvalósul a munkásosztály felszabadulása alávetett, elnyomott és társadalmilag hátrányos helyzetéből, és az osztályharcnak a fennálló ellentétek kiegyenlítésével véget vetnek."*

Végül még a földtulajdon kérdése is megvitatásra került. A francia küldöttek, csupa proudhonista, a föld közösségi tulajdona ellen voltak, míg a német, angol és belga küldöttek mellette foglaltak állást.

Ebben az időben az írek mozgalma terrorista jelleget öltött. A tett emberei, a féniek merényleteikkel rettegésben tartották Anglia uralkodó

osztályait, és mindenütt szították a gyűlöletet a szerencsétlen írek ellen. Az Internacionálé azonnal az elnyomottak és gyűlöltek pártjára állt. 1867 októberének végén nagygyűlést hívtunk egybe, hogy kifejezzük rokonszenvünket Írország iránt. A német munkások részéről H. Jung és én mondtunk beszédet. Egyébként is minden eszközzel támogattuk az írek szabadságtörekvéseit. Azt azonban nem akadályozhattuk meg, hogy 1867 végén négy fénit halálra ítéljenek és kivégezzenek Manchesterben.*

Marx nem sokkal az Internacionálé megalakítása után az angol trade-unionokra irányította a figyelmünket. Hogy e szervezeteket megnyerjük céljainknak, a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa kiküldte néhány tagját, hogy lépjenek kapcsolatba az egyes szakszervezetekkel. Nagyon gyakran rám esett a választás, és időm javát ennek a feladatnak szenteltem. Ez a rendkívül fáradságos munka, sajnos, csakhamar meggyőzött arról, hogy a szakszervezetek vezetői ellene dolgoznak törekvéseinknek. A tömegek rokonszenveztek az Internacionáléval, ám a trade-unionok titkárai, akik e szervezetek tulajdonképpeni vezetői, vonakodtak e rokonszenvnek megfelelően cselekedni. Az Internacionálé mellett hozott írásbeli határozatokban nem volt hiány, ha azonban a szakszervezeti vezetőknek cselekedniök kellett, visszahúzódtak. Azért mégsem voltak teljesen sikertelenek a Nemzetközi Munkásszövetség fáradozásai, mert elsősorban ez tette lehetővé, hogy a szakszervezetek bekapcso-

lódhassanak a választójogi reformért folytatott harcba és politikai tevékenységbe kezdhessenek.

1868 februárjában ünnepelte a londoni Kommunista Munkás Művelődési Egylet fennállásának 28. évfordulóját. Ismét rám várt a feladat, hogy az ünnepi beszédet megtartsam.* Utánam Georg Eccarius beszélt, aki körülbelül a következőket mondotta:

„Húsz év telt el azóta, hogy egyletünkben egy titkos bizottság zárt ajtók mögött a »Kommunista Kiáltvány« megszövegezésével foglalkozott. Ennek a bizottságnak titkos kapcsolatai voltak Európa minden részében. A legfontosabb dokumentumokat gyakran olyanok vitték az adott helyre, akik maguk sem sejtették, hogy mit tartalmaznak ezek az írások. Ma már mindez megszűnt; mi most itt nyíltan, szabadon és zavartalanul vitatjuk meg érdekeinket. A legutóbbi esemény, amely magára vonta figyelmemet, az a körlevél volt, amelyet az osztrák miniszter intézett Ausztria hivatalnokaihoz, felszólítva őket, hogy ezentúl ne a nép urainak, hanem szolgáinak tekintsék magukat. Ez nagy haladást jelent. 1829-ben vagy 1830-ban súlyosan megbüntettek hét angol munkást, mert társadalmi érdekeikről vitatkoztak, most pedig Bécsben egy demokratikus-kommunista munkásegylet alapításán fáradoznak. Ebből azt látjuk, hogy nem dolgoztunk hiába. Követeléseinket idővel mindenütt meg kell majd hallgatni. Ha mindazt, amiért agitáltunk, azonnal megkaptuk volna, meggyőződésem, hogy egyikmásik vívmánnyal nem tudtunk volna élni; ellenfeleink makacssága azonban arra késztet

bennünket, hogy még szilárdabban és még alaposabban törekedjünk céljaink megvalósítására."

1868 szeptemberében tartotta az Internacionálé harmadik kongresszusát Brüsszelben. Ezen én képviseltem a londoni német munkásokat. 73 küldött jelent meg Európa összes kultúrállamából. A kongresszus ezúttal Anglia és a kontinens vezető sajtójának figyelmét is magára vonta. A londoni „Times" külön vezércikkeket szentelt a kongresszus üléseinek, melyek igen komolyan foglalkoztak az Internacionálé tevékenységével és törekvéseivel.

A kongresszust szeptember 6-án nyitották meg. A kongresszus vezetőségének megalakítása után az egyik londoni küldött kapott szót, hogy felolvassa az évi jelentést. Ezt, mint az Internacionálé összes többi megnyilatkozását, Marx fogalmazta; a következőképpen hangzott:

„Az 1867–68-as év korszakot alkot a Nemzetközi Munkásszövetségben. A nyugodt haladás időszaka után hatóköre elég hatalmasan megnövekedett ahhoz, hogy az uralkodó osztályok részéről keserű rágalmakat és a kormányok részéről üldözést váltson ki. A harc stádiumába lépett.

A francia kormány természetesen elöl járt a munkásosztály elleni reakcióban. Már az elmúlt évben is le kellett lepleznünk egynémely ellenséges manőverét – levelek elsikkasztását, szervezeti szabályzatunk elkobzását, a genfi kongresszus okmányainak lefoglalását a francia határon. Az utóbbiakat, miután sokáig hiába

kértük vissza Párizsban, végül csak Lord Stanley angol külügyminiszter hivatalos nyomására adták vissza nekünk.

De az idén a császárság teljesen levetette álarcát. Rendőrsége és bíróságai útján nyíltan próbálta megsemmisíteni a Nemzetközi Munkásszövetséget. A decemberi dinasztia* létezését az osztályharcnak köszönheti, amelynek legnagyszerűbb jelensége az 1848-as júniusi felkelés volt. Szükségszerű volt ezért, hogy felváltva a burzsoázia megmentőjének és a proletariátus patriarchális pártfogójának szerepét játssza. Mihelyt a Nemzetközi Munkásszövetség növekvő hatalma az amiens-i, roubaix-i, párizsi, genfi stb. sztrájkokban* világosan megmutatkozott, az önmaga-kinevezte munkásoltalmazó az elé az alternatíva elé került, hogy vagy hatalmába keríti Társaságunkat, vagy pedig elnyomja. Azt a kiáltványt, amelyet a párizsi küldöttek a genfi kongresszuson (1866) felolvastak és a következő évben Brüsszelben nyilvánosságra hoztak*, a francia határon elkobozták. Párizsi bizottságunk kérdésére, hogy mi ennek az erőszakos lépésnek az oka, *Rouher* miniszter meghívta az egyik bizottsági tagot személyes megbeszélésre. A meghívást követő találkozáson elsősorban a kiáltvány egyes passzusainak enyhítését és módosítását követelte. Az elutasító válaszra ezt felelte: »Mégis megegyezésre juthatnánk, ha Önök beleszőnének néhány köszönő szót a császárhoz, aki olyan nagyon sokat tett a munkásosztályért.«* Rouher-nak, az alcsászárnak ez a gyengéd célzása nem talált a várt megértésre. Ettől a pillanattól

kezdve a decemberi rezsim csak valamilyen ürügyre várt, hogy erőszakosan felszámolhassa a Szövetséget. Haragja még nőtt francia tagjainak a porosz–osztrák háború után folytatott antisoviniszta agitációja következtében. Kevéssel ezután, amikor Angliában tetőpontjára hágott a féniekkel kapcsolatos pánik, a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa petíciót intézett a brit kormányhoz, amelyben a három manchesteri vértanú küszöbönálló kivégzését bírósági gyilkosságnak nevezte. Egyidejűleg Londonban nyilvános gyűléseket tartottunk Írország jogainak védelmében. A francia kormány, amely mindenkor aggodalmasan hajhássza Anglia kegyeit, most úgy vélte, a körülmények megértek arra, hogy a Csatorna mindkét oldalán csapást mérjenek a N. M. Sz.-re. Rendőrsége éjszaka betört párizsi bizottságunk tagjainak lakásába, átkutatta magánleveleiket és az angol sajtóban lármásan hírül adta, hogy végre megtalálták a féni összeesküvés központját. Ennek egyik legfőbb szerve, írták, a N. M. Sz.* Sok hűhó semmiért! A bírósági vizsgálat a legjobb akarattal sem találta corpus delictinek* még csak árnyékát sem. [...]

Belgiumban Társaságunk nagy eredményekkel dicsekedhet. A charleroi-i medence bányatulajdonosai folytonos sanyargatással zendülésbe kergették szénbányászaikat, hogy aztán fegyveres erőt szabadítsanak rá a fegyvertelen tömegre. E kiprovokált pánik közepette a Nemzetközi Munkásszövetség belga ága kezébe vette a szénbányászok ügyét, a sajtóban és nyilvános gyűléseken leleplezte nyomorúságos

gazdasági helyzetüket, támogatta az elesettek és sebesültek családjait és jogsegélyt szerzett a bebörtönzötteknek. Az esküdtszék végül valamennyiüket felmentette. A charleroi-i események óta biztosítva volt a sikerünk Belgiumban. [...]

Olaszországban a Szövetséget megbénította a mentanai mészárlást* követő reakció. Az egyik legközvetlenebb következmény az egyesülési és gyülekezési szabadság rendőri korlátozása volt. [...]

Poroszországban a N. M. Sz. törvényesen nem állhat fenn, mert egy törvény megtiltja, hogy porosz munkásegyesületek bármiféle kapcsolatban legyenek külföldi társaságokkal. Ráadásul a porosz kormány törpe méretekben megismétli a bonapartista politikát. [...]

De minden törvényszabta akadály ellenére már régóta csoportosultak kicsiny, egész Németország területén szétszórt ágak genfi bizottságunk köré. [...]

Ausztriában a munkásmozgalom egyre határozottabb jelleget ölt. [...]

Angliában a politikai mozgalom, a régi pártok felbomlása és az eljövendő választási harcra való felkészülés legjobb erőink közül sokat igénybe vett és ezért meglassította propagandánkat. Ennek ellenére élénk levelezésbe kezdtünk a vidéki trade-unionokkal. Egy részük már bejelentette csatlakozását. [...]

Az Önök Főtanácsa állandó kapcsolatot tartott fenn az *Egyesült Államok Országos Munkásszervezetével.* Az amerikai szövetség legutóbbi, 1867 augusztusában megtartott kongresszusán

megszavazta, hogy elküldi egy képviselőjét az idei _brüsszeli kongresszusra, időhiány miatt azonban elmulasztotta a határozat kivitelezéséhez szükséges intézkedéseket.*

Az észak-amerikai munkásosztály lappangó hatalma kiviláglik abból, hogy a szövetségi kormány közüzemeiben törvényesen bevezették a nyolcórás munkanapot, valamint abból, hogy az államszövetség 8 vagy 9 államában általános nyolcórás törvényt bocsátottak ki. Mindazonáltal az amerikai munkásosztály e pillanatban, például New Yorkban, elkeseredett harcot vív a rebellis tőkével, amely valamennyi rendelkezésére álló hatalmas eszközzel igyekszik meghiúsítani a nyolcórás törvény végrehajtását. Ez a tény azt bizonyítja, hogy a munkásosztály minden komoly sikere, még a legkedvezőbb politikai viszonyok között is, annak a szervezetnek az érettségétől függ, amely erőit neveli és összpontosítja. [...]

Ez a szükséglet teremtette meg a Nemzetközi Munkásszövetséget. Nem holmi szekta vagy elmélet melegházi növénye a Szövetség. Természetes képződménye a proletármozgalomnak, amely viszont a modern társadalom normális és feltartóztathatatlan tendenciáiból fakad. A N. M. Sz., amelyet mélységesen áthat hivatásának nagyszerűsége, sem megfélemlíteni, sem tévútra terelni nem hagyja magát. Sorsa ezentúl elválaszthatatlanul összefonódik annak az osztálynak a történelmi haladásával, amely méhében hordja az emberiség megújhodását."*

Ezután vitára bocsátották a kérdést:

„Milyen magatartást kell tanúsítania a munkásosztálynak két vagy több nagyhatalom közötti háború esetén és nevezetesen e háború kirobbantóival szemben?"

Erre a kérdésre az alábbi, egyhangúlag elfogadott határozatban adtunk választ:

„Tekintettel arra, hogy az igazságosságnak az államok és nemzetek közötti kapcsolatot éppúgy szabályoznia kell, mint az egyes polgárok közöttit;

hogy a háború mindig az erősebb hatalmát és nem a jogot támasztja alá;

hogy csupán a népek leigázásának eszköze a kiváltságos osztályok vagy az ezeket képviselő kormányok szolgálatában;

hogy megszilárdítja a zsarnokságot és megfojtja a szabadságot;

hogy örökössé teszi a tudatlanságot és a nyomorúságot, mert ínséget és romlást hoz a családokra és züllést terjeszt mindenütt, ahol hadseregeket vonnak össze;

hogy a népek élete és vére mindig csupán arra szolgált, hogy a természeti állapot kegyetlen ösztöneit fenntartsa bennük;

hogy egy munkán és termelésen alapuló közösségben a hatalomnak a szabadságot és az általános jogegyenlőséget kell szolgálnia, hogy csak a szabadság és a jog biztosítéka lehet, de nem az elnyomás eszköze;

hogy Európában a jelenlegi körülmények között a kormányok nem képviselik a munkások jogos érdekeit;

tekintettel arra, hogy bár a háború legfőbb oka a gazdasági egyensúly hiányában keresendő, következésképpen kiküszöbölni csak a társadalmi reform útján lehet, további oka az önkényben rejlik, amely a központosításból és a zsarnokságból ered;

hogy a népek csökkenthetik a háborúk számát, ha szembeszállnak azokkal, akik háborút indítanak és háborút viselnek;

hogy ez a jog különösen a katonai szolgálat terhét szinte kizárólagosan viselő dolgozó osztályokat illeti meg és egyedül ők képesek érvényesíteni;

hogy e cél eléréséhez törvényes, hatékony és azonnal alkalmazható eszköz áll rendelkezésükre, hiszen a társadalom nem képes tovább létezni, ha a termelés egy időre szünetel;

hogy tehát elegendő, ha a dolgozó osztályok beszüntetik a munkát, s ezzel lehetetlenné tudják tenni a személyi uralmon alapuló és zsarnoki kormányok vállalkozásait;

a kongresszus a tőle telhető legnagyobb eréllyel tiltakozik a háború ellen. Felhívja a Szövetség valamennyi szekcióját, úgyszintén mindenfajta munkástársaságot és egyesülést, hogy országaikban hassanak oda minden erővel, hogy megakadályozzák a népek közötti háborút, mert az csakis polgárháborúnak, testvérek és elvtársak közötti harcnak tekinthető.

A kongresszus különösen ajánlja a munkásoknak, hogy ha országukban háború törne ki, szüntessenek be mindenfajta munkát.

A kongresszus bízik a világ munkásait átható

szolidaritásban és reméli, hogy a népek e sztrájkjában támogatni fogják."*

A kongresszus a továbbiakban megvitatta a sztrájknak mint a szakszervezeti harc eszközének a jelentőségét. Az e kérdésről hozott határozat a következőképpen hangzott:

„A kongresszus kijelenti, hogy a sztrájk nem a munkások teljes felszabadításának eszköze, a jelenlegi gazdasági viszonyok között azonban szükség van rá;

hogy kívánatos a sztrájkot bizonyos szabályoknak alávetni, amelyeket mindenkor a szervezettség, a célszerűség és a törvényhozás feltételei alapján kell meghatározni;

hogy mindenekelőtt szakszervezeteket kell alapítani ott, ahol még nincsenek, ellenállási pénztárral felszerelni őket és föderatív kapcsolatot létesíteni a helyi szakszervezetek között, hogy sztrájkok és kizárások esetén kölcsönösen támogathassák egymást;

hogy ezeken a helyeken az egyes szakszervezetek küldötteiből alakított bizottságokat kell létesíteni, amelyek döntőbíróságként határoznának az esetleges sztrájkok célszerűségéről; szükséges azonban, hogy e döntőbíróságok megalakításának módjában a különböző szekciók elegendő mozgási szabadságot kapjanak a sajátos szokások, hagyományok és az uralkodó törvények szerint."*

Élénk vitát váltott ki a következő kérdés: „Milyen hatással van a gépek alkalmazása a munkás helyzetére?"

Erről a kérdésről Tolain (Párizsból), De Paepe (Brüsszelből), Eccarius és én beszéltünk.*

A „Times", a „Daily News", a „Manchester Examiner" stb. úgyszólván szó szerint idézték ezeket a beszédeket. A viták az alábbi határozatban jutottak kifejezésre:

„Tekintettel arra, hogy egyfelől a gépi berendezés az elnyomás és a kizsákmányolás egyik leghatalmasabb eszközének bizonyult a tőkések kezében;

hogy másfelől a gépi berendezés fejlődése teremti meg a szükséges feltételeket ahhoz, hogy a bérmunka rendszerét egy valóban társadalmi termelési rendszer váltsa fel;

a kongresszus kijelenti: 1. hogy a munkások csupán szövetkezetek és kölcsönös hitelrendszeri szervezetek (proudhonista befolyás! – *F. L.*) révén juthatnak a gépek birtokába; 2. hogy azonban a szervezetekkel támogatott munkásoknak új gépek bevezetése esetén már a jelenlegi körülmények között is közbe kell lépniök annak érdekében, hogy ez csakis a munkásoknak nyújtandó bizonyos garanciák vagy ellenszolgáltatások fejében történjék meg."*

A munkások ismereteinek kiegészítésére a kongresszus azt ajánlotta valamennyi szekciónak, hogy szervezzenek nyilvános előadásokat tudományos és technikai kérdésekről, s ezzel, amennyire lehet, szüntessék meg azokat a hátrányokat, amelyek jelenleg az oktatás elégtelensége miatt sújtják a munkásokat.

Izgatott hangú vita alakult ki a munkáshitelintézetekről. A proudhonisták szüntelenül cserebankokról stb. beszéltek és végül a következő határozati javaslatot tették:

„Minthogy a kamatok szedése az igazságtalanság és az egyenlőtlenség állandó forrása, és azok a termelőszövetkezetek, amelyek ezt megtartják, ezzel az önzés elvét, a mostani társadalom rákfenéjét az egyénről a közösségre viszik át, a kongresszus ezért cserebankok létesítése mellett foglal állást, melyek költségáron nyújtják szolgáltatásaikat, céljuk a hitel demokratizálása és egalizálása, és egyszerűsítik a termelő és a fogyasztó közötti forgalmat."

A német és az angol küldöttek e határozat ellen szavaztak.

Moses Hess, aki küldöttként jelen volt a kongresszuson, többek között kijelentette, hogy a proudhonizmus már 1848 előtt is halott volt. Marx „A filozófia nyomorúsága" című művében bebizonyította e tan téves voltát.

Végül a földkérdés került megvitatásra. E vitából ismét az derült ki, hogy a franciák nem helyezkedtek ténylegesen szocialista álláspontra, a németek, az angolok és a belgák viszont a föld közösségi tulajdona mellett szálltak síkra. A párizsi Tolain és Longuet ez ellen, De Paepe, Eccarius és én e mellett szavaztunk. E kérdésben a következő határozatot hozták:

„1. A bányákra vonatkozóan:

Tekintettel arra, hogy a munka nagy segédeszközei a földhöz kapcsolódnak; hogy ezek a földet jelentős mértékben igénybe veszik; hogy ezek nagy kiterjedésű és fontos segédeszközök; hogy a tőkések kezében veszélyes monopóliummá válnak;

tekintettel arra, hogy ezek a segédeszközök szükségképpen gépi és kollektív munkát igényelnek;

tekintettel arra, hogy a gépek éppúgy, mint az egyének kollektív munkája ma kizárólag a tőkések szolgálatában áll, a jövőben azonban a munkások javára kell válnia; hogy ezért minden olyan iparnak, amelyben e két gazdasági erő nélkülözhetetlen, olyan munkáscsoportok kezébe kell kerülnie, amelyek a saját számlájukra dolgoznak, a kongresszus kijelenti:

1. hogy a kőbányáknak, a kőszén- és más bányáknak, valamint a vasutaknak egy jól szervezett társadalomban a közösség, vagyis az újonnan létrejött, az igazság törvényei által kormányozott állam tulajdonába kell kerülniök;

2. hogy a kőbányákat, a kőszén- és ércbányákat ne tőkéseknek, hanem munkástársaságoknak adják át, mégpedig egy kettős szerződés útján, melynek értelmében az állam követeli: először, a koncesszió ésszerű kiaknázását, a társaság tagjai részéről nyújtott szolgáltatásokat lehetőleg költségáron és betekintést az üzletvitelbe annak megakadályozására, hogy ezek a vállalkozások monopóliumokká váljanak; másodszor, meg kell határozni a társaság tagjainak kölcsönös jogait.

2. A szántóföldre vonatkozóan:

Tekintettel arra, hogy a gazdasági fejlődés maga is a nagyüzemi földművelést sürgeti;

hogy a mezőgazdasági termékekben mutatkozó szükséglet, az agronómiai ismeretek alkal-

mazása és a gépesítés bevezetése megköveteli a nagybani művelést és a munkaerők összeműködését;

hogy a földtulajdonnak és a mezőgazdaságnak ugyanolyan elbírálás alá kell esnie, mint a bányáknak;

hogy a föld minden gazdagság ősforrása – mégpedig anélkül, hogy az ember terméke lenne,

a kongresszusnak az a véleménye, hogy a földet mezőgazdasági munkástársaságoknak kell átadni közös művelés céljából, mégpedig ugyanolyan garanciafeltételekkel, mint amelyeket a bányákra megállapítottunk.

3. Csatornákra, közutakra, vasutakra és távíróberendezésekre vonatkozóan:

Tekintettel arra, hogy ezek a közlekedési eszközök egységes vezetést és fenntartást igényelnek,

a kongresszusnak az a véleménye, hogy a közlekedési eszközöknek a társadalom közös tulajdonában kell maradniok.

4. Erdőkre vonatkozóan:

Tekintettel arra, hogy ha az erdőket magánszemélyeknek engedik át, ez az erdők kipusztulásához vezet,

hogy az erdők kipusztulása károsan befolyásolja a vízforrások szabályozását és megőrzését, csökkenti a talaj termőképességét és káros hatással van a közegészségügyi állapotokra,

a kongresszus kifejezi azt a véleményét, hogy

az erdőknek társadalmi köztulajdonban kell lenniök."*

Ezt a határozatot 30 szavazattal 4 ellenében elfogadták; 15 küldött tartózkodott a szavazástól.

*

1868 karácsonyának első napján elhunyt szeretett feleségem, akivel tíz évig éltem a legboldogabb házasságban. A „National Reformer" 1869. január 3-i száma a következő búcsúztatóval emlékezett meg róla:

„Sajnálattal értesítjük olvasóinkat Lessnerné asszony, Lessner úr (a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa tagja) feleségének haláláról. Az elhunyt az anglikán egyház hitében nevelkedett. De miután érettebb korban vizsgálatnak vetette alá hitének alapjait, megszabadult mindenfajta természetfölötti eszmétől és csatlakozott a szabadgondolkodó mozgalomhoz. Életének utolsó éveiben betegeskedett; tüdőbajban szenvedett. Tudta, hogy napjai meg vannak számlálva és nyugodtan nézett szembe a halállal. Nem kívánt semmiféle papi vigaszt, és karácsony első napján, alig 29 esztendős korában örök álomra szenderült. Hűséges harcostársnőnk elvesztését gyászolva, gondoljunk az élet bizonytalanságára és munkálkodjunk mindazért, ami jó és nemes, amíg csak kezünk tettre és agyunk gondolkodásra képes. Elvesztett nővérünktől pedig búcsúzzunk e régi római mondással: „Nos te ordine, quo natura permiserit, cuncti sequemur".*

XII

Az 1869-es esztendő legfontosabb eseménye számomra az Internacionálé szeptember elejei bázeli kongresszusán való részvétel volt. 77 küldött volt jelen, köztük Mihail Bakunyin, Jannasch professzor (Magdeburgból), Liebknecht (Lipcséből), Cameron (Philadelphiából). Bakunyin óriás termetű férfi volt. A feje hasonlított Marxéhoz; csakhogy Bakunyin arcvonásai nem voltak olyan kifejezőek. Akkor még sejtelmem sem volt arról, hogy milyen végzetes lesz majd Bakunyin az Internacionáléra nézve.

A kongresszus első ülését a Főtanács által készített évi jelentés töltötte ki.* Ezután megkezdődött a földkérdés vitája. Bizottságot választottak, melynek határozatot kellett a kongresszus elé terjesztenie. A bizottság tagjai voltak: J. Ph. Becker, Collin, Jannasch, Lucraft, Langlois, De Paepe, Piéton, Rittinghausen, Murat, Creusot, Sentiñon és én.*

A bizottság a következő javaslatot terjesztette a kongresszus elé:

„A kongresszus kijelenti, hogy a társadalomnak joga van megszüntetni a föld magántulajdonát és azt társadalmi tulajdonná változtatni.

Továbbá kijelenti, hogy ez a változtatás szükségszerű."*

A föld megművelésének és használatának módjára vonatkozóan két véleményt terjesztettek elő és védtek meg.

A többség azon a véleményen volt, hogy a

földet együttműködő közösségek műveljék meg és aknázzák ki. A kisebbség azt követelte, hogy a társadalom a földet egyes földműveseknek, vagy – s ezt különösen hangsúlyozták – mezőgazdasági szövetkezeteknek adja át kiaknázásra, bérleti díj fejében.

A többségi javaslatot J. Ph. Becker, Collin, Rittinghausen, Varlin, Jannasch, Lucraft, Sentiñon és én írtuk alá.

A kisebbségi javaslatot De Paepe, Piéton, Langlois, Murat és Creusot írták alá.

Moses Hess és Georg Eccarius a brüsszeli kongresszus földkérdésről hozott határozatának egyszerű megerősítését követelték.

Caporusso, a nápolyi küldött javaslatára a többség és kisebbség közötti vitás kérdést a következő kongresszusig elnapolták és áttértek a fő kérdésről való szavazásra.

A föld magántulajdonának a megszüntetése mellett 54-en, ellene 4-en szavaztak, 13-an tartózkodtak a szavazástól, 4-en nem voltak jelen.

A bizottság határozati javaslatai az örökösödési kérdésről így hangzottak:

„Tekintettel arra, hogy az örökösödési jog elősegíti az egyéni tulajdon kialakulását és hozzájárul ahhoz, hogy a föld és általában az összes anyagi javak elosztása egyesek javára történjék és megakadályozza, hogy a föld köztulajdonba menjen át;

továbbá tekintettel arra, hogy az örökösödési jog, bármily csekély legyen is az örökölendő tulajdon, mindenkor kiváltságot hoz létre, melynek nagyobb vagy kisebb befolyása mindenképpen igazságtalanságot eredményez, s

hogy ez a jog állandóan veszélyezteti a társadalmi rendet;

továbbá tekintettel arra, hogy az örökösödési jog minden szakaszában lehetetlenné teszi úgy a politikai, mint a gazdasági igazságosságot és hogy éppen e jog befolyásának tulajdonítható, hogy nincsen társadalmi egyenlőség;

végül utalva arra, hogy a kongresszus a föld közös tulajdona mellett foglalt állást és hogy így következésképpen az örökösödési jogot is meg kell szüntetni:

a kongresszus fejezze ki abbeli véleményét, hogy az örökösödési jog eltörlése egyike azon alapvető feltételeknek, amelyek a munkások jogait teljes mértékben érvényesítik."

E javaslat mellett 32-en szavaztak, ellene 23-an, 13-an tartózkodtak a szavazástól, 13-an nem voltak jelen.*

Ezután a szakszervezeti kérdést vitatták meg. Szakszervezetek alakítása mellett különösen Wilh. Liebknecht és az angol küldöttek léptek fel. A vita eredménye a következő, egyhangúlag elfogadott határozat volt:

„A kongresszus kijelenti, hogy minden munkásnak határozottan törekednie kell szakszervezetek alakítására a különböző szakmai ágazatokban. Mihelyt ezek a szakszervezetek megalakultak, lépjenek kapcsolatba ugyanazon szakma másutt létrejött egyesületeivel, hogy országos szövetségeket alakítsanak. Ezeket a szövetségeket meg kell bízni azzal, hogy az iparágukra vonatkozó minden információt gyűjtsenek össze és a munkások érdekében foganatosítandó rendszabályokat közösen vitassák meg; ezek

megvalósításán minden erejükkel munkálkodniok kell, amíg csak a mai bérmunkarendszert ki nem szorítja a munkások társulása.

Tekintettel arra, hogy a modern gazdasági élet nemzetközi szervezet létrehozását teszi szükségessé, a kongresszus megbízza a Főtanácsot, hogy hozza létre a szakszervezetek nemzetközi szövetségét."

Az Internacionálé következő, mégpedig ötödik kongresszusának 1870. szeptember 1-én kellett volna összeülnie Párizsban. De másképp alakult. Kitört a háború Franciaország és Németország között, és csaknem ugyanabban az órában, amikor a kongresszus ülésezett volna, Napóleon a németek fogságába került, és Franciaországban kikiáltották a köztársaságot. Azután jött a Kommün s annak szörnyű, tragikus kimenetele, és így csak húsz évvel később kerülhetett sor arra, hogy nemzetközi szocialista kongresszust hívjanak össze Párizsba.

Ezen események miatt 1870-ben nem tartottak kongresszust, 1871-ben pedig csak egy konferenciát, melyen küldöttként én is részt vettem. Ezen a küldöttkonferencián, mely szeptember közepén ülésezett Londonban, többek között a következő határozatokat fogadták el:

„A Főtanács összetétele

A konferencia felhívja a Főtanácsot, korlátozza azon tagjai számát, akiket maga von be, és legyen gondja arra, hogy ilyen kooptálások

ne történjenek túlzott kizárólagossággal egyazon nemzetiség állampolgárai köréből. [...]

A Főtanács küldöttei

A Főtanács által különféle megbízatásokkal kinevezett minden küldöttnek jogában áll a föderális tanácsok vagy bizottságok, kerületi és helyi bizottságok és szekciók minden gyűlésén részt venni és felszólalni, anélkül azonban, hogy szavazati joggal rendelkeznék. [...]

Munkásnői szekciók alakítása

A konferencia javasolja, hogy a munkásosztály körében női szekciók alakuljanak. Ez a határozat magától értetődőleg nem a munkásokból és munkásnőkből közösen álló szekciók fennállása vagy alakítása ellen irányul.

Általános munkásstatisztika

1. A konferencia felszólítja a Főtanácsot, hogy léptesse hatályba az eredeti szervezeti szabályzat 5. cikkelyének a munkásosztály általános statisztikájára vonatkozó részét, valamint az 1866-os genfi kongresszus ugyanezen tárgyra vonatkozó határozatait.

2. Minden helyi szekció köteles külön statisztikai bizottságot kinevezni, hogy az, amennyire módjában áll, mindenkor kész legyen az országának föderális tanácsa vagy bizottsága vagy a Főtanács által feltett kérdések megválaszolására. A konferencia minden szekciónak

javasolja, hogy a statisztikai bizottságok titkárainak adjon díjazást, tekintettel arra, hogy munkájuk a munkásosztály számára általános haszonnal jár.

3. A föderális tanácsok vagy bizottságok az országukban gyűjtött anyagokat minden év augusztus 1-én megküldik a Főtanácsnak, amely a maga részéről feldolgozza azokat egy általános jelentésben, melyet az évenként szeptember havában tartott kongresszusok vagy konferenciák elé kell terjeszteni.

4. Azon szakszervezetekről és internacionálé-szekciókról, amelyek a kért információ megadását megtagadják, jelentést kell tenni a Főtanácsnak, amely további intézkedést tesz.

A szakszervezetek nemzetközi kapcsolatai

Felhívjuk a Főtanácsot, hogy mint eddig is tette, támogassa a különböző országok szakszervezeteinek azt az egyre fokozódó törekvését, hogy kapcsolatba lépjenek ugyanazon szakmának valamennyi többi országban működő szervezeteivel. Annak a tevékenységnek a hatékonysága, amelyet a Főtanács a nemzeti szakmai társaságok közötti érintkezés nemzetközi előmozdítójaként kifejt, lényeges mértékben függ attól a támogatástól, amelyet maguk a társaságok nyújtanak az *Internacionálé* által kezdeményezett általános munkásstatisztika összeállításában.

Felhívjuk az összes országok szakszervezeteinek vezetőségét, hogy hivatali helyiségeik címéről tájékoztassák a Főtanácsot.

1. A konferencia felhívja a Főtanácsot és a föderális tanácsokat vagy bizottságokat, hogy a következő kongresszusra készítsenek jelentéseket azokról az eszközökről, amelyek biztosítják a mezőgazdasági termelők csatlakozását az ipari proletariátus mozgalmához.

2. Addig is felhívjuk a föderális tanácsokat vagy bizottságokat, hogy küldjenek agitátorokat a vidéki kerületekbe nyilvános gyűlések szervezése, az Internacionálé elveinek terjesztése és falusi szekciók alapítása végett.

A munkásosztály politikai akciója

Tekintettel arra,

hogy a szervezeti szabályzat bevezetője kimondja: »a munkásosztály gazdasági felszabadítása a nagy cél, amelynek minden politikai mozgalmat *mint eszközt* alá kell rendelni«;

hogy a Nemzetközi Munkásszövetség alapító üzenete (1864) megállapítja: »a föld és a tőke urai mindig fel fogják használni politikai kiváltságaikat gazdasági monopóliumaik megvédésére és megörökítésére. Nemcsak hogy nem segítik elő a munka felszabadítását, hanem továbbra is minden lehetséges módon akadályt fognak gördíteni útjába... Ezért a politikai hatalom meghódítása a munkásosztály nagy kötelessége«;

hogy a lausanne-i kongresszus (1867) ezt a határozatot hozta: »A munkások társadalmi

felszabadítása elválaszthatatlan politikai felszabadításuktól«;

hogy a Főtanács a francia Internacionálétagoknak a népszavazás előestéjén (1870) szőtt állítólagos összeesküvésével kapcsolatban nyilatkozatot tett, melyben kijelenti: »Szervezeti szabályzatunk értelmében persze minden szekciónknak Angliában, a kontinensen és az Egyesült Államokban sajátos küldetése, hogy ne csak a munkásosztály szervezeti központjául szolgáljanak, hanem segítsék a különböző országokban mindazokat a politikai mozgalmakat, amelyek végső célunknak – a munkásosztály gazdasági felszabadításának megvalósítására törekszenek«;

hogy az eredeti szervezeti szabályzat hibás fordításai különböző olyan értelmezésekre adtak alkalmat, amelyek ártottak a Nemzetközi Munkásszövetség fejlődésének és tevékenységének;

hogy az Internacionálé féktelen reakcióval áll szemben, amely kegyetlenül elnyomja a munkásoknak a felszabadulásra irányuló minden erőfeszítését, s amely nyers erővel igyekszik fenntartani az osztálykülönbségeket és a vagyonos osztályoknak ebből eredő politikai uralmát;

tekintettel arra,

hogy a vagyonos osztályok ezen egyesített hatalma ellen a munkásosztály mint osztály csak akkor léphet fel, ha politikai párttá szerveződik, amely minden régi, a vagyonos osztályok által alakított párttól különbözik és velük szemben áll;

hogy a munkásosztálynak erre a politikai párttá szerveződésére azért van szükség, hogy biztosítsa a társadalmi forradalom győzelmét és végső célját – az osztályok megszüntetését;

hogy a munkásosztály erőinek egyesítése, melyet gazdasági harcaival már megvalósított, ugyanakkor emelőül kell hogy szolgáljon a földtulajdonosok és tőkések politikai hatalma ellen vívott harcában –

a konferencia emlékezteti az *Internacionálé* tagjait,

hogy a munkásosztály harci állapotában gazdasági mozgalma és politikai tevékenysége elválaszthatatlan egységbe forr össze. [...]

A konferencia különleges határozatai

1. A konferencia jóváhagyja a Főtanács által kooptált Párizsi Kommün-tagok bevonását.

2. A konferencia kinyilvánítja, hogy a német munkások a francia–német háború alatt megtették kötelességüket."*

Ezek az 1871-es londoni konferencia legfontosabb határozatai.

Még ugyanebben az évben sok francia, lengyel és orosz forradalmárt ismertem meg, többségükben a Kommün menekültjei voltak. Így Edouard Vaillant-t, Frankel Leót, Lavrovot, Wróblewskit, Utyint, Lopatyint, Lafargue-ot stb. Marx nagy tisztelettel viseltetett Lopatyin és Utyin iránt is, akit utóbb nyolc bakunyinista megtámadott és kegyetlenül bántalmazott.

XIII

A Kommün után nehéz idők következtek az Internacionáléra. A közvéleményt uraló angol sajtó rágalmazott és mocskolt bennünket. Ott tartottunk, hogy Londonban nem tudtunk többé helyiséget szerezni összejöveteleink számára. Amikor 1872. március 18-án meg akartuk ünnepelni a Kommün első évfordulóját, a bérbe vett helyiséget zárva találtuk. Ez arra indított, hogy egy külön házat vegyek bérbe, ahol a Főtanács az üléseit tartotta. Az angol sajtó, amelyről a kontinensen többnyire nagyon kedvezően vélekednek, alapjában véve nem jobb és nem rosszabb, mint pl. a német sajtó. Az utóbbi években ez különösen megmutatkozott. Így az angol lapok elhallgatták vagy meghamisították a német szociáldemokráciáról érkező kedvező híreket. Ezzel szemben istenítik a cárt, Bismarckot és Crispit. Az angol burzsoázia sem jobb, mint a német, viszont ravaszabb és alattomosabb; nem harcol a munkásmozgalom ellen, hanem megpróbálja minden rendelkezésére álló eszközzel megvesztegetni.

1870 után az Internacionálé ellen egyre hevesebben harcoltak kívülről; híveit a legtöbb kormány üldözte, sőt Franciaországban külön törvényt bocsátottak ki, s az angol trade-unionokban is aknamunkát folytattak ellene; ehhez jöttek még Mihail Bakunyin szennyes intrikái a szervezeten belül. Marx helyzete ebben az időben egyáltalán nem volt irigylésre méltó. Agyon volt terhelve az Internacionálé számára végzett munkával. A közzétett kiáltványok, üzenetek

és az Internacionálé egyéb okmányai mind Marx tollából származtak. Ráadásul a rendkívül kiterjedt levelezés, és a Londonba menekült kommünárok ügye, amely szintén erősen igénybe vette idejét. Marx mindezeknek az igényeknek anyagi ellenszolgáltatás nélkül tett eleget, és ugyanakkor a legsúlyosabb küzdelmet vívta a megélhetésért. A háztartás egyre többe került, különösen a Kommün után. Akkoriban mindig sok francia menekülttel lehetett találkozni Marxéknál, ahol befogadták és vendégül látták őket. Marxné akkoriban különösen nehéz időket élt át. Gyakran eljött feleségemhez és hozzám, hogy tanácsot kérjen, megbeszélje velünk kisebb-nagyobb családi gondjait. Mindez azonban nem gátolta abban, hogy őszintén és tiszta szívvel részt vegyen a proletármozgalomban.

A Bakunyinnal való harc eldöntésére a hágai kongresszuson került sor. Bakunyin megígérte, hogy megjelenik a kongresszuson. Ez arra indította Marxot, hogy ő is Hágába menjen és megvívja a harcot Bakunyinnal. A hágai kongresszus volt az Internacionálé egyetlen olyan kongresszusa, amelyen Marx személyesen megjelent. Egyébként mindig Londonban maradt és átengedte másoknak, hogy a kongresszusokon tündököljenek. Amikor végül is elszánta magát, hogy Hágába utazzék, ezt csak azért tette, hogy a Bakunyin-féle intrikáknak egyszer s mindenkorra véget vessen. Friedrich Engels is Hágába utazott, Marxné és gyermekei pedig szintén éltek az alkalommal és oda mentek.

London 1850 körül

INTERNATIONAL
Working Men's Association
INTERN^LS ARBEITER ASSOC^N ASSOCIATION INTERN^LE DES OUVRIERS ASSOCIAT^N INTERN^LE OPERAI
CARD OF MEMBERSHIP.

This is to Certify that Frederick Engels was admitted
a Member of the above Association 18
and paid as his Annual Subscription

R. Shaw Corresponding Secretary for America
Bernard Cor Sec for Belgium
Jules Johannard Italy
Eugene Dupont France
Anthony Zabicki Poland
Karl Marx Germany
Hr Jung Switzerland.
Treasurer
George Eccarius Secr Gen Council

Az Internacionálé tagsági igazolványa

A Nemzetközi Munkásszövetség 1864-es alakuló kongresszusa

Karl Marx Jenny leányával. Jenny a nyakában függő keresztet az 1863—64-es lengyel felkelés emlékére viselte

Friedrich Lessner

A kongresszus 1872. szeptember elején ült össze. 65 küldött volt jelen, közöttük Németországból: Bernhard Becker, Cuno, Hugo Friedländer, dr. Kugelmann, Adolf Hepner, Rittinghausen, Schumacher (Solingenből), Heinrich Scheu és Joseph Dietzgen.

Mihail Bakunyin nem váltotta be a szavát, nem jelent meg a kongresszuson. A kreatúrái viszont ott voltak és igen siralmasan szerepeltek. A kongresszusnak főként két kérdést kellett megoldania: 1. a Főtanács székhelyének áthelyezését és 2. Bakunyin kizárását az Internacionáléból. Az 1. pontról Friedrich Engels mondott beszédet, azt javasolta, hogy a Főtanács székhelyét tegyék át New Yorkba. Javaslatát elfogadták. Bakunyin kizárása titkos ülésen történt; még Marx ellenfelei is elítélték Bakunyin intrikáit és a kizárása mellett szavaztak. Aki közelebbit akar megtudni erről az eseményről, az olvassa el „A Szocialista Demokrácia Egyesülése és a Nemzetközi Munkásszövetség" című művet, franciából fordította Kokosky (Braunschweig 1874), új kiadása: „Vorwärts" könyvkiadó, Berlin.* Hágai tartózkodása idején Marxot szinte megostromolták az összes kultúrállamból érkezett újságírók. Mindenki látni akarta, és hallani a véleményét az Internacionálé törekvéseiről és céljairól.

Ugyanebben az évben tartotta kongresszusát a Nemzetközi Munkásszövetség brit föderációja Nottinghamben, majd 1873-ban Manchesterben. Mindkét kongresszuson részt vettem.

Az 1872-es hágai kongresszus volt a régi

Internacionálé utolsó eseménye. Az egyes föderációk fokozatosan feloszlottak, hogy nagyobb országos szervezeteknek adják át helyüket. Az Internacionálé teljesítette feladatának jó részét: a szocializmust gazdaságtanilag és filozófiailag megalapozta az Internacionálé feje, Karl Marx, és az Internacionálé volt az első olyan szervezet, amely ezeket a tanokat elterjesztette a civilizált világ minden táján, ahol azután az adott gazdasági és szellemi feltételeknek megfelelően hol gyorsabban, hol lassabban érvényre jutottak. Ennél többet maga Marx sem várt az Internacionálétól.

XIV

Az 1873 és 1883 közötti tíz év viszonylag nyugodtan telt el számomra. Éreztem, hogy öregszem. Ezenkívül népes családom helyzete arra késztetett, hogy tegyek meg értük minden tőlem telhetőt, hogy egyetlen családtag se legyen terhére senkinek. Fáradozásom nem volt teljesen hiábavaló. Bár mindnyájunknak keményen kell dolgoznunk, hogy szerény szükségleteinket fedezhessük, alapjában véve nem vagyok elégedetlen helyzetemmel.

Ebben az időben nagyon gyakran meglátogattam a Marx családot. Marx háza minden megbízható elvtárs előtt nyitva állott. Azok a kellemes órák, amelyeket, mint sokan mások, családjának körében töltöttem, felejthetetlenek. Itt tündöklött mindenekelőtt Marxné, ez a kiváló, magas termetű, ritka szépségű asszony,

külső megjelenésében előkelő, de amellett oly rendkívül jólelkű, kedves, szellemes és annyira mentes minden gőgtől és merevségtől, hogy a közelében olyan otthonosnak érezte magát az ember, akár a saját anyjánál vagy nővérénél. Egész lénye Robert Burns skót népi költő szavaira emlékeztetett: „Woman, lovely woman, heaven destined you to temper man".* Marxné, mint már említettem, őszintén lelkesedett a munkásosztály ügyéért és a burzsoázia elleni harcban elért minden siker, még a legcsekélyebb is, a legnagyobb elégtétellel és örömmel töltötte el.

Marx mindig rendkívül fontosnak tartotta, hogy munkásokkal összejöjjön és velük elbeszélgessen. Azok társaságát kereste, akik nyíltan beszéltek vele és nem untatták hízelgésükkel. Tudni akarta a munkások véleményét a mozgalomról, ez érdekelte őt. Mindenkor kész volt arra, hogy megvitassa velük a legfontosabb politikai és közgazdasági kérdéseket, s igen hamar rájött, eléggé megértik-e ezeket a kérdéseket, és minél inkább megértették őket, annál nagyobb volt az öröme. Az Internacionálé idején a Főtanács egyetlen üléséről sem hiányzott, s ülés után mi, Marx és a Tanács legtöbb tagja, rendszerint átmentünk még egy rendes vendéglőbe, hogy ott egy pohár sör mellett fesztelenül elbeszélgessünk. Hazafelé menet Marx gyakran beszélt a normálmunkanapról általában és a nyolcórás munkanapról különösen. Marx gyakran mondogatta: „A nyolcórás munkanapért küzdünk, de mi magunk gyakran több mint kétszer annyi ideig dolgozunk

24 óra leforgása alatt." Igen, Marx sajnos túlságosan sokat dolgozott. Egy kívülállónak fogalma sincs róla, mennyi munkaerejébe és munkaidejébe került csupán az Internacionálé. S emellett Marxnak robotolnia kellett megélhetéséért és órák hosszat gyűjtenie az anyagot a British Museumban történelmi és közgazdaságtani tanulmányaihoz. Amikor a Museumból hazafelé tartott London északi részén – Maitland Park Road, Haverstock Hill – levő lakására, gyakran betért hozzám – ugyanis közel laktam a Museumhoz –, hogy megbeszéljünk valamely, az Internacionáléval kapcsolatos kérdést. Hazaérkezve elfogyasztotta ebédjét, utána rövid időre lepihent, hogy aztán ismét munkához lásson, amely gyakran, túlságosan is gyakran, késő éjjelig, sőt nemritkán hajnalig tartott, minthogy a rövid esti pihenőt elég sokszor elvtársak látogatása kurtította meg.

Marx, mint minden valóban nagy ember, teljesen mentes volt az önhittségtől és becsült minden tisztességes törekvést és minden önálló gondolkodásra alapozott véleményt. Mint már említettem, mindig tudni akarta az egyszerű munkás véleményét a munkásmozgalomról. Így délutánonként gyakran eljött hozzám, elvitt sétálni és akkor minden elképzelhető dologról beszélgetett velem. Én persze, amennyire csak lehetett, hagytam, hogy ő vigye a szót, mert igazi élvezet volt hallgatni gondolatainak kifejtését, beszédét. Az ilyen beszélgetés mindig nagyon lebilincselt, és csak nehezen váltam el Marxtól. Általában kitűnő társalgó volt, mindenkit, aki érintkezett vele, rendkívüli mó-

don vonzott, s szinte azt mondhatnám, elbűvölt. Humora elpusztíthatatlan, nevetése teljesen szívből jövő volt. Ha elvtársainknak sikerült valamelyik országban győzelmet kivívniok, Marx a legfesztelenebb módon, hangos ujjongással fejezte ki örömét, amivel egész környezetét magával ragadta.

Marx három leánya is már kora ifjúságától fogva bensőséges érdeklődést tanúsított a modern munkásmozgalom iránt, amely állandóan a fő téma volt Marx családjában. Marx és leányai között olyan volt a viszony, hogy bensőségesebbet és fesztelenebbet el se lehet képzelni. A lányok inkább úgy bántak apjukkal, mint fivérükkel vagy barátjukkal, mert Marx egyáltalán nem adott az apai tekintély külső jeleire. Komoly dolgokban tanácsadója volt gyermekeinek, különben pedig, hacsak ideje engedte, játszópajtásuk. Marx egyáltalában rendkívül vonzódott a gyermekekhez. Gyakran megjegyezte, hogy a Biblia Krisztusában neki leginkább a gyermekek iránti nagy szeretete tetszik. Ha nem volt dolga a városban és a Hampstead Heath felé sétált, gyakran lehetett látni „A tőke" szerzőjét egy sereg utcagyerektől körülvéve.

Legidősebb leányának, aki anyja valamennyi tulajdonságával rendelkezett – s ezek csak jók voltak –, 1883 januárjában bekövetkezett halála Marx barátunkat rendkívül nehéz és végzetes időszakban érte. Alig egy évvel azelőtt, 1881. december 2-án vesztette el életének hű társát. Olyan csapások voltak ezek, amelyeket soha többé nem hevert ki. Marxot akkor már erős

köhögés gyötörte; köhögését hallva azt hihette az ember, hogy széles, hatalmas alakja darabokra szakad. Ez a köhögés annál is inkább felőrölte, mert szervezetét a folytonos túlfeszített munka már évek óta aláásta.

Az orvos már a hetvenes évek közepén eltiltotta a dohányzástól. Marx szenvedélyes dohányos volt és azt hitte, egészen rendkívüli áldozatot hoz, ha lemond a dohányzásról. Mikor e tilalom után első ízben látogattam meg, módfelett büszkén és elégedetten újságolta nekem, hogy már ennyi meg ennyi nap óta nem dohányzott és addig nem is fog dohányozni, amíg az orvos ismét meg nem engedi. S valahányszor e tilalom után elmentem hozzá, mindig elmondta, hány napja és hete szüntette már be a dohányzást, s hogy azóta egyetlenegyszer sem dohányzott. Neki magának is egészen hihetetlennek tűnt, hogy ezt véghezvitte. Annál nagyobb volt az öröme, amikor egy idő múlva az orvos ismét engedélyezett neki napi egy szivart.

*

1883. március 15-én a következő levelet kaptam:

„London, 1883. március 15.

Kedves Lessner,

a mi öreg Marxunk tegnap csöndesen és békésen örökre elszunnyadt, a halál közvetlen oka valószínűleg belső vérzés volt,

A temetés szombaton 12 órakor lesz, s Tussy kéret, hogy ne maradj el.

Nagy sietségben

barátod
F. Engels"*

A hióbhír mélyen megrendített. Azok, akik bizalmas kapcsolatban voltak Marxszal, tudták, hogy eltávozása milyen veszteséget jelent a munkásmozgalomnak. Nem csupán átfogó tudású és éles elméjű, hanem határozott, vasszilárd jellemű férfi is volt. Hogy a tudásnak micsoda gazdagsága szállt vele sírba, erről hátrahagyott írásai tanúskodnak, bár ezek még a tized részét sem tartalmazzák annak, amit megírni szándékozott. Heroikus jellemét pedig harcokkal és önfeláldozással teli egész élete tanúsítja!

E fejezet végén még egy levelet szeretnék közreadni, melyet Marx Eccariusnak és nekem írt Brüsszelbe. Akkor éppen a Nemzetközi Munkásszövetség harmadik kongresszusán voltunk. A levél így hangzik:

„London, 1868. szeptember 10.

Kedves Eccarius és Lessner!

Először is köszönet Lessnernek hosszú és érdekes leveléért.*

Nem szabad megengednetek, hogy a kongresszus ennél a hétnél tovább tartson. Eddig – ami Angliát illeti – még semmi baklövés nem történt.

Ha a belgák és a franciák megint új kérdések

tömegét tűzik napirendre, értessétek meg velük, hogy ezt nem lehet, mert

1. a németek igen gyengén vannak képviselve, minthogy csaknem egyidejűleg folynak az ő kongresszusaik Németországban;*

2. Anglia szinte egyáltalán nincs képviselve a választójogi mozgalom miatt;

3. a német-svájciak még egyáltalán nincsenek képviselve, mert csak most csatlakoztak, a rég fennálló szekciók anyagi eszközei pedig a genfi sztrájkban* kimerültek;

4. a vita most egyoldalúan francia nyelven folyik;

5. ezért kerülni kell azt, hogy *általános elméleti kérdésekben határozatokat* hozzanak, mert ez később csak ismételt tiltakozást válthat ki a nem-belgák és a nem-franciák részéről.

A közönséget természetesen a háború ügye érdekli a leginkább. Terjengős deklamációk és felfújt frázisok itt mit sem használnak. Az erről hozandó határozatnak nézetem szerint egyszerűen úgy kellene hangzania, hogy a munkásosztály még nem eléggé szervezett ahhoz, hogy szava döntő súllyal essék latba, de a kongresszus a munkásosztály nevében tiltakozik és megbélyegzi a háború előkészítőit; hogy egy Franciaország és Németország közötti háború polgárháború, vészt hozó mindkét országra és vészt hozó egész Európára. Az a megjegyzés, hogy ez a háború csak az orosz kormánynak használhat, bizonyára aligha vihető keresztül a francia és belga uraknál.

Üdvözlet Becker barátunknak.

K. Marx

Ha felvetődik a kölcsönös hitel kérdése, Eccariusnak egyszerűen ki kell jelentenie, hogy Anglia, Németország és az Egyesült Államok munkásainak semmi dolguk nincs a proudhonista dogmákkal és a hitelkérdést másodrendűként kezelik.

A kongresszus határozatait táviratilag közölni kell a londoni lapokkal. Tehát semmi baklövést!

K. M."*

Marxnak még számos hozzám írott levele van birtokomban, ezek azonban nagyrészt magántermészetűek és ezért nem tarthatnak számot a nagyközönség érdeklődésére.

Nagy örömmel töltött el bennünket, hogy Karl Marx legrégibb és legjobb barátja, Friedrich Engels testben töretlenül és szellemileg frissen még olyan sokáig közöttünk maradt. Csupán neki köszönheti a párt „A tőke" harmadik kötetét.

Ily módon Marx halála után is még mindig új tudást, új szempontokat nyújt számunkra, tanai mind jobban terjednek a harcoló proletárok között; a munkásmozgalom mindenütt e tanok hatása alatt áll. Marx nemcsak ezt a hatalmas jelszót adta a tömegeknek: „Világ proletárjai, egyesüljetek!", tanaiban megteremtette az alapokat is, melyeken egyesülésük végbemehet és végbe is megy. Az Internacionálé, melynek Karl Marx volt a lelke, ismét megalakult, még hatalmasabb, erősebb, mint a régi,

s az a zászló, amely köré a nemzetközi munkásmozgalom munkászászlóaljai sereglenek, ugyanaz a zászló, amelyet Marx emelt fel 1848-ban, s egy emberéleten át vitt a harcoló proletariátus előtt. E zászló alatt menetel most a világ munkásainak hadserege tovább győzelemről győzelemre.

XV

Részvételem a nemzetközi szocialista mozgalomban természetesen sok kiváló elvtárssal hozott kapcsolatba. Néhánnyal levélbeli kapcsolatban álltam, így Engelsszel, Freiligrathtal, Joh. Ph. Beckerrel, Frankel Leóval, Cowell Stepneyvel, Labriola professzorral, Karl Kautskyval stb. A hetvenes és a nyolcvanas években a budapesti „Arbeiter-Wochen-Chronik"-nak és a zürichi és londoni „Sozialdemokrat"-nak is munkatársa voltam.* Mindenkor az jelentette és jelenti ma is számomra a legnagyobb örömet, ha a pártot szolgálhatom azzal, hogy erőmtől telhetően terjesztem a szocialista gondolatokat. Mindenkit tisztelek, aki a szocializmus szolgálatában tevékenykedik, de ez nem akadályoz meg abban, hogy ha szükségesnek tartom, bírálatot gyakoroljak fölöttük. A német munkásosztálynak nem szabad lemondania a bírálat jogáról. De ha bírálja vezetőit, akkor arról se feledkezzék meg, hogy önmaga fölött is bírálatot gyakoroljon. Tapasztalataim szerint, amelyeket mint a proletár hadsereg közkatonája sok év alatt szereztem, leginkább a tömegek tehetnek róla, ha a vezetőik elárulják

őket. A munkásoknak mindenkor ellenőrizniök kell képviselőik tevékenységét, de azt is meg kell tanulniok, hogyan ellenőrizzék őket. Minél felvilágosodottabb és műveltebb lesz a proletariátus, annál kisebb annak a veszélye, hogy a vezetők a proletárérdekek ellen cselekszenek. A tudásra a proletariátusnak nemcsak azért van szüksége, hogy legyőzhesse ellenfeleit, hanem azért is, hogy megérthesse és megítélhesse barátait és vezetőit. Az angol munkásvezetők gyakran csak azért nem teljesítik híven kötelességüket, mert az általuk képviselt tömeg nem érti meg a kor eszméit. Ez is egyik oka annak, hogy a szocializmusnak még nincs jelentős képviselője az angol parlamentben.

Csak a nyolcvanas évek elején kezdett újraéledni a szociáldemokrata mozgalom Angliában. 1881-ben megalakult a Demokrata Föderáció. 1884-ben a Szocialista Liga, 1888-ban a Bloomsbury Szocialista Társaság, ez utóbbi kezdeményezte Londonban a május elsejei ünnep megtartását.*

Mindezeknek az egyesüléseknek azonnal tagja lettem. 1886-ban és 1887-ben részt vettem a Trafalgar Square-i tüntetéseken és mind a mai napig, amennyire erőmből telik, azon munkálkodom, hogy osztályöntudatra ébresszem az angol munkásosztályt. Éppígy azonnal tagja lettem az 1893-ban megalakult Független Munkáspártnak, e szép reményekkel kecsegtető tisztán proletárpártnak. Ha ennek a pártnak megfelelő vezetői lesznek, akkor minden kétséget kizáróan jelentős szerepet fog játszani az angol munkásmozgalomban.

1891-ben küldöttként részt vettem a brüsszeli nemzetközi szocialista kongresszuson. Mint már említettem, nem ez volt az első eset, hogy a belga fővárosba utaztam. De milyen roppant különbséget tapasztaltam 1868 és 1891 között! A két kongresszus összehasonlítása csattanósan bizonyította azt az óriási előrehaladást, amelyet a proletármozgalom az utóbbi huszonöt évben megtett. Úgy éreztem, én is gazdag jutalomban részesültem mindazért, amit évtizedek óta a pártért tettünk és áldoztunk. Felejthetetlen az a fogadtatás is, amelyben Gent lakossága a nemzetközi kongresszus küldötteit részesítette. Rövid genti tartózkodásom életem legszebb emlékei közé tartozik.

Éppilyen elégtétellel töltött el az 1893-as zürichi nemzetközi kongresszus, és a német szociáldemokraták 1893-as kölni és 1894-es frankfurti pártkongresszusai, melyeken ugyancsak részt vettem.

Kölni és frankfurti tartózkodásom idején minden alkalmat megragadtam, hogy a pártkongresszusokon és gyűléseken megjelent fiatalokkal szót válthassak. És nagyon kellemesen lepett meg, hogy milyen megértést tanúsítanak ügyünk iránt. Akaratlanul is eszembe jutottak azok az idők, amikor még magam is fiatal emberként a kommunizmus tanait terjesztettem titokban. Milyen nehéz és veszélyes volt akkoriban ez a munka! Milyen nehézségek árán lehetett megértetni az akkori fiatal munkásokkal a modern szocializmusnak a „Kommunista Kiáltvány"-ban lefektetett alapelveit! Menynyire másként van ez manapság. Az ifjúság

könnyen és szívesen tanul és meggyőződéséért örömmel vállalja a szenvedést; képezi a jellemét és az értelmét, és acélossá edzi magát az eljövendő harcokra. Ezt a jelenséget rendkívüli örömmel vettem tudomásul öreg napjaimban. Hát ha még Marx és felesége is megérhették, megláthatták volna mindezt! Mindketten oly sokat harcoltak, oly sokat szenvedtek és annyi áldozatot hoztak, de sajnos, nem adatott meg nekik, hogy megérhessék fáradságos vetésük pompás szárba szökkenését!

És mégis, Marx szilárdan hitte, hogy a munkástömegek előbb vagy utóbb megértik őt és tanaiból merítik majd a polgári társadalom megsemmisítéséhez és az új társadalom tiszta öntudattal való felépítéséhez szükséges erőt.

Marx nem tévedett!

Ezt a meggyőződést hoztam magammal az utóbbi évek szocialista kongresszusairól, és ez a bizonyosság szépíti meg életem alkonyát.

Könnyebben hal meg az ember, ha azt látja, hogy az ifjúság reménykedve és a győzelemben bízva tetterősen folytatja azt a munkát, amelyet elődei megkezdtek.

Egy munkás visszaemlékezései Karl Marxra és Friedrich Engelsre

Sok feljegyzés őrzi a Marxszal vagy Engelsszel való találkozások emlékét. Lessner visszaemlékezései különleges helyet foglalnak el közöttük. Lessner egyrészt évtizedeken át a legszorosabb személyes kapcsolatban volt Marxszal és Engelsszel. Másrészt ő maga hangsúlyozza a címben, hogy ezek egy egyszerű munkás visszaemlékezései. „A forradalom közkatonájaként" – Lessner egyszer így jellemezte magát – Marx és Engels oldalán azon munkálkodott, hogy a tudományos kommunizmust összeolvassza a munkásmozgalommal. Lessner, a munkás, aki fáradságosan, az élet iskolájában szerezte meg tudását, tántoríthatatlan meggyőződéssel vallotta, hogy a munkásosztály forradalmi elmélet nélkül sem a harc útját, sem annak célját nem képes helyesen meghatározni. Mi sem természetesebb tehát, mint hogy az elméleti tudás iránti nagyrabecsülését a szellem azon két óriására is átvitte, akik ezt a tudást megalkották. Lessnernek az volt a vágya, hogy a proletariátus két nagy tanítómesterének egyénisége elevenen fennmaradjon az elkövetkezendő munkásnemzedékek számára. És a saját élményei alapján jellemezte őket, példázva alakjukon a tudós és a proletárforradalmár egységét.

EGY MUNKÁS VISSZAEMLÉKEZÉSEI KARL MARXRA*

Halálának tizedik évfordulóján,
1893. március 14-én

Nagy előharcosunk halála óta már sokan írtak róla, életéről és tevékenységéről, hívek és ellenfelek egyaránt.

Ezeknek az értekezéseknek az írói azonban többnyire nem voltak – ahogyan a szakegyleteseknek egy bizonyos fajtája mondaná a „szabad" Angliában – „bona fide* munkások", hanem származásukat vagy az életben elfoglalt helyüket tekintve többségükben az úgynevezett középosztályhoz tartoztak.

Ezért talán nem tűnik ildomtalannak, ha én mint munkás, a tű plebejus lovagja, halhatatlan előharcosunk halálának idei évfordulóján fiatalabb elvtársaim számára leírok néhány emléket, melyek Karl Marxszal való sokéves személyes érintkezésen alapulnak és részben azt a benyomást tükrözik, amelyet Marx ebben az érintkezésben reám és másokra tett, részben némileg kiegészíthetik életének rajzát.

Még nagyon fiatal voltam, amikor első ízben találkoztam Karl Marx nevével, a „Deutsche Brüsseler Zeitung" hasábjain, a negyvenes évek közepe táján. Tanításaival 1847-ben, a törté-

nelmi jelentőségű „Kommunista Kiáltvány" megvitatása és elfogadása alkalmával ismerkedtem meg behatóbban. Akkoriban Londonban dolgoztam és a Kommunista Munkás Művelődési Egylet tagja voltam – ennek helyisége Drury Lane 191. alatt volt. Ott tartották 1847. november végétől december elejéig a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetősége tagjainak értekezletét, amelyre átjött Brüsszelből Karl Marx és Friedrich Engels, hogy kifejtsék a tagok előtt nézeteiket a modern kommunizmusról és a politikai és munkásmozgalomhoz való viszonyáról. Ezeken az üléseken, amelyek természetesen csak esténként folytak, csak a küldöttek voltak jelen – én nem tartoztam közéjük –, de mi többiek tudtunk róluk és igen feszült érdeklődéssel vártuk a viták kimenetelét. Nemsokára meg is tudtuk azután, hogy a kongresszus hosszú vita után egyhangúlag a Marx és Engels által képviselt alapelvek mellett döntött és a fent nevezetteket megbízta, hogy ebben az értelemben dolgozzanak ki és hozzanak nyilvánosságra egy kiáltványt. Amikor azután 1848 elején a „Kiáltvány" kézirata megérkezett Londonba, én is szerény szerepet játszottam e korszakalkotó okmány nyilvánosságra hozatalában; ugyanis én vittem a kéziratot a nyomdába, és onnan a levonatokat Karl Schapperhoz, a Kommunista Munkás Művelődési Egylet fő alapítójához, aki a korrektúrát végezte.

1848-ban, a forradalom kitörése után megjelent a „Neue Rheinische Zeitung", amelyet Karl Marx és Friedrich Engels adott ki Köln-

ben a Kommunisták Szövetsége különböző tagjai és radikális demokraták közreműködésével. Abban az időben én is Kölnbe mentem Londonból és megtettem mindent, ami erőmből tellett, hogy elvtársainkat propagandájukban támogassam. Mindazokban a műhelyekben, ahol dolgoztam, osztogattam a „Neue Rheinische Zeitung"-ot és munkaidő alatt gyakran olvastam fel cikkeket belőle, amelyeket többnyire lelkesedéssel fogadtak. 1849 májusában a porosz kormány, miután tucatjával akasztotta a pöröket a „Neue Rheinische Zeitung" nyakába, betiltotta a lapot, Marxot pedig kiutasította Kölnből. Röviddel ezután ugyanez a sors ért engem is. 1851-ben Mainzban letartóztattak. Miután több mint két évig ültem vizsgálati fogságban,* a hírhedt kölni kommunista-perben még háromévi várfogságra ítéltek, amelyet Graudenzban és Silberbergben (a sziléziai határon) ültem le.

Marx a törvényszéki eljárás ideje alatt Londonból a legnagyobb erőfeszítéseket tette, hogy megmentsen bennünket, de az ő és barátai fáradozásai megfeneklettek azokon a hamisításokon, amelyeket Stieber rendőrtanácsos és az állam más megmentői az eskü szentségének megcsúfolásával elkövettek, az esküdtek osztályelfogultságán, és amit sajnos még hozzá kell fűznöm: egyes emberek ostobaságain, akiknek a cselekedeteiért bennünket tettek felelőssé.

Akkoriban ugyanis már szintén elég tekintélyes számban akadtak úgynevezett „tettek emberei", ultraforradalmárok, akiknek semmi

sem volt elég radikális és akik annak a rögeszmének hódoltak, hogy a forradalmat mindenkor el lehet indítani puccsokkal és hasonlókkal. Ezeknek az embereknek kilenctizede azonban csak frázishős volt, akik soha nem végeztek semmiféle hasznos munkát a mozgalomban, s közülük a leghangosabban és legdühösebben kiabálók, akik lehetőleg minden kizsákmányolót személyesen akartak nyakon ragadni, azután maguk lettek a legkomiszabb kizsákmányolókká. Néhányan közülük Londonban annyira vitték, hogy később már hintón jártak.

Miután a várfogságból szabadon bocsátottak, 1856-ban ismét Londonba utaztam, s ott kerültem először személyes ismeretségbe Karl Marxszal.

Marx 1850-ben elvtársaival együtt kilépett a Kommunista Munkás Művelődési Egyletből, mert ott a forradalmasdit játszók, élükön Willichhel, túlsúlyba jutottak. Most, miután Kinkelt – aki annak idején a forradalmasdit játszók közé tartozott – az egyletből kizárták, rávettem Marxot, hogy ismét járjon az egyletbe és tartson ott előadásokat politikai és közgazdasági kérdésekről. Liebknecht és más elvtársak is akkoriban csatlakoztak ismét az egylethez.

A Kinkel által alapított „Hermann" című újsággal szemben – mely az itáliai háború idején a Bonaparte-féle demagóg jelszavakat terjesztette – 1859 tavaszán létrejött a „Volk" című munkáslap. Marx a szerkesztő felkérésére néhány igen érdekes cikket írt a lap számára Poroszország magatartásáról és ezenkívül barát-

tai között anyagi alapot gyűjtött az újság támogatására.* Ugyanebben az évben jelent meg „A politikai gazdaságtan bírálatához" első füzete is, 1860-ban pedig Marx közzétette „Vogt úr" című művét, amelyben nyilvánosan leleplezte ennek az úrnak, valamint „pártfogóinak és cinkosainak" bonapartista üzelmeit. Ez a mű, amelynek megírására Marxot a Vogt és barátai által híresztelt gyalázatos rágalmak indították, nagyon sok anyagot tartalmaz az 1848-as emigráció történetéről, valamint igen értékes fejtegetéseket az európai kormányok diplomáciai cselszövéseiről.

1864-ben végre megalakult az Internacionálé, és minthogy alapításában tevékenyen részt vettem és a Főtanács tagja lettem, hamarosan még meghittebb kapcsolatba kerültem Marxszal.

Marx mindig rendkívül fontosnak tartotta, hogy munkásokkal összejöjjön és velük elbeszélgessen. Azok társaságát kereste, akik nyíltan beszéltek vele és nem untatták hízelgésükkel. Tudni akarta a munkások véleményét a mozgalomról, ez érdekelte őt. Mindenkor kész volt arra, hogy megvitassa velük a legfontosabb politikai és közgazdasági kérdéseket, s igen hamar rájött, eléggé megértik-e ezeket a kérdéseket, és minél inkább megértették őket, annál nagyobb volt az öröme. Az Internacionálé idején a Főtanács egyetlen üléséről sem hiányzott, s ülés után mi, Marx és a Tanács legtöbb tagja, rendszerint átmentünk még egy rendes vendéglőbe, hogy ott egy pohár sör mellett fesztelenül elbeszélgessünk. Hazafelé menet Marx gyakran beszélt a normálmunkanapról általában és a

nyolcórás munkanapról különösen, amelynek érdekében már 1866-ban propagandát fejtettünk ki és amelyet az Internacionálé genfi kongresszusán (1866. szeptember) belevettek a programba. Marx gyakran mondogatta: „A nyolcórás munkanapért küzdünk, de mi magunk gyakran több mint kétszer annyi ideig dolgozunk 24 óra leforgása alatt." Igen, Marx sajnos túlságosan sokat dolgozott. Egy kívülállónak fogalma sincs róla, mennyi munkaerejébe és munkaidejébe került csupán az Internacionálé. S emellett Marxnak robotolnia kellett megélhetéséért és órák hosszat gyűjtenie az anyagot a British Museumban történelmi és közgazdasági tanulmányaihoz. Amikor a Museumból hazafelé tartott London északi részén – Maitland Park Road, Haverstock Hill – levő lakására, gyakran betért hozzám – ugyanis közel laktam a Museumhoz –, hogy megbeszéljünk valamely, az Internacionáléval kapcsolatos kérdést. Hazaérkezve elfogyasztotta ebédjét, utána rövid időre lepihent, hogy aztán ismét munkához lásson, amely gyakran, túlságosan is gyakran, késő éjjelig, sőt nemritkán hajnalig tartott, minthogy a rövid esti pihenőt elég sokszor elvtársak látogatása kurtította meg.

Marx háza minden megbízható elvtárs előtt nyitva állott. Azok a kellemes órák, amelyeket, mint sokan mások, családjának körében töltöttem, felejthetetlenek. Itt tündöklött mindenekelőtt Marxné, ez a kiváló, magas termetű, ritka szépségű asszony, külső megjelenésében előkelő, de amellett oly rendkívül jólelkű, kedves, szellemes és annyira mentes minden gőg-

től és merevségtől, hogy a közelében olyan otthonosan érezte magát az ember, akár a saját anyjánál vagy nővérénél. Egész lénye Robert Burns skót népi költő szavaira emlékeztetett: „Woman, lovely woman, heaven destined you to temper man."* Őszintén lelkesedett a munkásosztály ügyéért, s a burzsoázia elleni harcban elért minden siker, még a legcsekélyebb is, a legnagyobb elégtétellel és örömmel töltötte el.

Marx három leánya is már kora ifjúságától fogva bensőséges érdeklődést tanúsított a modern munkásmozgalom iránt, amely állandóan a fő téma volt Marx családjában. Marx és leányai között olyan volt a viszony, hogy bensőségesebbet és fesztelenebbet el se lehet képzelni. A lányok inkább úgy bántak apjukkal, mint fivérükkel vagy barátjukkal, mert Marx egyáltalán nem adott az apai tekintély külső jeleire. Komoly dolgokban tanácsadója volt gyermekeinek, különben pedig, hacsak ideje engedte, játszópajtásuk. Marx egyáltalában rendkívül vonzódott a gyermekekhez. Gyakran megjegyezte, hogy a Biblia Krisztusában neki leginkább a gyermekek iránti nagy szeretete tetszik. Ha nem volt dolga a városban és a Hampstead Heath felé sétált, gyakran lehetett látni „A tőke" szerzőjét egy sereg utcagyerektől körülvéve.

Marx, mint minden valóban nagy ember, teljesen mentes volt az önhittségtől és becsült minden tisztességes törekvést és minden önálló gondolkodásra alapozott véleményt. Mint már említettem, mindig tudni akarta az egyszerű munkás véleményét a munkásmozgalomról.

Így délutánonként gyakran eljött hozzám, elvitt sétálni és akkor minden elképzelhető dologról beszélgetett velem. Én persze, amennyire csak lehetett, hagytam, hogy ő vigye a szót, mert igazi élvezet volt hallgatni gondolatainak kifejtését, beszédét. Az ilyen beszélgetés mindig nagyon lebilincselt, és csak nehezen váltam el Marxtól. Általában kitűnő társalgó volt, mindenkit, aki érintkezett vele, rendkívüli módon vonzott, s szinte azt mondhatnám, elbűvölt. Humora elpusztíthatatlan, nevetése teljesen szívből jövő volt. Ha elvtársainknak sikerült valamelyik országban győzelmet kivívniok, Marx a legfesztelenebb módon, hangos ujjongással fejezte ki örömét, amivel egész környezetét magával ragadta. Mennyire örült németországi elvtársaink minden választási sikerének, minden győzelmes sztrájknak, s mennyire örülne, ha megérhette volna még a májusi óriási tömegtüntetéseket. Az ellenfelek támadásait kigúnyolta. Olyan iróniával és maró gúnnyal beszélt róluk, hogy élvezet volt hallgatni. Érdekes volt az a nemtörődömség, amelyet saját munkái iránt tanúsított, ha azok már megtették hatásukat. Ha régebbi művei kerültek szóba, azt szokta nekem mondani: „Ha írásaimat hiánytalanul akarod megkapni, Lassalle-hoz kell menned, ő valamennyit összegyűjtötte. Nekem magamnak a legtöbből nincs példányom". Hogy ez mennyire igaz volt, bizonyítja az, hogy többször megkért, adjam kölcsön egy időre egyik vagy másik művét, amelyből nekem volt példányom.

Marx műveinek tekintélyes részét szélesebb körben évtizedeken át egyáltalán nem ismerték és ez ideig sem méltatták eléggé, különösen azokat a műveit, amelyeket a 48-as forradalom előtt és alatt, részben több évvel azután írt, és amelyeket akkoriban csak a legnagyobb nehézségek között lehetett terjeszteni. Marx többi műve közül is keveset ismernek szélesebb körben, mert Marx sohasem ütötte dobra tetteit. Azokra, akik Marxszal és Engelsszel a legkorábbi idők óta együttműködtek, igen komikusan hat, amikor az Általános Német Munkásegylet megalapítását a jelenkori munkásmozgalom kezdetének tüntetik fel. Hiszen ennek az egyletnek az alapítása csak a hatvanas évek elején történt, abban az időben, amikor Marx, Engels és mások már húsz éve fejtettek ki buzgó propagandát és küzdöttek. Ezt természetesen nem mint Lassalle ellenfele mondom, akivel 1848-ban, 1849-ben és 1850-ben személyesen találkoztam és akinek képességeit mindig nagyra becsültem és szívesen elismerem, hogy agitációja óriási hatást gyakorolt, s a mozgalmat jelentősen előrelendítette. Lassalle-t legutoljára 1852 októberében és novemberében láttam, a kölni kommunista-per tárgyalásain, amelyeken hallgatóként vett részt. Ismételt londoni látogatásai során nem találkoztam vele. A Munkásegyletbe nem jött el, Marxnál pedig nem akadtunk össze.

1868. október elején Marx nagy örömmel közölte velem, hogy „A tőke" első kötetét lefordították oroszra és Pétervárott sajtó alatt van. Az akkori oroszországi mozgalmat nagyon fon-

tosnak tartotta és nagy megbecsüléssel beszélt azokról az emberekről, akik ott olyan nagy áldozatokat hoztak az elméleti munkák tanulmányozása és terjesztése érdekében és megértik a modern eszméket. Amikor azután az orosz „Tőke" kész példánya Pétervárról megérkezett, ez az esemény, mint az idők sokatmondó jele, örömünnep lett számára, családja és barátai számára.

Valahányszor a munkások a kizsákmányoló osztály elleni harcban vereséget szenvedtek, Marx óriási szenvedéllyel vette védelmébe a legyőzöttek ügyét, s ragyogóan védte a leigázottakat a győzők elmaradhatatlan gyalázkodásaival szemben. Ezt tette az 1848-as párizsi júniusi felkelés után, ezt a német negyvennyolcas forradalom veresége után, s ugyancsak ezt tette az 1871-es Kommün leverése után, amikor az egész világ reakciósai, sőt a felvilágosulatlan munkások nagy része is, a legdühödtebb indulattal fordult a Kommün ügyének szószólói ellen. Marx volt az első, aki azonnal síkraszállt a lemészárolt és üldözött Kommün-harcosok ügyéért és becsületéért, s a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának üzenete – „A polgárháború Franciaországban" – mutatja, milyen erővel és energiával tette ezt. Valóban! Vereség után ismerjük meg igazi barátainkat!

Az Internacionáléban kifejtett tevékenység a Kommün leverése után Marxot mind jobban felőrölte és belsőleg is egyre kevésbé elégítette ki. A derék emberek tömege mellett minden forradalom számos méltatlan elemet is felszínre vet, mindenfajta kalandorokat, akik azt remé-

lik, hogy ilyen vagy olyan módon megtalálják a maguk személyes számítását. Bőven akadtak ilyenek a Kommün menekültjei között is, és minthogy nem találták meg számításukat, minden alkalmat megragadtak viszály szítására. Kihasználták a kommünárok soraiban is meglevő egyenetlenségeket. Blanquisták, proudhonisták, autonomisták, anarchisták és más különféle „isták" minden percben hajba kaptak egymással. Ez kihatott a Főtanács üléseire is, melyek gyakran nagyon viharosak voltak, és Marxnak igen nagy fáradságába került, hogy észre térítse ezeket az emberkéket. Ilyenkor rendszerint leírhatatlan türelmet tanúsított. Néha azonban az ő béketűrésének is vége szakadt a csalódott kommünárok ferde nézetei és őrült tervei miatt.

A legtürelmetlenebbek és a legnehezebben észre téríthetők akkoriban a blanquisták voltak. Ezek mindig a forradalommal dobálóztak s jobbra-balra osztogatták a halálos ítéleteket.

Magában véve ez csak nevetséges volt. De a franciák közti viszályok magukkal sodorták a többi nemzet küldötteit is. Ehhez járultak még Bakunyin cselszövései – és a Főtanácsnak akkor a High Holbornon tartott ülései a lehető legmozgalmasabbak voltak, felőrölték az idegeket. Nyelvek zűrzavara, messzemenő vérmérsékleti különbségek, a felfogások különbözősége – óriási munka volt mindezzel megbirkózni. Azoknak, akik Marxnak türelmetlenséget vetnek szemére, ott kellett volna egyszer látniok, mennyire értett ahhoz, hogy a mások

eszméit ízekre szedje és bebizonyítsa érveik és következtetéseik helytelenségét.

Bizonyos határon túl persze minden politikai harcosnak türelmetlennek kell lennie, és véleményem szerint Marxnak nagy érdeme, hogy minden tőle telhetőt elkövetett, hogy a törtető és kétes elemeket távol tartsa az Internacionálétól. Különösen kezdetben tolakodott oda boldog-boldogtalan, többek között az ateisták papja, Bradlaugh is. Főleg Marxnak köszönhető, hogy ezeknek az embereknek tudtára adták, hogy a Nemzetközi Munkásszövetség nem vallási vagy bármely más szektáskodás melegágya.

Nagy megelégedésére szolgált Marxnak, hogy két idősebb leánya, Jenny és Laura derék elvtársakhoz mentek feleségül. Jenny Charles Longuet-hoz, Laura pedig dr. Paul Lafargue-hoz. Sajnos, sem Marxné, ez a kitűnő asszony, sem maga Marx nem érhette már meg, hogy a legfiatalabb Marx leány, Eleanor is egy tehetséges szociáldemokratával, dr. Edward Avelinggel lépett házasságra. Milyen érdeklődéssel kísérnék gyermekeik propagandatevékenységét a munkásosztály felszabadításáért, milyen örömmel üdvözölnék azt a hatalmas haladást, amelyet a modern munkásmozgalom az utolsó tíz évben tett!

Legidősebb leányának, aki anyja valamennyi tulajdonságával rendelkezett – s ezek csak jók voltak –, 1883 januárjában bekövetkezett halála Marx barátunkat rendkívül nehéz és végzetes időszakban érte. Alig egy évvel azelőtt, 1881. december 2-án vesztette el életének hű

társát. Olyan csapások voltak ezek, amelyeket soha többé nem hevert ki. Marxot akkor már erős köhögés gyötörte; köhögését hallva azt hihette az ember, hogy széles, hatalmas alakja darabokra szakad. Ez a köhögés annál is inkább felőrölte, mert szervezetét a folytonos túlfeszített munka már évek óta aláásta.

Az orvos már a hetvenes évek közepén eltiltotta a dohányzástól. Marx szenvedélyes dohányos volt és azt hitte, egészen rendkívüli áldozatot hoz, ha lemond a dohányzásról. Mikor e tilalom után első ízben látogattam meg, módfelett büszkén és elégedetten újságolta nekem, hogy már ennyi meg ennyi nap óta nem dohányzott és addig nem is fog dohányozni, amíg az orvos ismét meg nem engedi. S valahányszor e tilalom után elmentem hozzá, mindig elmondta, hány napja és hete szüntette már be a dohányzást, s hogy azóta egyetlenegyszer sem dohányzott. Neki magának is egészen hihetetlennek tűnt, hogy ezt véghezvitte. Annál nagyobb volt az öröme, amikor egy idő múlva az orvos ismét engedélyezett neki napi egy szivart.

Karl Marx, sajnos, nagyon is korán halt meg. Azok, akik bizalmasabb kapcsolatban voltak vele, már régen aggódtak egészségéért, mert amikor tudományos munkájáról és a munkásmozgalom érdekéről volt szó, Marx a legkevésbé sem kímélte magát. E tekintetben egyetlen barátja, sőt még családtagjai sem tudtak reá hatni a legkisebb mértékben sem. Hogy a tudásnak micsoda gazdagsága szállt vele sírba, erről hátrahagyott írásai tanúskodnak, bár ezek

még a tizedrészét sem tartalmazzák annak, amit megírni szándékozott. De legalább ez a hagyaték fennmaradt és hozzáférhető lesz számunkra. Nagy örömmel tölt el bennünket, hogy Karl Marx legrégibb és legjobb barátja, Friedrich Engels, testben töretlenül és szellemileg frissen még közöttünk van. Az ő révén még Marx sok hátrahagyott művét fogja a párt megkapni.

Ily módon Marx halála után is még mindig új tudást, új szempontokat nyújt számunkra, tanai mind jobban terjednek a harcoló proletárok között; a munkásmozgalom mindenütt e tanok hatása alatt áll. Marx nemcsak ezt a hatalmas jelszót adta a tömegeknek, „Világ proletárjai, egyesüljetek!", tanaiban megteremtette az alapokat is, amelyeken egyesülésük végbemehet és végbe is megy. Az Internacionálé, melynek Karl Marx volt a lelke, ismét megalakult, még hatalmasabb, erősebb, mint a régi, s az a zászló, amely köré a nemzetközi munkásmozgalom munkászászlóaljai sereglenek, ugyanaz a zászló, amelyet Marx emelt fel 1848-ban, s egy emberéleten át vitt a harcoló proletariátus előtt. E zászló alatt menetel most a munkások hadserege tovább győzelemről győzelemre.

EGY MUNKÁS VISSZAEMLÉKEZÉSEI FRIEDRICH ENGELSRE*

Engedtessék meg nekem, hogy még mielőtt örökre lehunyom a szememet, feljegyezzem visszaemlékezéseimet nagy előharcosunkról, Friedrich Engelsről, akihez hosszú ismeretség és barátság fűzött. Bár halála után nagyon sokat írtak és beszéltek róla, úgy érzem, mégis jogom van leírni mindazt, amit 1847-ben kezdődő érintkezésünk során vele kapcsolatban megéltem. E visszaemlékezések természetesen nem lesznek olyan teljesek, mint szeretném. Fél évszázad telt el azóta, hogy Engelst megismertem, és mindent emlékezetből kell leírnom. Előrehaladott korom is akadályoz, kezem már nem ír olyan nyugodtan, ahogyan szeretném; ezért remélem, elnézik majd nekem, ha kevesebbet nyújtok a vártnál.

Első találkozásomra Friedrich Engelsszel, akárcsak Karl Marxszal, Londonban került sor, az izgalmas 1847-es esztendő vége felé. A Kommunista Munkásegyletben találkoztam velük, az akkori idők egyetlen olyan egyletében, amely még ma is fennáll és még ma is szolgálja a modern munkásmozgalmat. Azon a jelentőségteljes összejövetelen történt, amelyen megvetették a mai nemzetközi munkásmozgalom alapjait. Marx, Engels és Wilhelm Wolff egy

Johann Philipp Becker

Johann Georg Eccarius

Az Internacionálé idejének harcostársai

Frankel Leó

Wilhelm Liebknecht

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Von

Karl Marx.

Erster Band.

Buch I: Der Produktionsprocess des Kapitals.

Das Recht der Uebersetzung wird vorbehalten.

Hamburg
Verlag von Otto Meissner.
1867.

New-York: L. W. Schmidt. 24 Barclay-Street.

КАПИТАЛЪ.

КРИТИКА ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМІИ.

СОЧИНЕНІЕ

КАРЛА МАРКСА.

ПЕРЕВОДЪ СЪ НѢМЕЦКАГО

ТОМЪ ПЕРВЫЙ.

КНИГА I. ПРОЦЕССЪ ПРОИЗВОДСТВА КАПИТАЛА.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.
ИЗДАНІЕ Н. П ПОЛЯКОВА.
1872

„A tőke" első kötete 1867-es német nyelvű
és 1872-es orosz nyelvű kiadásának címlapja

Választójogi tüntetés Londonban, 1867. máj. 6-án

AMALGAMATED
SOCIETY OF TAILORS,
INTERNATIONAL BRANCH

DIENSTAG D. 23. JULY,
Grosse Oeffentliche Schneider
Versammlung
IN DEN
GRAFTON ROOMS,
55, GRAFTON STREET, FITZROY SQUARE, W.
Tagesordnung: Discussion ueber den
"Nutzen und Zweck der Gewerkschaft."
REDNER:
LESSNER und ROLAND.
Zahlreiches Erscheinen der deutschsprechenden Kollegen ist dringend erwuenscht.
Anfang 8½ Uhr.
Otto Matthias, Sec.
Metropolitan Co-operative Printing Co., 87, Ossulston St. Euston Rd., W.N.

Egy a szabók szakszervezetében tartott előadás plakátja az 1867-es szabósztrájk idejéből

Az Internacionálé 1869-es bázeli kongresszusa.
Lessner a második sorban,
balról az első, közvetlenül a lépcsőkorlát mellett

Az 1871-es Párizsi Kommün kikiáltása

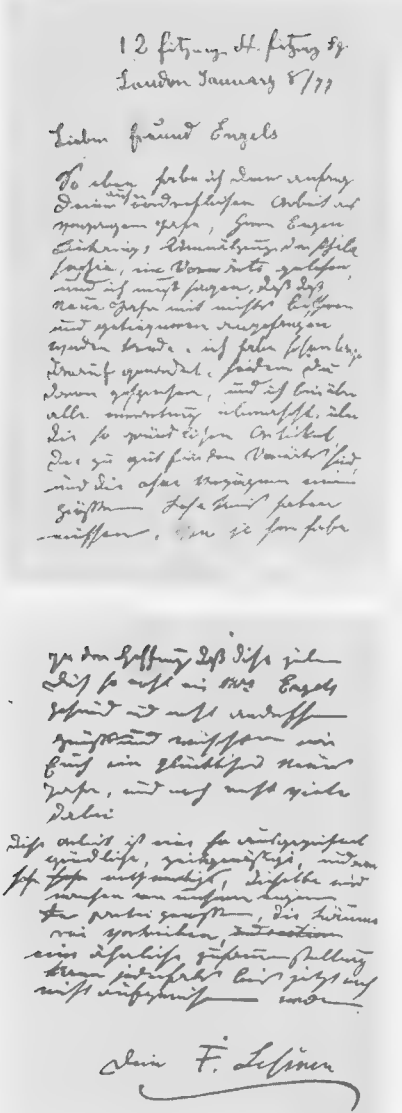

Lessner
1877. jan. 8-án
Engelshez
írott levelének
fakszimiléje

Friedrich Lessner

belga elvtárssal, Tedescóval érkeztek Brüsszelből Londonba, hogy megvitassák az új mozgalom alapelveit és taktikáját. Az, hogy Marxot és Engelst ezen a kommunista kongresszuson megbízták egy kommunista kiáltvány kidolgozásával, ma világszerte ismert tény.

Marxról és Engelsről akkoriban már hallottam, mégpedig a „Deutsche Brüsseler Zeitung" révén, amelyet 1846-tól 1848 elejéig adtak ki. Engels „A munkásosztály helyzete Angliában" című könyvét, melynek első kiadása 1845-ben jelent meg, a londoni Kommunista Munkásegyletben árulták. Ez volt az első könyv, amit megvettem magamnak és amelyből először nyertem betekintést a munkásmozgalomba. A másik könyv, amelyből akkoriban okultam, Weitling „A harmónia és a szabadság garanciái" című műve volt. Marx, Engels, Wilhelm Wolff és a többiek jelenléte nemcsak a Kommunista Munkásegylet, hanem a Szövetség tagjaira is nagy hatással volt. Sokat vártunk ettől a találkozótól és reményeinkben nem is csalatkoztunk, sőt, a valóság messze túlszárnyalta elképzeléseinket.

A „Kommunista Kiáltvány"-nak, az akkori emlékezetes találkozó nagy eredményének megjelenése tényszerű bizonyítéka megállapításomnak.

Engels külső megjelenése különbözött Karl Marxétól. Engels magas volt és karcsú, mozdulatai gyorsak és energikusak, beszéde tömör és határozott, tartása nagyon egyenes, ami némi katonás színezetet adott neki. Nagyon élénk természetű volt, szellemessége találó;

mindenkinek, aki kapcsolatba került vele, azonnal az volt a benyomása, hogy rendkívül szellemes emberrel került össze. Ha néha panaszkodtak is nekem egyes elvtársak, hogy Engels nem olyan barátságos és közvetlen, mint ahogyan elvárták, ennek az volt az oka, hogy Engels idegenekkel szemben tartózkodóan viselkedett. Ez a tartózkodás az évek során még fokozódott. Engelst előbb közelebbről meg kellett ismerni ahhoz, hogy helyesen ítélje meg az ember, mint ahogyan neki is előbb jól meg kellett ismernie valakit ahhoz, hogy a bizalmába fogadja. Engelst előbb jól meg kellett ismerni és megérteni, hogy valóban megszerethesse az ember. Előtte nem lehetett színlelni. Rögtön észrevette, hogy valaki mesékkel traktálja-e vagy a tiszta igazságot mondja anélkül, hogy sokat köntörfalazna. Engels jó emberismerő volt, és ennek ellenére őt is érték csalódások.

Rendkívül bőkezű volt és nagyon sokakon segített bajukban vagy betegségükben anélkül, hogy sokat kérdezősködött volna; később már óvatosabb volt, mert túlságosan is sokan háborgatták mindenfelől, még kolduló intézmények is. Engels a későbbi években először rendszerint tőlem kért felvilágosítást, hogy ismerem-e ezt vagy azt, és rám bízta a támogatásra szánt összeg szétosztását. Hogy olyanok is akadtak, akik sok jótéteményben részesültek Engelstől és később, a halála után nagyon is ellenségesen nyilatkoztak róla, az eléggé köztudott dolog.

Nem volna teljes az Engels egyéniségéről

adott kép, ha nem idézném egy régi angol barátjának, George Julian Harneynak, a „Northern Star" című chartista lap szerkesztőjének a szavait. Harney 1843 óta ismerte Engelst. Engels halálakor többek között ezt írta: „Ismertem őt, a barátom volt, és esetenként a munkatársunk is több mint fél évszázaddal ezelőtt. 1843-ban történt, amikor Bradfordból Leedsbe jött és felkeresett a »Northern Star« szerkesztőségében... Magas, daliás fiatalembert láttam magam előtt, szinte fiúsan fiatal arcvonásokkal, angol beszéde német anyanyelve és neveltetése ellenére már akkor kifogástalan volt. Elmondta nekem, hogy állandó olvasója a »Northern Star«-nak és rendkívül nagy érdeklődéssel kíséri a chartista mozgalmat; így kezdődött a barátságunk 52 évvel ezelőtt... Engels, bármennyi munkája volt is, mindig talált időt a barátai számára, vagy tanácsot adott, segítséget nyújtott, ahol erre szükség volt. Nagy tudása és befolyása sohasem tette önhittté, sőt ellenkezőleg, 75 éves korában is éppen olyan szerény volt és kész arra, hogy mások munkáját elismerje, mint 22 éves korában. Rendkívül vendégszerető volt, szívesen nevetett, és a nevetése mindenkit magával ragadott. A társaság lelke volt és remekül értett ahhoz, hogy a vendégei – baráti kapcsolat fűzte owenistákhoz, chartistákhoz, trade-unionistákhoz és szocialistákhoz – kellemesen és jól érezzék magukat nála."*

Szorosabb barátságom Marxszal és Engelsszel tulajdonképpen még Kölnben kezdődött, ahová 1848 júniusának végén mentem Lon-

donból. Kölnben akkori nevemen, mint Friedrich Carstens, megismerkedtem a „Neue Rheinische Zeitung" szerkesztőségének tagjaival, először Engelsszel, aki tudta, hogy szabó vagyok és kinevezett udvari szabójának. Ez a munkám azonban csak ruhatárának rendbehozásából és kijavításából állott. Sem Engels, sem Marx nem adott sokat az öltözködésre, az akkori pénzügyi viszonyok pedig éppenséggel nem voltak fényesek.

Én még nagyon fiatal voltam; nem is volt a szokásom soha, hogy előtérbe tolakodjam. Így többnyire népgyűléseken vagy egyéb összejöveteleken találkoztunk és kölcsönösen mint harcostársak üdvözöltük egymást. Már akkor is igen nagyra becsültem e két különleges férfiút, noha kapcsolatunk még csak rövid ideje tartott, és sokat vártam tőlük a jövőre nézve.

A „Kommunista Kiáltvány" kétséget kizáróan bizonyította, hogy pontosan ismerik a fennálló társadalmat, és közérthető, tanulságos írásmódjuk még a legegyszerűbb munkásnak is megmagyarázta az osztályellentéteket. De a „Neue Rheinische Zeitung"-ban mutatták meg csak igazán, hogy nemcsak ismeretekkel, hanem erős akarattal is fel vannak vértezve.

A fekete-fehér reakció csakhamar rájött, milyen fölényes ellenfelekkel áll szemben, és mindent elkövetett, hogy a „Neue Rheinische Zeitung"-gal végezzen. Amikor ez nem sikerült, még drasztikusabb kényszerintézkedésekhez folyamodott, hogy a lapot megfojtsa. Két pert indítottak; az elsőt február 7-én, a másodikat

február 8-án a demokraták rajnai kerületi bizottsága ellen.

Mindkét per tárgyalását nagy érdeklődéssel követtem nyomon, s élvezet volt látni és hallani, milyen nagy fölénnyel és megalapozott ismeretekkel vették fel a harcot a fekete-fehér reakcióval. Még ellenfeleik sem tehettek mást – csodálniok kellett e két férfiút.

A „Neue Rheinische Zeitung" erőszakos beszüntetése és Karl Marx törvényellenes kiutasítása után a szerkesztőség tagjai mindenfelé szétszóródtak. Marx Párizsba ment, Engels a Pfalzba, ahol éppen akkor indult meg a birodalmi alkotmányért folyó mozgalom. Engels pfalzi tevékenységét a birodalmi alkotmányhadjárattal foglalkozó tanulmányából ismerhetjük meg, melyet a Karl Marx szerkesztésében megjelenő „Politisch-ökonomische Revue" – London, Hamburg és New York 1850 – számára írt.

A badeni forradalom veresége után Engelsnek sok más harcostársával együtt Svájcba kellett menekülnie, de csak rövid ideig tartózkodott ott és 1850-ben Londonba ment, ahol Marxszal és számos német menekülttel találkozott. Londonban nagyon nehéz idők következtek Engelsre éppúgy, mint Marxra és családjára, mert egyikünknek sem volt jövedelme. Eleanor Marx nagyszámú cikkeinek egyikében beszámolt erről a nehéz időszakról.

Erre az időre esik Marx, Engels, Liebknecht, Wilhelm Wolff és társaik élénk részvétele a Kommunista Egylet munkájában; a tagok között akkoriban sok politikai me-

nekült volt, akik különböző irányzatokhoz tartoztak. A múltbeli politikai eseményekről és a jövőről vallott nézetek olyannyira eltérőek voltak, a menekült-élet annyi kellemetlenséggel járt, hogy nem csoda, ha rövidesen súrlódásokra került sor.

A Kommunisták Szövetsége új szervezetének megalakítása következtében – ez elsősorban Marxtól, Engelstől és elvtársaiktól indult ki – köztük, valamint Willich, Schapper és társaik között, mindenekelőtt a munkáspárt taktikája miatt, heves nézeteltérésekre került sor, és ezek aztán szakadáshoz vezettek. Marx „Leleplezések a kölni kommunista-perről" című írásában világosan és nyíltan feltárta ennek a szakadásnak az okait.

Ugyanerre az időre esik a már említett „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" kiadása is, melyet Karl Marx szerkesztett, s melyben Engelsnek a badeni forradalomról és „A német paraszthábor ú"-ról írott művei* megjelentek. Tudomásom szerint Engelsnek 1850-ben el kellett hagynia Londont, hogy egy manchesteri pamutfonodában, melynek apja társtulajdonosa volt, munkát vállaljon. 1864-ben Engels a cég társtulajdonosa lett és 1870-ben elhagyta Manchestert, hogy ettől fogva minden idejét tanulmányainak és a Karl Marxszal közösen folytatott munkának szentelje.

Manchesteri évei alatt egy ideig keveset hallottunk róla; akkoriban főként csak Wilhelm Wolff-fal, Samuel Moore-ral és Carl Schorlemmerrel érintkezett. Időnként Londonba jött, hogy meglátogassa Marxot, vagy Marx ment el

Manchesterbe; ez azonban ritkán történt meg, és a látogatások sem tartottak sokáig, de annál élénkebb volt közöttük a levélbeli kapcsolat.

Engels és Marx munkatársai voltak a „Volk" című német hetilapnak, melyet 1859-ben alapítottunk Londonban, Kinkel lapjának ellensúlyozására.*

1859-ben levelet írtam Engelsnek, melyben egyebek között egy fényképet is kértem tőle; meg is kaptam, egy remek levél kíséretében, azt is szívesen közreadnám itt, de hosszas keresés ellenére sem sikerült megtalálnom.

1870 őszén Engels a feleségével Londonba költözött és Marx közelében telepedett le, abban a Primrose Hillhez közel eső, jól ismert lakásban, amelyben majdnem a haláláig lakott.

A német–francia háború kitörése (1870) Engels teljes érdeklődését és következésképpen nagyon sok idejét is lekötötte. A „Pall Mall Gazette"-ben megjelent cikkei a háborúról – ezeknek köszönheti gúnynevét: a Generális – katonai ismereteiről tanúskodtak. A francia hadsereg számos vereségét előre megmondta. Amikor a német csapatok összevonása a francia északi hadsereg körül folyamatban volt, Engels a „Pall Mall Gazette" hasábjain megjósolta, hogy amennyiben Mac-Mahonnak nem sikerül a hadseregével Belgium felé áttörnie, a német hadtest egyre szorítóbb vasgyűrűje a sedani medencében kapitulációra fogja kényszeríteni – ami két héttel utóbb meg is történt.

A Párizsi Kommün leverése után a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának helyzete nagyon zaklatottá és súlyossá vált, különösen

Marx és Engels számára, akiknek ez még több munkát jelentett, mert nagyon sok különböző nemzetiségű kommünár menekült Londonba. Nem szabad megfeledkeznünk egy magyar elvtársról, Frankel Leóról; tagja volt a Kommün kormányának és gyufaárusként lopódzott át a porosz csapatokon. Frankel egyike volt azon társaknak, akik teljesen tisztán és tudatosan látták maguk előtt a célt.

Frankel az amnesztia után visszatért Párizsba, ahol folytatta korábbi propagandatevékenységét. Néhány évvel ezelőtt hunyt el Párizsban, én személyes jó barátomat, a párt pedig egyik legjobb elvtársát vesztette el benne. Tisztelet emlékének!

A Kommün különféle irányzatokhoz tartozó menekültjei hadakoztak egymással és egymást okolták a vereségért. A csalódott remények, meg az a siralmas helyzet, amely úgyszólván mindannyiukat sújtotta, volt a kölcsönös súrlódások legfőbb előidézője. A tőkés sajtó aljas támadásai éppúgy, mint a Kommünt és jelentőségét illető általános tájékozatlanság, továbbá az anarchisták szánalmas uszításai – úgy tűnt, minden összefog a nemzetközi mozgalom elpusztítására.

A Főtanácsnak a hágai kongresszus határozata alapján New Yorkba történt áthelyezése időt hagyott Marxnak és Engelsnek, hogy közgazdasági tanulmányaikkal foglalkozzanak. Marx teljesen nagy művének, „A tőké"-nek szentelhette magát. Engels ettől kezdve volt az Internacionálé titkára.* A „Kommunista Kiáltvány" vagy más munkák fordításai, melyeket

átnézésre és kijavításra elküldtek neki, napi kérdésekkel foglalkozó cikkek egész sora, nem szólva az alkalmi brosúrákról – mindez Engels idejének nagy részét igénybe vette. Hogy ennek ellenére még olyan sok tudományos munkát hagyott hátra, az csak öreg barátunk munkabírását és munkakedvét bizonyítja. Összes műveinek felsorolása nem férne bele e visszaemlékezések keretébe.

1878-ban Engelst súlyos csapás érte; ír származású felesége, aki szívvel-lélekkel részt vett a féni mozgalomban, súlyos betegség következtében elhunyt. Engelsnek nem voltak gyermekei, és feleségének elvesztése nagyon súlyosan érintette.

Engels számára ebben az időben sok gondot okozott, hogy háztartásában minden úgy menjen tovább, ahogyan megszokta, mert ha bármiféle változás történt a környezetében, nem tudott dolgozni. Háztartását azután feleségének unokahúga vezette egészen addig, amíg férjhez nem ment. Aztán jöttek a szomorú események Marx családjában, Marx betegsége, majd feleségének és leányának a betegsége, akik mindketten előbb hunytak el, mint ő. 1883 márciusában megérkezett Marx halálának természetesen már nem váratlan, de mégis fájdalmas híre. Engels a következő levelet írta nekem:

„London, 1883. március 15.

Kedves Lessner,

a mi öreg Marxunk tegnap csöndesen és békésen örökre elszunnyadt, a halál közvetlen oka valószínűleg belső vérzés volt.

A temetés szombaton 12 órakor lesz, s Tussy kéret, hogy ne maradj el.

Nagy sietségben

barátod
F. Engels"*

Marx halála után Lenchen Demuth, aki Marxné férjhezmenetele óta jóban-rosszban együtt volt a családdal és kitartott mellette, átvette Engels háztartásának vezetését. Lenchen 1890. november 4-én halt meg. Az ő elvesztése is nagyon súlyosan érintette Engelst; de szerencsére nem sokkal ezután Louise Kautsky asszony, most L. Freyberger felesége, elhatározta, hogy Bécsből Londonba jön és átveszi Engels háztartásának vezetését. Mindnyájan, akik közel álltunk Engelshez és nagy együttérzéssel viseltettünk iránta, különösen örültünk annak, hogy ez a nehéz kérdés ilyen kedvezően megoldódott, és Engels barátunk haláláig jó munkatársra talált Louise Freybergerben, aki mindenben megértette őt és még számos munkájában is a segítségére lehetett. Louise Freyberger asszony évek óta tevékenyen részt vesz a modern nemzetközi mozgalomban és a szocialista nőmozgalomban is igen komoly tevékenységet fejt ki.

És ki ne tudná, hogy Engels alaposan kivette a részét az új trade-union-mozgalomból is és buzgón támogatta a nyolcórás munkanapért folytatott mozgalmat, míg ő maga gyakran 16 órát dolgozott naponta, egészen késő éjszakáig, hogy előrehaladott kora ellenére mindig személyesen

is részt vett a május 1-i ünnepségeken és felkapaszkodott a szónoki emelvényül használt kocsikra? És ki tudná elfelejteni valaha is az e gyűléseket követő májusi estéket, meg a májusi bólékat?

Tagja voltam a Kommunista Egyletnek, valamint a Szociáldemokrata Föderációnak és a Szocialista Ligának is és közreműködtem a Független Munkáspárt megalapításában; ezért Engels mindig szívesen fogadta látogatásomat, mert beszámolhattam neki e különféle irányzatú szervezetekben uralkodó hangulatról. Hogy Engels több vonatkozásban nem értett egyet a Szociáldemokrata Föderáció taktikájával, azt mindazok meglehetősen jól tudják, akik érintkeztek vele. Ha Engels élne, ma még kevésbé értene egyet ezzel a taktikával.

Engelst töretlen munkakedve, kedvenc szellemi vonzalmai haláláig elkísérték. Köztudott, hogy milyen sok nyelvet ismert. Tíz nyelvet tökéletesen bírt; már elmúlt 70 éves, amikor norvégül kezdett tanulni, hogy Ibsent és Kiellandot eredetiben olvashassa.

Engels és Marx is ritkán léptek fel szónokként a nyilvánosság előtt. Szerettek vitatkozni, de mint szónokok nem voltak népszerűek. Engels utolsó fellépése a nyilvánosság előtt 1893-ban volt. A zürichi kongresszuson, Bécsben és Berlinben mondott beszédet. A zürichi fogadtatás, a spontán hála- és örömujjongás nagyon megrendítette, mint ezt később gyakran említette nekem. Ausztriai, németországi és svájci utazása úgyszólván eszméink diadalmenete volt, és Engels gyakorta sajnálkozott azon, hogy

Marxnak nem adatott meg az, ami neki, hogy láthassa az új Németországot, a munkások Németországát.

Engels fellépése egészen a haláláig éppolyan kiegyensúlyozott, mint határozott volt, minden megnyilvánulásában egyszerű és őszinte. Bármilyen dologról kérdezte is az ember, mindig rövid és tömör választ kapott. Engels mindig nyíltan megmondta a véleményét, akár tetszett ez, akár nem.

A pártmozgalom bizonyos eseményeiről, melyekkel nem értett egyet, azonmód, kertelés nélkül kifejtette ellenvéleményét. Feltevésekről és kompromisszumokról hallani sem akart. De miután a kellemetlen dolgokról ki-ki elmondta a magáét, Engels ismét olyan barátságosan viselkedett, mintha mi sem történt volna. Igen sok látogatót fogadott; idegenek éppoly gyakran felkeresték, mint elvtársak a pártból. Amikor a „Sozialdemokrat"-ot Zürichből a nyolcvanas évek vége felé Londonba kellett áthelyezni, a látogatók száma még jobban megnövekedett. Engels mindig nagyon vendégszerető volt.

Marx halála után gyakran felkerestem; Engels éppolyan bizalommal viseltetett irántam, mint Marx. Amikor túlontúl sok látogatója volt, s én ritkábban mentem el hozzá, rögtön megkérdezte tőlem, miért nem mutatkozom gyakrabban.

Amikor Engels 1895 nyarán egészségi okokból utoljára ment Eastbourne-ba s onnan július végén változatlanul rossz állapotban tért vissza, Tussy, aki nagyon aggódott érte, levélben

tudósított erről. Elhatároztam, hogy egyelőre nem zavarom látogatásommal. Attól tartottam, jelenlétem felizgatja, mivel Engels amúgy is izgulékony természetű volt; ezért nem láttam többé életben nagy barátunkat, Engelst, miután visszatért Londonba.

Augusztus 5-én este Bernstein közölte velem, „hogy ha Engels barátunkat még életben akarom látni, siessek, mert állapota igen súlyos". De arról sejtelmem sem volt, hogy már ilyen közel van a halála, és elhatároztam, hogy másnap, augusztus 6-án reggel, amilyen korán csak lehet, meglátogatom. Legnagyobb rémületemre az első postával levelet kaptam Louise Freybergertől, aki tudatta velem, hogy barátunk augusztus 5-én este 11 és 12 óra között elhunyt!

Hogy ez a váratlan szomorú hír hogyan érintett, azt szavakkal ki sem tudom fejezni. Azonnal elmentem Engels lakására és halottas ágyán fekve találtam; éppen úgy, ahogyan 1883. március 15-én Marx barátunkat is.

Louise Freyberger asszony, aki bevezetett Engels szobájába, annyira meg volt rendülve, hogy csak nehezen tudta elmondani Engels utolsó óráit.

Engels végakarata az volt, hogy hamvait a nyílt tengerbe süllyesszék. E határozott kívánságát augusztus 27-én teljesítettük: Eleanor Marx, dr. E. Aveling, E. Bernstein és én. Eastbourne-ba utaztunk, Engels kedvelt nyári tartózkodási helyére. Ott csónakot béreltünk, két evezőssel, és a feledhetetlen barátunk hamvait tartalmazó urnát körülbelül két angol mér-

földnyire a parttól a tengerbe dobtuk. Nem tudom szavakkal kifejezni azt az érzést, amely az út alatt eltöltött.

Marx és Engels már évek óta pihennek; művük azonban él. Hogy előharcosaink elveit és taktikáját megértették, felfogták és követik, azt a munkások millióinak napról napra sűrűsödő sorai tanúsítják szerte a világon. E milliók részéről a legnagyobb elismerés az, hogy megértették nagy előharcosaik tanait és azok szellemében fognak cselekedni.

Ezzel a nagy elégtétellel zárom visszaemlékezéseimet és a proletárok millióival kiáltom:

„A közeli jövő a szocialista mozgalomé!"

London, 1902 júniusában

Friedrich Lessner

Levelek Marxhoz és Engelshez

Lessner élénk eszmecserében állt Marxszal és Engelsszel; tudósította őket a londoni Munkás Művelődési Egyletben és más munkásegyesülésekben lezajlott eseményekről, tanácsért és támogatásért fordult hozzájuk. Ez számos levélben is kifejezésre jutott. Egy olyan világvárosban, mint London, időmegtakarítást jelentett, ha sürgős közlendőket postával továbbítottak. A sok levélből kiválasztottunk néhányat, amelyek bemutatják Lessner akkori gondolkodás- és cselekvésmódját, valamint személyes problémáit is, melyeket visszaemlékezéseiben csupán futólag említ. E levelek mindenekelőtt azt szemléltetik, mennyi energiát fordított Lessner arra, hogy Marx és Engels tollából származó minden új publikációt alaposan elolvasson, ugyanis mindig szellemi fegyvereknek tekintette e műveket a forradalmi proletár felszabadító harc fegyvertárában.

LESSNER MARXHOZ
1876. FEBRUÁR 7-ÉN

12, Fitzroy Street, Fitzroy Square
London, 1876. február 7.

Kedves Szerecsen*!

Kérem, közölje ma este a Munkás Művelődési Egyletben, hogy rosszullétem miatt nem tudok részt venni az egylet alapításának 36. évfordulójára rendezett ünnepségen. Péntek óta annyira fáj a hátam és a csípőm, hogy sem járni, sem állni, sem pedig ülni nem tudok, hanem feküdnöm kell, és így is igen nagy fájdalmaim vannak. Nagyon hálás lennék Önnek, ha teljesítené kérésemet.

Nagyon örültem volna, ha részt vehetek ezen az ünnepségen; szerettem volna néhány szót szólni tevékenységemről a munkásmozgalomban, melyhez immár 30 éve csatlakoztam, hiszen ennyi idő alatt az embernek minden bizonnyal alkalma van egyet-mást tanulni; én ugyanis nem tartozom azok közé, akik azt hiszik, ők találták fel a puskaport és nincs mit tanulniok. Azok közé tartozom, akik megtanulták belátni azt, hogy minél többet tanul az ember, annál inkább rájön, milyen keveset tud és még milyen végtelenül sokat kell tanulnia.

A fiataloknak nem tanácsolhatunk jobbat, mint azt, hogy tanuljanak és megint csak tanuljanak. Akkor a forradalom, amelyet a munká-

soknak kell kivívniok, felkészülten és éretten találja őket a győzelemre; mert nem a munkáspárt puszta akaratától függ, hogy a munkások győznek-e vagy sem, hanem egyes-egyedül a tudásuktól; attól, hogy jól megértették-e saját osztályérdekeiket.

Azok, akik azt képzelik, hogy egy olyan mozgalom, mint a világ munkásaié, csak úgy, nehézségek és különösebb akadályok nélkül könnyedén és gyorsan győzelmet arat, alaposan tévednek. A munkásosztálynak már eddig is végtelenül sok akadályt kellett leküzdenie, és még nagyon sok bajt kell elszenvednie. A legádázabb ellenség azonban, amely még a munkások között is túlságosan erősen tartja magát, a *tudatlanság*. Ennek leküzdése követelte már eddig is a legtöbb áldozatot.

Én tehát ezen az évfordulón azt a tanácsot adom a fiatalabb egyleti tagoknak, hogy igyekezzenek minél jobban és minden téren felvértezni magukat tudással, és tudásukat egyre gyarapítsák; ne jelszavak és más effélék után kapkodjanak – az mit sem ér –, hanem bizonyítékokat és logikus érveket gyűjtsenek. A szép szavak kora lejárt, és szavakból sohasem épült fel semmi; a munkásosztálynak nem széplelkekre van szüksége, nagyon is sokat kell küzdenie a csupasz tényekkel, amelyekkel napról napra, óráról órára szembetalálja magát.

Végül engedtessék meg nekem a kívánság, hogy a ma esti ünnepség résztvevőinek legtöbbje váljék a munkáspárt jó harcosává.

Éljen a Munkás Művelődési Egylet, a munkásforradalom és ennek végső győzelme!

LESSNER ENGELSHEZ
1877. JANUÁR 8-ÁN

12, Fitzroy Street, Fitzroy Square
London, 1877. január 8.

Kedves Engels Barátom!

Éppen az imént olvastam múlt évben írt kitűnő munkádnak, az „Eugen Dühring úr filozófia-forradalmasításá"-nak* az elejét a „Vorwärts"-ben, és meg kell mondanom, hogy ennél jobb és derekasabb munkával nem is kezdődhetett volna az új esztendő. Már rég vártam erre a munkádra, azóta, hogy beszéltél róla, és várakozásomat jóval felülmúlva meglepnek ezek az olyannyira alapos cikkek; túl jók a „Vorwärts"-nek és haladék nélkül el kell jutniok a szélesebb olvasóközönséghez. Már régtől fogva mindig nagyon fájlaltam, hogy úgy Marx, mint a Te páratlan értékű munkáid nem terjedtek el kellőképpen; ha tőlem függ, a legnagyobb feladatomnak tartottam volna, hogy ilyen műveket terjesszek el az egész világon, ha módom lett volna rá, mint ahogyan nincsen.

A „Vorwärts"-nek bizonyára jelentős segítséget nyújtanak ezek a cikkek; legfőbb ideje volt már, hogy ismét megjelenjék valami jeles munka. A választási dolgokon és Dietzgen néhány cikkén kívül az egész lap nagyon unalmas és szegényes volt.

A ti dolgaitok olvasása az elképzelhető legnagyobb élvezet számomra. Sajnos, nem túl gyakran részesülök ilyesmiben; úgy van ez,

mint minden jó dolog ezen a világon: rövid ideig tart. A legjobb mégis az a munkáitokban, hogy az ember mindig talál bennük valami újat. Az egész együttvéve olyan világos, olyan találó és mindenképpen olyan nagy szükség van rá, akárcsak mindennapi kenyerünkre. Nagy bizonyossággal mondhatjuk, hogy ehhez fogható cikksorozat eddig még nem látott napvilágot.

Kedves Engels, ígéretemet, hogy huszadika táján megkezdem a törlesztést, sajnos, nem tudtam betartani. Egyre újabb akadályok gátoltak abban, hogy szavamat beváltsam. Kérlek, bocsásd ezt meg nekem és légy türelemmel addig, amíg újra túl leszek a lakbér, a szegény- és vízadó kifizetésén. Ebbe talán még egy újabb hónap is beletelik, de aztán szabad leszek és megkezdhetem adósságom rendszeres törlesztését.

Abban a reményben, hogy soraim téged és feleségedet is a legjobb egészségben találják, üdvözletünket küldjük és boldog új esztendőt és minden jót kívánunk nektek.

Ez a munka rendkívül alapos és korszerű, és már nagy szükség volt rá. Bizonyára több közeli elvtársunk fejéből kiűzi majd az ábrándokat. Ehhez fogható összeállításra mindenesetre eddig még nem volt példa.

Barátod
F. Lessner

LESSNER ENGELSHEZ
1886. JANUÁR 10-ÉN

12, Fitzroy Street, Fitzroy Square
1886. január 10.

Kedves Engels!

Boldog új esztendőt, és remélem, még nagyon sok új esztendő vár rád. Karácsony óta nap mint nap készültem elmenni hozzád, de egyre halogattam, míg végül e hét elején olyan kegyetlenül rám tört a lumbágó és a reuma, hogy három napig sem járni, sem állni vagy ülni nem tudtam; csak mára javult meg valamelyest, úgyhogy végre mozogni tudok. Egyáltalán az utóbbi időben megint rosszabbul megy minden. A két kis szobát és az első emeleti háló- és nappali szobát jó ideje nem tudom kiadni. Hiszen az nem újság, hogy az idők egyre nehezebbek, ahelyett, hogy javulnának, de ennek ellenére azt hiszem, a helyzet még mindig nem elég rossz ahhoz, hogy végre javuljon.

Egy előnye azonban mindig van annak, ha beteg vagyok, mégpedig az, hogy ilyenkor zavartalanul olvashatok. „A tőke" második kötete, amit végre megkaptam, továbbá „A filozófia nyomorúsága", meg a Te műved, „ A család, a magántulajdon és az állam eredete" a legjobb kárpótlás az összes elszenvedett kellemetlenségekért. Ezeket a műveket annyiszor olvashatja az ember, ahányszor csak akarja, mindig talál bennük valami újat, nem lehet megunni

őket és mindig frissek. Az, ahogyan elbánsz *Rodbertus*szal és Proudhonnal, meg a 29 betűből álló kitételeid az előszóban – mindez olyan pompás, hogy jobban nem is lehetne kifejezni.*

Ha meggondolja az ember, hogy Te és Marx már abban az időben, azaz negyven évvel ezelőtt annyira tisztában voltatok a társadalmi kérdéssel, akkor bizony manapság a munkások nagy többségének is tisztában kellene látnia. Még mindig túlságosan sok frázispufogtatással kell megküzdeni, méghozzá a jobbfajta szocialisták között is.

Mindenesetre a legörvendetesebb hír, amelyet nemrég közzé tettek, az, hogy Marx „Tőké"-jének első kötetét lefordították angolra és rövidesen megjelenik*; ez mindenképpen az idei év egyik legnagyobb eseménye mind az angol, mind általában a szocialista mozgalom szempontjából.

Bízvást elmondhatjuk, hogy Marx barátunk elámulna és örvendezne, ha láthatná, mi minden történt, amióta elment tőlünk. Ez volna a legnagyobb jutalma azért a végtelenül sok áldozatért, amelyet az ügyért hozott. Ha megérte volna ezt a kedves Marxné és a jóságos Jenny! Múlhatatlan tisztelet illeti e három nagyszerű lelket.

Hogy a legújabb sikerek, melyeket fentebb említettem, legnagyobbrészt neked köszönhetők, ahhoz a legkisebb kétség sem férhet, és már csak ezért is szeretném kifejezni azt a kívánságomat, hogy még nagyon sokáig jó egészségben maradj közöttünk.

Abban a reményben, hogy hamarosan láthatlak, add át üdvözletemet Schorlemmer barátunknak, boldog új esztendőt kívánok neki és Lenchennek is.

Baráti üdvözlettel
F. Lessner

LESSNER ENGELSHEZ
1890. NOVEMBER 28-ÁN

12, Fitzroy Street, Fitzroy Square
London, 1890. november 28.

Kedves Engels!

Harsogó éljen 70. születésnapodra!

Feleségem, jómagam és a gyerekek azt kívánjuk mai születésnapodra, hogy még nagyon sok ilyen napot élj meg egészségben és jó erőben. Ezt kívánjuk mind a Te, mind a proletárpárt érdekében, mert a pártnak még sokáig szüksége lesz rád; hiszen a még rád váró munkák olyan fontosak, hogy azokat senki más nem tudná úgy elvégezni, mint Te.

Kívánjuk, hogy vidáman és jó egészségben lépd át az új évszázad küszöbét, hogy még megélhesd azokat a nagy eseményeket, amelyeknek az elindítása a Te és hűséges Marx barátunk műve: a munkásosztály felszabadulását. Ugyan milyen mederben haladna ma a munkásmozgalom, ha ti ketten nem mutattátok volna meg

az egyetlen helyes utat, amelyen most a világ legöntudatosabb proletárjai járnak?

Nagyon sajnáljuk, hogy hűséges barátaink, a Marx család elhunyt tagjai nincsenek már közöttünk, hogy nem lehet meg az az elégtételük: a nagy áldozatok, melyeket e szellemiekben oly rendkívül gazdag család a mozgalomért hozott, [nem voltak hiábavaló áldozatok, és hogy] nem láthatják, milyen óriási léptekkel közeledünk a végső győzelemhez.

Kedves Engels, engedd meg, hogy ebből az alkalomból kifejezzem mély sajnálatunkat a sok veszteség miatt, mely a rövid néhány év leforgása alatt ért téged szeretett feleséged, a derék W. Wolff, a szeretetre méltó Marxné, a kedves és derék Longuet-né halálával. Aztán a feledhetetlen, nagy barátunk, Karl Marx halálával ért pótolhatatlan veszteség, majd néhány évvel ezelőtt itthagyott bennünket hű öreg elvtársunk, Philipp Becker is, és most végül igaz barátnője mindazoknak, akik már nincsenek közöttünk, és mindazoké, akik ismerték és még élnek: a hűséges Helene. Ez az utóbbi csapás, mely oly gyorsan és váratlanul következett be, a mostani körülmények között bizonyára pótolhatatlan veszteséget jelent számodra és ugyanakkor minden szempontból igen súlyosan érint.

Egyelőre még el sem tudjuk képzelni, hogyan lehet ezt a nagy űrt még csak megközelítően is betölteni. Nagyon reméljük, hogy igen hamar adódik majd jó alkalom arra, hogy olyasvalakit találj, aki bizonyos fokig pótolni tudja a hűséges Nymet, ami persze nem csekély dolog, nem egykönnyen akad rá megoldás.

Nagyon reméljük, hogy a lehető leggyorsabban leküzdöd ezeket a nagy nehézségeket. És hogy hátralevő éveidet – szívből kívánjuk, hogy még nagyon sok legyen – egészségben és boldogságban töltsd el.

Egész családom nevében szeretettel köszöntelek

régi barátod és elvtársad

Frederick Lessner

LESSNER ENGELSHEZ 1891. JÚLIUS 14-ÉN

London, 1891. július 14.

Kedves Engels!

Elöljáróban hálás köszönetem a három brosúráért: „A *Brentano* contra *Marx* [állítólagos idézethamisítási ügyben]", „*Bérmunka* és *tőke*" és „A polgárháború Franciaországban".*

Ezek az új kiadványok nagy örömet szereztek nekem. Olvasásuk ismét nagy élvezetet jelent számomra, melyben csak akkor részesülök, ha a Te és túl korán eltávozott nagy barátunk, Marx műveit forgatom. Bár a fiatalabb elvtársak közül például Bebelt, Kautskyt, Bernsteint stb. nagyon haladó és világos fejű embereknek tartom, de híjával vannak azoknak a gazdag tapasztalatoknak, amelyeket Marx barátunk és Te hosszú évek során sze-

reztetek. Mégis nagyon örülök annak, hogy ezek a fiatalabb elvtársak mindent megtesznek annak érdekében, hogy nagy elődeik nyomdokába lépve a proletármozgalmat az egyetlen helyes úton vezessék tovább; és nem pusztán a német munkásmozgalom bizonyítja ezt, hanem valamennyi többi ország munkásmozgalma is egyre inkább arról tanúskodik, hogy a Marx és teáltalad már oly korán lefektetett és tisztázott alapelvek végre annyira erőteljesen érvényesülnek, hogy joggal állíthatjuk: a világnak egyetlen hatalma sem képes ezt a mozgalmat meggátolni. És szívből mondhatom, teljesen osztozom abban az óhajodban, amelyet a „Kommunista Kiáltvány" legutóbbi, 1890-es londoni kiadásának végén kifejeztél: „Bárcsak mellettem állna még Marx, hogy ezt saját szemével láthatná!"*

Ahogy Brentanóval és csürhéjével elbántál, annak nagyon örültem. Bár [sajnálom] a drága idődet, amelyet rájuk kellett pocsékolnod, mégis szükség volt e banda hazugságainak leleplezésére. A „Polgárháború"-hoz és a „Bérmunka és tőke"-hez írt két előszó olyan felpezsdítő, olyan felülmúlhatatlan és annyira világos, hogy minden bizonnyal célt érnek a munkásoknál.

Kedves Engels, végül még egy kellemetlen hír. Szegény Weilert az utóbbi időben megint mindenféle baj érte,* melyekről majd szóban beszámolok, ha felkereslek. Weiler többször fordult hozzánk segítségért. Sokat nem tehettünk. Tegnap elmentem hozzá és nagyon nyomott hangulatban találtam. Rajtam és rajtad,

no meg Avelingéken kívül, ha ők is tudomást szereznek róla, senki sem törődik vele.

Ne haragudj rám, hogy ilyen hosszan írtam, már rég szerettem volna elmenni hozzád, de egész csomó dolog akadályozott ebben. Remélem, a napokban felkereshetlek.

Barátod
F. Lessner

LESSNER ENGELSHEZ
1891. AUGUSZTUS 18-ÁN

Hotel de la Porte Verte
31, rue de la Violette
Brüsszel, 1891. augusztus 18.

Kedves Engels!

Sietve írok néhány sort. Eddig körülbelül 400 küldött érkezett meg, hatan Amerikából, és sajnos, mint mindig, most is minden ülésen zűrzavart és időveszteséget okoznak az anarchisták. Különben általában jó a hangulat, ennek eredményeként remélhetőleg hasznos határozatokat tudunk majd keresztülvinni.* A franciák még mindig nagyon nem parlamentárisan viselkednek, és az idő nagy részét ők foglalják le. Bár a korábbi Internacionálé-kongresszusokhoz képest már ők is sokat javultak. A németekkel és az angolokkal könnyebben boldogul az ember. Szerintem túl sok a küldött, semhogy sokat el lehetne érni, és azt hi-

szem, hamarosan eljön az az idő, amikor e kongresszusokon való képviselet megfelelőbb módjára lesz szükség. De ezt egyelőre a jövőre kell bízni.

Tussynk hihetetlenül sokat dolgozik. Szívből örülnék, ha látnád. Az ő közreműködése nélkül a legtöbb dolog igencsak balul ütne ki. Igen, ez a munka túlságosan is igénybe veszi erejét, de nem tehet másként. Nagyon együttérzek vele, bár igen örülök is annak, hogy ilyen fáradhatatlanul, odaadóan dolgozik. Nem tehetek róla, de annyira szeretném, ha nagy barátunk, Marx és szeretetre méltó felesége is láthatná őt. Mindenben becsületére válik derék apjának és megérdemli, hogy ilyen apát nevezhessen magáénak. Mindenki nagyon tiszteli, ezt hallom mindenünnen. Dr. Aveling is erőteljesen dolgozik és nagyon hasznos munkát végez; mindketten pótolhatatlanok. Bebel, Liebknecht, Singer, dr. Adler és még egy csomó fiatalabb elvtárs a pártból egészen kiválóan viselkedik. Nagy örömömre szolgál, hogy ezen a kongresszuson, amely számomra talán az utolsó, még részt vehettem. Láthatjuk, milyen hatalmas lett pártunk és milyen óriási léptekkel halad előre. Frankel barátunk is itt van, egészen a régi hűséges barát, sokszor üdvözöl – az első szava az volt, hogy Te hogy érzed magadat –, örül, hogy még olyan friss vagy és olyan sokat teszel a pártért. Mivel mind ez ideig egyetlen napirendi ponttal kapcsolatban sem született határozat, erről nem számolhatok be neked. De reméljük, hogy a kellemetlenségek nagy részén már túl vagyunk és majd sok jót

tudok írni neked... Ami az angolokat illeti, Tussy és Aveling ügyessége folytán nagyon jó eredményeket értünk el, az ostoba Gilles ellenére, aki mindent elkövetett, hogy akadályokat gördítsen elénk. Mindenáron fel akar tűnni, de ez nem sikerül neki; minden sikertelen kísérlet után nagyon ostobán fest.

Tussy és férje baráti üdvözletüket küldik neked, és mindnyájan reméljük, hogy e sorok jó egészségben találnak. Baráti üdvözlettel

F. Lessner

Ui.: A „Daily Chronicle"-t itt nem tudjuk megszerezni. A „Times", a „Daily Telegraph" és a „Morning Post", ez minden, ami kapható.

Még egyszer üdvözöllek
F. Lessner

Elnézést e rosszul olvasható sorokért.

LESSNER ENGELSHEZ 1892. OKTÓBER 20-ÁN

12, Fitzroy Street, Fitzroy Square
London, 1892. október 20.

Kedves Engels!

L. Kautsky asszonytól tudtam meg, hogy egyáltalán nem érzed jól magadat. Azóta már

többször szerettelek volna meglátogatni. De Cahan elutazása óta én is igen rosszul éreztem magamat, nagyon megfáztam a Cahan-féle gyűléseken, s ezért nem mertem este elmenni hazulról. Még mindig nagyon gyötör a köhögés.

Mégis remélem, hogy azóta jobban vagy, a Te érdekedben, de ugyanakkor a munkáspárt érdekében is, mert a párt még mindig nem nélkülözhet téged. A „*Socialism Utopian* and *Scientific*"-hez* írott előszó megint nagyon világosan megmutatta, mennyire nélkülözhetetlenek a munkáid.

Joggal kérdezhetjük: ki tud még ilyen világosan, ilyen tömören és a munkáspárt számára ennyire érthetően írni? Lochnerral gyakran beszéltünk rendkívüli íráskészségedről és mindig örülünk, ha egy-egy művedet kézbe vehetjük. Mindig új gondolatokat találunk bennük, a tények sokoldalú megvilágítását, olyan következetesen és cáfolhatatlanul egybeszerkesztve, hogy ellenvéleményről szó sem lehet. Mindmáig nincsen a pártban senki, aki hozzád mérhető; hogy ehhez az ismereteknek egész kincsestárára van szükség, az nagyon is érthető, és éppen e felhalmozott gazdag ismeretanyag miatt kellene az olyan férfiaknak, mint amilyen Te vagy és legjobb barátunk, Marx volt, az emberi életkor legvégső határát elérni.

Nos, remélem, e sorok ismét jó egészségben találnak majd, és azt is remélem, hogy hamarosan meglátogathatlak.

Ui.: Dr. Aveling cikkei a trade-unionok glasgow-i kongresszusáról a „Workman's Times"-

ban és a „Neue Zeit"-ban egészen kiválóak, és nagyon örültem, hogy angolul megjelentek; Bebelnek a kongresszusról szóló cikke is nagyon jó, és az is igen kedvemre van, hogy rögtön állást foglaltak*; mert eljött az az idő, amikor ezek a becsontosodott, elmaradott trade-unionisták örülhetnének, hogy a szocialisták még egyáltalában szóba állnak velük. Nagyon kívánatos lenne, ha a [„Socialism] Utopian and Scientific"-hez írott előszódat pamflet formájában ezrével terjeszthetnék a trade-unionisták között – bizonyára sokat közülük felébresztene.

Különösen annak örültem, hogy ebben az írásodban olyan világosan megmutattad az angoloknak, milyen tudatlanságban leledzenek még mindig.

Szívélyes üdvözletem Louise Kautsky asszonynak és neked.

Barátod
F. Lessner

LESSNER ÉS GEORG LOCHNER ENGELSHEZ 1894. NOVEMBER 28-ÁN

London, 1894. november 28.

Kedves Engels!

Lochnerral együtt sok boldogságot, jó egészséget és azt kívánjuk 74. születésnapodra, hogy még számos ilyen napot élhess meg.

A modern munkásmozgalom nem nélkülözhet téged. A Te gazdag tapasztalataid és nagy tudásod, melyet oly sok fáradsággal és munkával halmoztál fel, nem mehet veszendőbe a mi számunkra. Ezek mind mostanáig aligha pótolhatók.

Ezért legforróbb óhajunk, hogy még nagyon sokáig maradhass közöttünk.

Egyúttal örülünk annak, hogy megjelenik feledhetetlen barátunk, Marx „Tőké"-jének két kötete – a harmadik és a negyedik kötet –, és ezt ismét csak a Te szorgalmas és kemény munkádnak köszönhetjük.*

A Te és a párt érdekében teljes szívünkből jó egészséget és hosszú életet kívánunk neked.

Baráti üdvözlettel
G. Lochner
és *F. Lessner*

Ui.: Bocsásd meg a késedelmet.

Újságcikkek és barcostársakhoz írott levelek

Hosszú élete során Lessner gyakran fogott tollat azért, hogy harcosan a marxizmus védelmére keljen és ennek kipróbált alapelveit a saját tapasztalatai alapján kifejtse. Válogatásunk erről nyújt némi képet az itt közreadott levelekkel és újságtudósításokkal. Ez az anyag javarészt a Marx és Engels halála utáni évekből származik. Tematikájuk sokfélesége mellett is összeköti őket az egyöntetű írói szándék. Lessner a marxizmust alkotó tudománynak tekintette, nem pedig hitcikkelyek gyűjteményének, nem afféle bibliának. Az volt a véleménye, hogy a marxizmust nem szajkózni kell, hanem tanulmányozni és értelmünkkel megragadni. Azt tartotta, hogy a marxizmus útmutatás a forradalmi cselekvéshez. Éppen ezért kért szót, valahányszor a munkássajtóban Marx és Engels személyét vagy tanítását támadás érte. Különösen akkor érezte ezt kötelességének, amikor Bernstein a revizionizmus elméleti megalapítójaként lépett fel. Lessner szavainak hitelét azzal növelhette, hogy az élő elvtársak közül ő működött együtt a legtöbbet és a legtovább a tudományos kommunizmus megalapítóival. És még valamit bizonyít ez a válogatás: Lessner egész életében olyan nemzetközi mozgalomnak tekin-

tette a munkásmozgalmat, melynek ereje az országhatárokon túlnövő összetartásból fakad. Még öregkorában is megőrizte és erősítette szoros kapcsolatát a különböző országok munkásmozgalmával. Ez a kapcsolat meggyőzően jutott kifejezésre abban a rokonszenvben, amelyet Lessner az orosz proletariátusnak az 1905-ös forradalomban vívott harca iránt táplált.

LESSNER HEINRICH BAUERHOZ 1849. NOVEMBER 5-ÉN

Köln, 1849. november 5.

Bauer testvér,

az itteni cs[oport] megbízásából írok neked. Azt szeretnénk tudni, fennáll-e még a Sz[övetség] vagy sem. Újjászervezik-e vagy sem? Kérlek, írjátok ezt meg nekünk mielőbb, hogy tudjuk, hányadán vagyunk, mit kell tennünk és mit nem. Mi még rendszeresen összejövünk és dolgozunk is, úgy, ahogyan azt a jelenlegi körülmények között megfelelőnek tartjuk.

Ezenkívül minden héten 10–12 ember részvételével kis gyűléseket tartunk, ezekre legjobb tagjainkat hívjuk meg és a legjobb tudásunk szerint működünk. És így, ha majd a Sz[övetség] ismét erőteljesen munkába kezd, már ismerjük a nekünk megfelelő embereket.

Egyébként úgy hisszük, hogy már új szervezetet alakítottatok, vagy legalábbis most alakítjátok. Így a legrövidebb időn belül teljesen tisztán látunk majd a dologban.

A Sz[övetség]hez tartozók heten vagyunk olyanok, akiket még Schapper idejében vettek fel. *Legyetek szívesek írjatok mielőbb.*

Schapper testvérünkről bizonyára láttátok az újságban, hogy 1850 januárjáig ülnie kell, a bün-

tetőbíróság fenevadai már megint semmitől sem riadnak vissza, és ki a vétkes ebben? Csakis a nép emberségessége. Szemet szemért, fogat fogért – ez az egyetlen eszköz.

Schapper testvérünk azt szeretné, ha innen Kölnből valamelyikünk elutazhatna hozzá. Ha lehetséges, én el is megyek hozzá, két héten belül.

Bátorsága még a régi. Levelének következő részletei is vasakaratáról, szilárd kitartásáról tanúskodnak.

Legutóbbi levele Freiligrathhoz:

Kedves Freiligrath!

21-én kelt leveledet már tegnap délután megkaptam – köszönet, köszönet barátságtokért! Milyen igazak Louis Blanc szavai: ha bajban van az ember, a proletárok az elsők, akik segítenek rajta erejükhöz mérten. A Moll sorsáról kapott hír nagyon mélyen lesújtott – igazi, hű barátom volt –, nyugodjék békében. Ha majd felvirrad a szabadság napja, az ő nevét is tisztelet fogja övezni. Igen, az 1849-es esztendő fenékig üríttette velem a keserű poharat. – De szabad-e önnön nyomorúságunkat felpanaszolni, amikor a nagy, nemes népek oly mérhetetlen nyomorúságot szenvednek! Schapper mindenkor a nép embere volt, és az is marad. A napokban híreket kaptam Svájcból, teljesen megegyeznek a legutóbb hallottakkal, hogy Moll testvérünk meghalt. Mondd meg Marxnak, hogy ezt a hírt Müller, a cipész írta meg nekem. Müller menekültként él Svájcban. Marx ismeri őt. Ma elutazott Fröhlich is, aki Londonból

érkezett ide. Nálam aludt. Mi gondoskodtunk az útiköltségéről, egészen *Braunschweigig*. Mindnyájatoknak üdvözletét küldi. Fröhlich sokat mesélt nekem Londonról, nevezetesen az egyletről, hogy milyen érdekes. Mint a „Westdeutsche Zeitung" írta, Marx folyóiratot ad ki. Mihelyt megjelenik, küldd el nekünk.

Schapper testvér gyermekei még mind jó egészségben vannak, a legnagyobb éppúgy, mint a legkisebb.

Kérlek, írd meg nekem, hogy legutóbbi levelemet megkaptad-e.

Add át üdvözleteimet ismerőseinknek és barátainknak.

Kedves feleségedet üdvözlöm.

Freiligrath üdvözletét küldi neked és összes ismerőseinek, különösen Marxnak.

Üdvözlettel és kézszorítással
testvéred
F. Lessner

LESSNER JOHANN PHILIPP BECKERHEZ 1884. DECEMBER 28-ÁN

12, Fitzroy Street, Fitzroy Square
London, 1884. december 28.

Tisztelt barátom és elvtársam!

Már régóta nem írtunk egymásnak, mondhatnók, a Nemzetközi Munkásszövetség erőszakos

szétzúzása, vagyis szervezetként való szétzúzása óta.* Mert hiszen az elvei tovább élnek, és amíg értelmes emberek léteznek, addig nem fogják, nem is lehet kiirtani őket ebből a világból. Ellenkezőleg, ezeket az elveket immár az egész civilizált világ valamennyi közterén nyíltan hirdetik.

Hiszen a tőkésosztály felismerte, hogy ezt a mozgalmat már nem lehet agyonhallgatni, ezért minden elképzelhető eszközzel próbálkozik, hogy ezt a hatalmas modern munkásmozgalmat ilyen vagy olyan módon a hatalmába kerítse. De még ha sikerrel jártak is összes eddigi próbálkozásai, hogy minden eszközt és hatalmat kisajátítson, ezt az egész civilizált világra kiterjedő szocialista és kommunista mozgalmat soha nem lesz képes a hatalmába keríteni. Erről gondoskodás történt, ezt nagyon is jól tudjuk. A tőkésosztály erkölcsi halott és a temetésére hívó lélekharang hamarosan megkondul.

Kedves barátom, nem feledkezhetem meg arról, hogy mély részvétemet fejezzem ki, hogy ilyen nagy veszteség ért és öreg napjaidra meg kellett érned hűséges élettársad elvesztését, ami magas korodban minden bizonnyal különösen nagy fájdalmat okoz neked. De hát mit lehet ez ellen tenni? Hiszen mindannyiunknak ugyanazt az utat kell végigjárnunk. S ez az egyre megújuló életnek csak elmúlása, átalakulása.

Személyes veszteséged mellett az egész párttal együtt meg kellett érnünk a nagy gondolkodónak, az újkori proletariátus nagy vezérének és személyes jó barátunknak, Karl Marxnak,

valamint derék és kitűnő feleségének és ugyancsak hűséges és tehetséges legidősebb leányának, Longuet asszonynak az elvesztését. E három nemes lelkű ember elvesztését csak az képes felfogni, aki igazán ismerte őket, s jól el tudom képzelni, e szomorú hírek hallatán mit érezhettél Te, a régi jó barát. A gyászjelentés, melyet Friedrich Engels barátunk küldött, így hangzott: „A mi öreg Marxunk tegnap csöndesen és békésen örökre elszunnyadt..."*

Úgy éreztem, a modern munkásmozgalomra nézve ez a nagy veszteség egészen elviselhetetlen. Az is fájó, hogy Marx egyetlen kívánsága, az, hogy addig éljen, amíg nagy műve, „A tőke" elkészül, nem teljesülhetett. Ezt az egyetlen kívánságát oly gyakran ismételgette előttem, hogy soha életemben nem felejtem el. Ámde mindig az volt a véleményem, hogy Marx ezt már nem fogja megérni, mivel állandóan, különösen az utolsó 8–10 évben sokat, nagyon sokat küszködött betegségekkel. Amit én vesztettem benne, aki 1847-től személyes jó barátja és azóta egyik leghűségesebb tanítványa és harcostársa voltam, azt csak azok érthetik meg, akik már voltak ilyen helyzetben.

Most már csak azt kívánom, hogy bárcsak élt volna Marx barátunk mostanáig, s láthatta volna azt az agitációt, amelyet a világ minden táján a szocialista elvek mellett kifejtenek, és bárcsak megérhette volna a német szocialisták ez év október 28-i nagyszerű győzelmét,* s ugyanakkor első kötetének harmadik kiadását, mely az elmúlt évben látott napvilágot nem sokkal a halála után.* Úgy vélem, ha Marx

még megéri ezeket az eseményeket, ez lett volna egyik legnagyobb öröme, és akkor még könnyebb szívvel vált volna meg tőlünk.

Nos, remélhető, hogy a munkások ifjú nemzedéke a lehető legjobban hasznosítja majd azokat a tanokat, amelyeket Marx tudományosan kidolgozott. Igen örvendetes, [hogy] itt Angliában, ahol Marx a halála előtt még nagyon kevéssé volt ismert, most már nagyon sokat beszélnek és írnak róla, s hogy a szocialista mozgalom legjobb elemei valamennyien az ő művéhez igazodnak, őt ismerik el egyedüli igazi irányítójuknak és vezérüknek a hazugságnak még olyan befolyásos hőseivel szemben is, mint Bradlaugh és társai.

Marx igazi jelentőségét azonban csak akkor fogják megérteni, ha „A tőke" című művét lefordítják angolra, ami jövőre, 1885-ben valószínűleg meg is történik.* A szocialista kérdés most már napirenden van. És ez a mű megjelenése után az első helyre fog kerülni, akár tetszik ez a tőkés uraknak, akár nem. A viszonyok végre fordulóponthoz érkeztek. Valamennyi párt tudja ezt és igyekszik minden lehetséges eszközt felkutatni, hogy ezt az óriási munkásmozgalmat felhasználja és a vezetést a kezébe vegye. De éppen ezért fontos, hogy világosságot, határozottságot és becsületességet vigyünk a szervezetbe, ezért kell, mielőtt még nem késő, eltávolítani minden csalót és frázishőst, mivel részben ettől függ, győz-e a mozgalmunk vagy sem.

Legalább azok a nehézségek ki vannak küszöbölve, amelyekkel nekünk kellett a múltban

megküzdenünk, és az ifjú munkások már ezerszer szilárdabb talajt érezhetnek a lábuk alatt, mint mi. Hiszen a végtelenül sok felemásság, az undorító akadályok és szörnyűséges előítéletek általában már ki vannak küszöbölve, a harc sokkal egyértelműbb, egyszerűbb és sokkal határozottabb. A két fő párt áll ma szemben egymással: a tőkések osztálya és a modern proletárok. Így aztán a burzsoázia minden új találmánya és új intézménye is csak arra szolgál, hogy uralmának végét siettesse, ahelyett, hogy azt megszilárdítaná. A jámbor óhajok kora lejárt, és a kemény szükségszerűségnek józanná kell tennie a munkásokat.

Nos, kedves barátom, azt hiszem, mi, megmaradt öreg előharcosok nyugodtan és elégtétellel nézhetünk mind a múltba, mind pedig a jelenbe és bízvást elmondhatjuk: megtettük kötelességünket. A mag, melyet elvetettünk, százszorosan szárba szökött és hamarosan ezerszeres gyümölcsöt hoz majd. Ez a nagyszerű tény a legszebb jutalmunk, amellyel nyugodt lélekkel búcsút vehetünk mostani életünktől. Végül még közölnöm kell veled valamit. Valószínűleg olvastál már Marx halála óta a „Sozialdemokrat"-ban, a pártlapban F. L. aláírású itteni tudósításokat,* amelyek főleg az angol viszonyokkal [foglalkoznak] és [amelyek] beszámoltak az itteni szocialista agitációról – ezeket én írtam és én küldtem be. De sajnos a szerkesztőség csak igen keveset használt fel belőlük. Nagyon igyekeztem jó és átfogó tudósításokat összeállítani a jelen fő kérdéseiről, ami időbe is, pénzbe is kerül. Többekkel együtt azt

kell mondanom, hogy a „Sozialdemokrat" túl lokálisan német, s mint német nem panaszkodhatom, a mi mozgalmunk azonban nemzetközi, és minden körülmények között annak is kell maradnia; s azt hiszem, a lap kelendőbb lenne, ha nagyobb mértékben helyezkedne nemzetközi talajra. Marx és Engels írásaiból is több kivonatot kellene hoznia. Annak idején különböző cikkeimben magam is szó szerint idéztem Marxtól és Engelstől, de hiába; s ezek nem dicshimnuszok voltak, amilyeneket az embernek sajnos oly gyakran kell olvasnia Lassalle-ról. Gondolataimat és tapasztalataimat a jövőben mindenesetre megtartom magamnak, ha megfelelő orgánumot nem találok.

Most pedig, kedves barátom, nagyon boldog új esztendőt és még sok további évet kívánok neked, meg azt, hogy még igen sok jó történjék hátralevő életünk folyamán, s így fáradozásainkért még részünk legyen egy kis örömben.

Persze már [benne vagyunk] a korban, s különösen Te, hiszen gondolom, immár nyolcvan felé jársz. Én éppen a hatvanadikban vagyok és szellemileg még igen fiatalnak érzem [magamat], de hát a test erőtelen, és azért mégiscsak van egy nagy, még igen fiatal családom; a legkisebb gyermekem 14 hónapos, s hét maradt meg, három pedig meghalt. Keményen kell dolgoznunk, különösen szegény feleségemnek, aki az utóbbi időben igen sokat szenvedett. Valószínűleg nem érjük meg azt a kort, amit Te, vagy az én drága édesanyám, aki velünk él és a 84. évét tapossa. Nos, mindannyian derűs, boldog új évet kívánunk neked és reméljük,

hogy öreg napjaidra legalább a betevő falatra nem lesz gondod.

Éljen az új esztendő!

Éljenek a világ szocialista pártjai!

Háromszoros éljen a munkásosztály teljes felszabadítására a tőkések uralma alól!

Régi elvtársad
Friedrich B. Lessner

Ui.: Remélhetőleg rövidesen hallatsz magadról. Még egyszer üdvözlet öreg barátodtól

F. L.

AZOK ELLEN, AKIK SZERINT „A TŐKÉ"-T SOKAN BIBLIÁNAK TEKINTIK; UGYANAKKOR VÁLASZ AZOKNAK, AKIK SZERINT MARX NEM VOLT FORRADALMÁR*

Nos, ami az első állítást illeti, a hetente megjelenő „New Yorker Volkszeitung" 1885. február 18-i száma erre már kimerítő választ adott, de azért engedtessék meg nekem mint Karl Marx egyik legrégibb barátjának és elvtársának, hogy a „Volkszeitung" észrevételeihez még néhányat hozzáfűzzek. Mindenekelőtt hadd jegyezzem meg, hogy ha Marx még életben volna, ő tiltakozna elsőként az effajta ostobaság ellen, hiszen ha volt valaha ember, aki hal-

lani sem akart a hitről, akkor az éppen Marx volt, s azokat, akik csak hisznek a tanításában, nem tartaná többre, mint azokat a kereszténye-ket, akik hisznek a Bibliában.

Marx számára nem volt nagyobb öröm annál, mint amikor látta, hogy a munkások és mások komolyan tanulmányozzák elméletét, megértik és ezt be is tudják bizonyítani. Mindig nagyon örült, ha valaki úgy írt vagy szólt művéről, hogy abból azonnal kitűnt: az illető személy valóban tanulmányozta és megértette azt. Ez neki ezerszer fontosabb volt minden frázisnál és más bizonykodásnál. Marx aztán igazán sem-mire sem tartotta azokat, akik csak hisznek és vakon engedelmeskednek. Neki azok voltak a legkedvesebbek, akik tudtak bírálni, akik ma-guk gondolkodnak és nem hagyják, hogy he-lyettük mások gondolkodjanak. Jó néhányat fel tudnék sorolni a szocialista párt tagjai, sőt Marx régi barátai közül, akikkel Marx egyál-talán nem volt megelégedve, mégpedig főleg azért, mert ezek kellő tanulmányozás és bírálat helyett úgy vélték, elég ha valamit Marx írt. Ugyanígy számos olyan esetet is felsorolhatnék, amikor egyesek, mint ahogy azt már fentebb említettem, nemcsak olvasnak, hanem gondol-kodnak is és gondolataikat közlik, amiből világosan kitűnik, hogy értik is azt, amit elolvas-tak, és maguk is gondolkodnak. Természete-sen amíg hitről beszélünk, nem akadályozhat-juk meg az ilyesmit. De mihelyt eljutottunk a tudományos álláspontho z, a hitről való be-széd magától megszűnik. A hit mindig csak hit marad. A tudás éppen az ellentétes pólus, a tu-

Friedrich Engels

A munkanélküliek tüntetése
a Trafalgar Square-en, 1887. nov. 13-án

Az 1892. máj. 1-i tüntetés Londonban

Eleanor Marx-Aveling

August Bebel

A 90-es évek harcostársai

Harry Quelch

Julius Motteler

Arbeiter-
Wochen-Chronik.
Sozialistisches Volksblatt
Organ der ungarländischen Arbeiter.
Nr. 16 Budapest, den 16. April 1870 II. Jahrgang.

Zur Lage unserer Handwerksmeister.

Az „Arbeiter-Wochen-Chronik”, a Budapesten megjelenő német nyelvű munkáslap fejléce

Az 1893-as zürichi nemzetközi szocialista munkáskongresszus

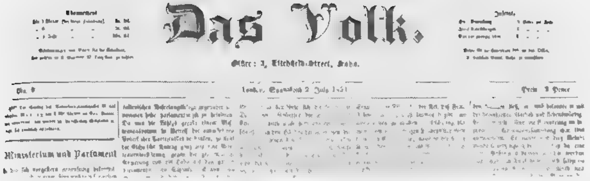

Das Volk.

Office: 3, Litchfield-Street, Soho.

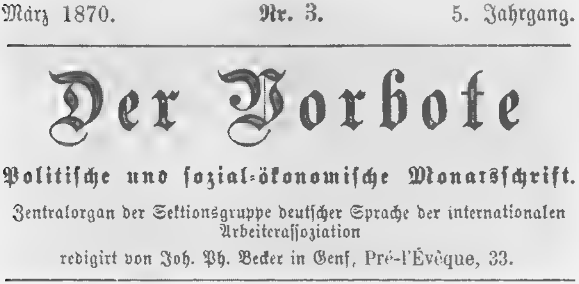

März 1870. Nr. 3. 5. Jahrgang.

Der Vorbote

Politische und sozial-ökonomische Monatsschrift.

Zentralorgan der Sektionsgruppe deutscher Sprache der internationalen Arbeiterassoziation

redigirt von Joh. Ph. Becker in Genf, Pré-l'Évêque, 33.

Der Sozialdemokrat

Organ der Sozialdemokratie deutscher Zunge.

20 Mandate im ersten Wahlgang, 16 in der Stichwahl.

1,341,587 sozialdemokratische Wähler — 567,405 Zuwachs

Im ersten Wahlgang gewählt.

In der Stichwahl wurden gewählt.

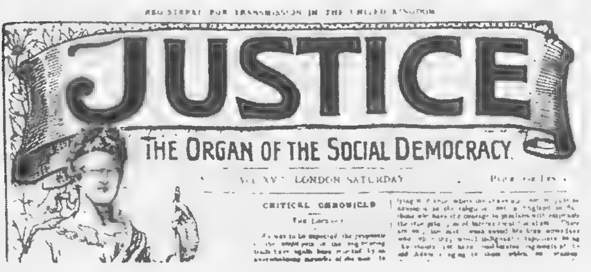

REGISTERED FOR TRANSMISSION IN THE UNITED KINGDOM

JUSTICE

THE ORGAN OF THE SOCIAL DEMOCRACY.

LONDON SATURDAY

CRITICAL CHRONICLE

E lapoknak Lessner is munkatársa volt

SIXTY YEARS

IN THE

SOCIAL-DEMOCRATIC MOVEMENT.

BEFORE 1848 AND AFTER

RECOLLECTIONS OF AN OLD COMMUNIST.

FREDERICK LESSNER.

THE TWENTIETH CENTURY PRESS, LIMITED
(Trade Union and 48 Hours)
372, Clerkenwell Green London E.C

1907.

Lessner visszaemlékezései 1907-es angol nyelvű kiadásának címlapja és ajánlás Julius Mottelernek

Keinen Freund und Genossen
Julius Motteler.
Zum Andenken.
London Mai bis 11. 1907.
Frederick Lessner

Friedrich Lessner

Friedrich Lessner emléktáblája Blankenhainban

dás a dolgok megértése, felfogása, nem pedig vakhit. Hinni mindenki tud, ahhoz nem kell értelem, de még erőfeszítés sem, hinni nagyon egyszerű és olcsó dolog is ráadásul. Marx egész tevékenysége elejétől a végéig nem más, mint tudás, tények, valóság, nem pedig üres ábrándozás. A valósággal foglalkozott, mégpedig oly módon, amely mindent túlszárnyal. A cáfolhatatlan logika, a legbonyolultabb tények tömegének tömör összefoglalása, s amellett mindez olyan egyszerűen, csattanósan és érthetően, hogy teljes joggal állíthatjuk: Marx utolérhetetlen.

Most áttérek a második pontra, arra, hogy némelyek szerint Marx nem volt forradalmár.

Az efféle szemrehányásra teljesen fölösleges válaszolni; ilyen ostobaságot csak olyanok mondhatnak, akik Marxot és műveit nem ismerik, vagy pedig olyan frázispufogtatók, akik nem szűnnek meg a forradalom szót hangoztatni, s mást nem is tudnak, és ezek az emberek ma pontosan ugyanolyanok, sőt még rosszabbak, mint elődeik voltak immár több mint negyven évvel ezelőtt. Folyvást csak körben forognak és mindig ott végzik, ahol elkezdték, vagy ott kezdik el, ahol abbahagyták.

Ezekről mondta Marx már 1850-ben, a Willichtől, Schappertól és másoktól való különválás idején: „A kisebbség a kritikai szemléletet dogmatikus szemlélettel ... cseréli fel."*

Hogyan tételezheti fel valaki, még ha még-

oly keveset ismer is Marxból, hogy Marx nem volt forradalmár.

Olvassunk bármit Marx írásaiból, első jelentkezésétől utolsó szaváig – a forradalom igazi tüzét sohasem fogjuk hiányolni.

BÚCSÚSZAVAK A NÉMETORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT 1893-AS KÖLNI KONGRESSZUSÁHOZ

Lessner – Londonból – néhány szóval szívélyes búcsút vesz a küldöttektől*, többek közt kifejezi afölötti örömét, hogy a Marx és Engels által a „Kommunista Kiáltvány"-ban ötven évvel ezelőtt elhintett eszmék, amelyek mellett ő már a Kommunisták Szövetségében agitált, most ilyen pompás termést hoztak, mégpedig nemcsak Németországban, nemcsak Angliában, hanem mindenütt, ahol a kapitalizmus megvetette a lábát. Mozgalmunk mindig is nemzetközi volt, de csak most kezdi meg nemzetközi diadalútját. Reméli ugyan, mondotta Lessner, hogy a Londonban tartandó következő nemzetközi kongresszuson viszontlátja majd a küldöttek egyikét-másikát, de sokukat valószínűleg sohasem látja többé. Nekik szívből a legjobbakat kívánja, nekünk mindannyiunknak pedig szép eredményeket a magasztos eszméinkért vívott harcban! (Lelkes tetszésnyilvánítás és taps.)

LESSNER DĘBSKI ÉS JĘDRZEJOWSKI LENGYEL SZOCIALISTÁKHOZ 1895. AUGUSZTUS 22-ÉN

12; Fitzroy Street, Fitzroy Square
London, 1895. augusztus 22.

Tisztelt Elvtársak!

Ma reggel megkaptam mind a postautalványokat*, mind pedig a különböző lengyel pártlapokat. Hálás köszönetem különösképpen a „Kommunista Kiáltvány"-ért* és minden egyébért. Rendkívüli módon örülök lengyel elvtársaink eme serény tevékenységének, s a pártlapokat gondosan megőrzöm a jelenkori munkásmozgalom anyagait tartalmazó gyűjteményemben. S ha majd időm letelt, a hosszú évek alatt gyűjtötteket a munkáspártra hagyom.

Elvtársak! Nem tudom leírni, mennyire fáj nekem nagy barátunk és előharcosunk, Friedrich Engels elvesztése. Elvtársi kapcsolatunk és nagy személyes barátságunk az 1847-es esztendőben kezdődött, amikor Londonban megbeszélés folyt a világhírű „Kommunista Kiáltvány"-ról. Ebben az időben jutott osztályrészemül az a szerencse, hogy megismerkedtem Marxszal és Engelsszel, ügyünk e két legkiválóbb előharcosával. Akkoriban még nem gondoltam volna, hogy már ötven év múlva utolsó pihenőjére kísérem a jelenkori szocializmus e két megalapítóját. Nem kell nekik olyan emlékművet állítanunk, amelyet szétmállaszt az idő. Az az egyetlen felejthetetlen emlékmű,

amelyet megérdemeltek, a világ proletárjainak szívében él majd tovább.

Elégtétellel látom, hogy a világ proletárjai és különösképpen az ifjabb nemzedék felfogta és megértette a modern szocializmus tanait és követi a kijelölt taktikát. S a munkásosztály felszabadulását a tőke uralma alól rövid időn belül kivívjuk és ki is kell vívnunk. Ezért hát bátran előre! Éljen a nemzetközi munkásmozgalom! Éljen a jövendő, amely a szocialista mozgalomé!

A legszívélyesebb internacionalista üdvözlettel

régi elvtársatok, a kommunista

Frederick Lessner

A POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM ÖTVENEDIK ÉVFORDULÓJÁRA „VORWÄRTS", 1898. MÁRCIUS 18-ÁN

London, 1898. március 14-én

Tisztelt Elvtársak!

Ha ma felidézzük ama mozgalmas 1848-as időket, amikor oly nagy reményeket tápláltak azok, akik már akkoriban a dolgozó osztály felszabadításán munkálkodtak, akkor, felületesen szemlélve, sokak előtt úgy tűnhet, hogy ily

hosszú idő alatt mind politikailag, mind gazdaságilag keveset értünk el.

Márpedig a munkásosztály azóta nagy eredményeket mutathat fel.

Akkoriban a felvilágosult munkások száma néhány száz lehetett, ma viszont ez a szám milliókra rúg: milliók tanulták meg, hogy szervezkedniök kell, milliók tanulták meg és tanulják meg mindennap, hogy senki más segítségére nem számítva, csakis a saját erejükből szabadulhatnak fel az elnyomás és kizsákmányolás alól.

Gondoljunk még mindezek mellett arra a számos nagy akadályra, amelyekkel a munkásosztály útját minden oldalról eltorlaszolták és amelyeket keserves fáradsággal kellett leküzdeni. Emlékezzünk csak arra, hogy – különösen kezdetben – milyen hihetetlenül kevés anyagi eszközzel rendelkezett a mozgalom. Akkor felismerjük, hogy mégis milyen nagyszerű eredményeket értünk el.

Meg aztán végül is mit számít ötven év a világtörténelemben? Mit jelenthet ez az időtartam egy olyan harcban, amely egy egész világ ellen irányul, olyan osztályok ellen, amelyek minden elképzelhető hatalmi eszközt a kezükben tartanak?

Túl messzire vezetne, ha itt most a forradalmi időkből származó valamennyi emlékemet papírra vetném. De úgy vélem, ezekben a napokban, amikor mindazokat a férfiakat ünnepeljük, akik a barikádokon harcoltak, akik a börtönökben senyvedtek, akiket a reakció a statárium golyóival leterített, nem feledkezhetünk

meg azokról a férfiakról sem, akik korunk nagy munkásmozgalmának tudományos fegyverzetét kikovácsolták. A márciusi forradalmat ünnepelve emlékezzünk meg nagy gondolkodónkról, Karl Marxról – halálának tizenötödik évfordulója néhány nappal ezelőtt, március 14-én volt –, valamint harcaiban és gondolataiban társáról, Friedrich Engelsről.

Gondolatban német barátaival ünnepelve,
a pártnak ötvenkét éve tagja

Friedrich Lessner

VISSZAEMLÉKEZÉSEK*

Életem alkonyán, a párt szolgálatában eltöltött ötvenkét esztendő után engedtessék meg nekem, hogy néhány emlékemet a negyvenes évek végének és az ötvenes évek elejének mozgalmas időszakából elmondhassam ifjabb Rajnavidéki elvtársaimnak. 1847-ben tagja lettem a Kommunista Munkás Művelődési Egyletnek és a Kommunisták Szövetségének; ugyanazon év november végén és december elején tartották meg az első kommunista kongresszust is.* Ott ismertem meg két nagy vezérünket és tanítónkat, Karl Marxot és Friedrich Engelst, valamint Wilhelm Wolffot és más küldötteket. A párizsi júniusi csata után Frederick Carstens néven Londonból Kölnbe utaztam, ott voltak a munkáspárt vezetői, és a „Neue Rheinische

Zeitung" révén tevékenyen beavatkoztak az eseményekbe. Itt felújítottam ismeretségemet Marxszal, Engelsszel és a többiekkel, és beléptem a kölni Munkásegyletbe, amelyben Moll, Schapper és Gottschalk nagy szerepet játszottak. A polgárőrségbe is felvétettem magamat, s a kilencedik századhoz tartoztam, amelyet, mivel benne együtt voltak a „Neue Rheinische Zeitung" vezetői és barátai, a szatócsok és filiszterek bőszen gyűlöltek és „vörös század"-nak neveztek.

A reakció berlini törekvései Kölnben nagy izgalmat keltettek. Szeptember 28-án a Munkásegylet a régi piactérre nagyszabású népgyűlést hívott össze, de a rendőrség betiltotta.* Mégis sok munkás gyűlt össze, Joseph Moll (egy derék és intelligens munkás, amilyen nem terem minden bokorban) felállt egy söröshordó tetejére és arra biztatta a körülötte állókat, hogy ne engedjék megfosztani magukat a gyülekezési jogtól. Összetrombitálták a polgárőrséget, és egy század kivonult a tömeg ellen. Moll megkérdezte a parancsnoktól, vajon ő és emberei a nép barátaiként vagy ellenségeiként jöttek-e. Amikor ezek a nép barátainak vallották magukat, a rendőrség látta, hogy a polgárőrségre nem számíthat. Ekkor arról volt szó, hogy katonaságot fognak kivezényelni. Moll felszólította a népet, ne tűrje, hogy békés polgároknak meg kelljen hátrálniok a katonaság elől; azt tanácsolta, hogy barikádozzák el a Piactér bejáratát. De felhívásának nemigen volt foganatja. Lassanként besötétedett, és az egybegyűltek többsége úgy vélte, jobb ha hazamegy.

A csekély számú állhatatos ember azonban megépítette a barikádokat, így aztán a tér csakugyan el is volt zárva. De mivel a katonaság nem mutatkozott, végül mindenki hazament – én is. Ez úgy tizenkét óra felé lehetett. Háromkor azonban felébresztettek és a barikádokhoz hívtak; hallottam a Dóm nagyharangjának zúgását és a barikádokhoz siettem, de ott – várakozásomtól eltérően – nem a nép és a katonaság harca fogadott, hanem csak a katonaság, amint éppen lebontotta a barikádokat anélkül, hogy ebben bárki zavarta volna.

Másnap kihirdették az ostromállapotot, feloszlatták a polgárőrséget, a „Neue Rheinische Zeitung"-ot pedig néhány más munkásbarát lappal együtt felfüggesztették; betiltották a gyűléseket is és hoztak még néhány efféle rendszabályt. A vitéz polgárőrök nyomban beszolgáltatták fegyvereiket és örültek, hogy a veszedelmes jószágoktól megszabadultak. Joseph Mollt le akarták tartóztatni, de idejében Londonba szökött. Néhány nap múlva a berlini nemzetgyűlés megszüntette a rendkívüli állapotot, s a „Neue Rheinische Zeitung" is újból megjelenhetett.

Bécsben ezalatt a reakció szintén csakhamar felülkerekedett; a fekete-sárga kamarilla semmiféle eszköztől nem riadt vissza, hogy a kezéből kicsúszott hatalmat újból megkaparintsa. A megerősödő reakció első áldozatai Robert Blum, a frankfurti parlament küldötte, és Messenhauser, a nemzetőrség parancsnoka voltak. Berlinben követték a bécsi példát, és 1849-ben már Poroszország is visszakerült egy

feudális-reakciós klikk igájába. Amikor a nemzetgyűlés határozatot hozott az adófizetés megtagadásáról, a „Neue Rheinische Zeitung" különösképpen igyekezett ennek a határozatnak érvényt szerezni. Fejlécén egy ideig mindennap ez a jelszó szerepelt: „Adót többé nem fizetünk!" Marx, Schapper és Schneider II. ügyvéd ellen aztán megindították a hírhedt pert, amely azonban felmentésükkel végződött.

1849. március 19-én a nagy Gürzenich teremben tartották a forradalmi ünnepséget. A terem zsúfolásig megtelt, Marx, Engels, Wolff és más ismert politikai vezetők is jelen voltak, Freiligrath pedig itt adta elő első ízben „Réveille" című költeményét, amelyet a legnagyobb lelkesedéssel fogadtak. Erre az időre esnek az Eiser teremben tartott nagygyűlések is, amelyeken a demokratikus párt tagjai nagy számban látogatták Wilhelm Wolff politikai előadásait. E gyűlések egyikén, 1848 novemberében olvasta fel Karl Marx a Robert Blum haláláról szóló távirati hírt.

Amikor a fekete-fehér reakció látta, hogy zaklatásokkal és perekkel nem némíthatja el a „Neue Rheinische Zeitung"-ot, az erőszak végső eszközéhez folyamodott és betiltotta a lapot. 1849. május 19-én jelent meg az utolsó szám, vörös nyomással és Ferdinand Freiligrath csodálatos búcsúszavával. Karl Marx, akit kiutasítottak, Párizsba ment, Engels a Pfalzba, ahol éppen megindult a birodalmi alkotmányért küzdő mozgalom. A „Neue Rheinische Zeitung" többi munkatársa szétszóródott a szélrózsa minden irányában. Ettől kezdve Köln-

ben is merészebbé és tevékenyebbé váltak a reakciós elemek. Ekkoriban vesztette el a kölni mozgalom dr. Gottschalkot, egyik legtevékenyebb vezetőjét. Temetése olyan általános és őszinte részvét közepette zajlott le, amilyet Köln bizonyára ritkán látott. Nekem jutott osztályrészül az a megtiszteltetés, hogy elmondjam a gyászbeszédet, s ez engem, a fiatal embert, nagy büszkeséggel töltött el.*

Érdemes megemlíteni, hogy Kölnből az agitációt vidékre is ki akartuk terjeszteni. Buzgó tevékenységünk színhelye volt a Köln melletti Worringen; s amikor 1893-ban részt vettem a kölni pártkongresszuson, a worringeni elvtársak elvittek tetteink közelebbi színhelyére és szívélyes fogadtatásban részesítettek.

A reakció egyre pimaszabb lett, s ekkor már csak titokban tudtunk propagandát kifejteni, úgy mint 1848 előtt. A badeni vereség után Engels és a mozgalom más résztvevői Londonba mentek; Marx, aki már ott volt, újra megszervezte a Kommunisták Szövetségét. Megbízottakat küldtek mindenfelé, természetesen Németországba is, hogy a Szövetség érdekében tevékenykedjenek. Ezt a munkát igen eredményesen végezték 1850 végéig és 1851 tavaszáig, amikor a rendőrségnek sikerült a Szövetség néhány tagját Németországban letartóztatni, s ennek következtében általános hajtóvadászat indult meg minden gyanús elem ellen. A vezetőket Kölnbe szállították, itt hosszú időt töltöttek vizsgálati fogságban, végül pedig 1852. október 4-én a per tizenkét vádlottját a kölni esküdtbíróság elé állították. A tárgyalá-

sok november 12-ig tartottak, amikor is a vádlottak többségét elítélték. E tárgyalásokról, a rendőrségnek, valamint a kormány által az elítélés keresztülhajszolása érdekében bevetett besúgóknak az üzelmeiről a részleteket Karl Marx „Leleplezések a kölni kommunista-perről" című írásából ismerhetjük meg.

Itt be is fejezem. Csak egy megjegyzést szeretnék még hozzáfűzni; bizonyos vagyok abban, hogy mi öregek nemhiába dolgoztunk, harcoltunk és szenvedtünk, hogy nem voltak hiábavalók az áldozatok és a fáradalmak. Az egész civilizált világot átfogó munkásmozgalom megadja nekünk azt az elégtételt, hogy megtettük kötelességünket. Pártunk tagjainak napról napra növekvő és óriás erővé terebélyesedő száma és egysége biztosítékot nyújt nekünk arra, hogy a nemzetközi munkásmozgalom dacolni fog minden újabb merénylettel, és hogy a reakció semmiféle hatalma nem torlaszolhatja el a céljához vezető utat.

Éljen a szocialista munkásmozgalom!
A kölni kommunista-per egyetlen,
még élő elítéltje

Friedrich Lessner

LESSNER EDUARD BERNSTEINRŐL

A Londonban élő Friedrich Lessner, a német szociáldemokrácia legöregebb veteránja,

régi elvtársunk, levelet írt nekünk, melyben Bernsteinnek pártunk alapvető nézetei és taktikája ellen intézett támadásairól szól.* A következőket idézzük belőle:

Mint Karl Marx és Friedrich Engels egyik legrégebbi barátja és elvtársa szeretnék néhány szóval hozzászólni a Bernstein által fölvetett vitás kérdéshez. A jelenkori munkásmozgalom két nagy alapítójával 1847-ben, a londoni kommunista kongresszus idején találkoztam először. Később, 1848-ban és 1849-ben Kölnben közelebbi ismeretségbe kerültem velük. Az 1852-es kölni kommunista-perben háromévi várfogságra ítéltek, amelyet a graudenzi erődben, majd Silberbergben töltöttem le.

Amikor 1856-ban kiszabadultam, szülőföldemtől való tízéves távollét után Weimarba utaztam, hogy még egyszer és utoljára láthassam anyámat és két nővéremet.

A véres reakció ekkoriban győzelmi ünnepét ülte az 1848-as forradalom fölött, s a szent rendőrség ismét olyan pimasz volt, mint annak előtte; így hát minden lépésemet figyelték, és tisztában kellett lennem azzal, hogy szabadságom nem lenne hosszú életű. Ezért háromhónapos ott-tartózkodásom után elhatároztam, hogy nyomban újra elhagyom Németországot; 1856 májusában érkeztem másodszor Londonba. Ekkor kezdődött közelebbi és meghittebb barátságom Karl Marxszal, Wilhelm Wolffal, Liebknechttel, Eccariusszal és Pfänderrel.

Friedrich Engels már elment Londonból; Freiligrathot, akivel Kölnben 1848-tól 1850-ig igen bizalmas viszonyban álltam, viszontláttam

Londonban. Engelsszel ekkoriban élénk levelezést folytattam.

Engelshez fűződő meghitt barátságom 1870-ben, közvetlenül a német–francia háború előtt szövődött, és az ő 1895 augusztusában bekövetkezett haláláig tartott. Mivel határozottan állíthatom, hogy az összes, még életben levő elvtársak közül e két férfiúval, Marxszal és Engelsszel én dolgoztam együtt a legtöbbet és a legtovább, s meghitt kapcsolatban álltam velük a „Kommunista Kiáltvány" kiadása óta, kötelességemnek tartom, hogy a Bernstein-féle úgynevezett kritikáról közöljem véleményemet mind az elvtársakkal, mind pedig az ellenfelekkel.

Ami a Bernstein-féle brosúra egyes pontjait illeti, ezeket sok elvtárs bírálta a „Sächsische Arbeiterzeitung"-ban, a „Rheinische Zeitung"-ban, a „Schwäbische Tagwacht"-ban, valamint Karl Kautsky és Mehring a „Neue Zeit"-ba, a „Vorwärts"-be és más pártlapokba írt cikkeikben, Bebel és Liebknecht pedig beszédeikben, s e bírálatokkal jórészt egyetértek.

Az egésznek a megértéséhez egyet-mást mégis szeretnék hozzáfűzni:

Marx rendkívül lelkiismeretes volt írásos munkáinak elkészítésében, egy cikket gyakran többször is átdolgozott, hogy a különböző tudományok legújabb eredményeit is felhasználhassa bennük. Ha ez nem így lett volna, akkor „A tőke" című műve sokkal hamarabb elkészült volna. Az alaposság Marx egyik nagyszerű tulajdonsága volt.

Közvetlenül az 1848-as és 1849-es forradalom

veresége után, amikor a reakció a polgári osztályok mindenütt tapasztalható gyáva magatartása folytán újból vérszemet kapott és újból kézbe vette a hatalmat, volt egy több éven át tartó időszak, amikor Marx munkáit agyonhallgatták. Ám nagyszerű tanításai minden reakció ellenére utat törtek maguknak a munkásosztály soraiban.

Ez sok munkát és nagy áldozatokat követelt, de végül is általa olyan nagy nemzetközi munkásmozgalmat hoztak létre, amelyet sem az uralkodó osztályok, sem pedig a párt soraiból kiinduló támadások nem képesek szétrombolni.

Miképpen lehetséges, hogy valaki, aki mindezzel tisztában van, utópizmust vet egy Marx, egy Engels szemére? Az „utópizmus"-ról való fecsegés örökös ismétlése túlságosan nevetséges, hiszen a napnál is világosabb, hogy Marx éppen az utópizmus ellen harcolt.

Olvassuk el Marx „Leleplezések a kölni kommunista-perről" című 1852-es műve 1885-ös zürichi kiadásának 20. oldalán az utolsó bekezdést egyrészt Willich és Schapper, másrészt Marx, Engels stb. különválásáról:

„Különválási javaslatának indokolásában Marx többek közt szó szerint a következőket mondja: »A kisebbség a kritikai szemléletet dogmatikus szemlélettel, a materialista szemléletet idealista szemlélettel cseréli fel. A valóságos viszonyok helyett szerinte a *puszta akarat* a forradalom hajtókereke. Amíg mi azt mondjuk a munkásoknak: 15, 20, 50 évi polgárháborúkat és népek csatáit kell végigharcolnotok, nemcsak azért, hogy a viszonyokat megváltoz-

tassátok, hanem azért is, hogy önmagatokat megváltoztassátok és a politikai uralomra alkalmassá tegyétek...«"*

Nos, ha Marxot, aki 1850-ben ilyen nézeteket vallott, ma valaki utópista törekvésekkel vádolja, az már mindennek a teteje!

Jóllehet az uralkodó osztályok gyűlölték Marxot és féltek tőle, olyan egyoldalú szemrehányásokkal, mint Bernstein, soha nem illették.

Ellenkezőleg, ezek az osztályok nyíltan elismerték Marx szellemi fölényét és alapos tudását.

Hogy az angol munkások többségükben nem derűlátók és nem forradalmárok, az Bernstein elvtársnak szemmel láthatóan nagy örömére szolgál! Mivel 1856 óta egészen mostanáig másodízben is Londonban élek, s kezdettől fogva tagja voltam a szabók szakszervezetének (lásd a „Neue Zeit" 1894–95. évf. 31. számában „Tanult és tanulatlan munkások Angliában" címmel megjelent cikkemet), valamint részt vettem a chartista mozgalomban és az azóta előretörő valamennyi munkásmegmozdulásban, beleértve a Nemzetközi Munkásszövetség 1864. évi megalapítását; 1866–67-ben tagja voltam a Reformligának és más különböző munkásmegmozdulásoknak, beleértve a Demokrata Föderációt, a Szocialista Ligát, a Bloomsbury Szocialista Társaságot, és már kezdettől fogva tagja voltam a Független Munkáspártnak, úgy hiszem, negyvenkét év tapasztalatai alapján, amely idő alatt mind szakszervezeti, mind pedig politikai és gazdasági vona-

lon szakadatlanul dolgoztam angol munkások között, én is véleményt nyilváníthatok.

Mert éppen az, amit írásában Bernstein az angol munkások nagy haladásaként magasztal, volt mindeddig az angol munkásosztály legnagyobb hibája: a tőkés sajtó hízelgései folytán túlságosan is békés természetűvé vált; ha kissé több forradalmi energia lett volna benne és nem lett volna annyira önzően gyakorlatias, akkor a szociáldemokrata mozgalom kétségtelenül olyan hatalom lenne Angliában, mint sehol másutt.

Hogy Bernstein a munkásokat a liberálisok uszályába kerítő fábiánus* politikát folytat, az egyáltalán nem új dolog. Hiszen már 1893-ban és 1894-ben, amikor a londoni Demokrata Föderáció és a Független Munkáspárt bármely létező politikai párttal kötendő akármilyen kompromisszum ellen, s nyíltan és határozottan a nemzetközi munkásmozgalom taktikája mellett foglalt állást, a fábiánusok a fenti álláspontot képviselték.

Ha mármost néhány németországi elvtárs azt hozza fel Bernstein mentségére, hogy téves álláspontja Németországtól való távollétének tulajdonítható, ennek a mentségnek nincs alapja. Hiszen Marx, Engels és pártunk sok más tagja csaknem egész életüket Angliában élték le és eszükbe se jutott, hogy a taktikától vagy a végső céloktól eltérjenek.

Pártunknak azok a gondolkodó tagjai, akik figyelemmel kísérték Bernstein írásait, már régóta felismerték, hogy ezek az írások nagyon is elütnek azoktól, melyek Engels 1895-ben be-

következett halála előtt keletkeztek. Ha Bernstein most azt írja, hogy nézetein már Engels halála előtt változtatott, akkor – a köztük levő baráti viszonyra való tekintettel – nyilván Engels volt az első, akivel megváltozott nézeteit közölnie kellett volna.

Ámde Bernstein végül is maga nyíltan kijelentette, hogy amíg Engels élt, ő Engels hatására meggyőződése ellenében írt. Ezt a kijelentést ez év júniusában tette a londoni Kommunista Munkás Művelődési Egyletben. Fellépésének rejtélye ezzel sokak előtt megoldódik.

Tiltakoznunk kell az Auguste Blanqui, egy olyan férfiú feletti szűkkeblű ítélet ellen is, aki – még mielőtt Bernstein a világon lett volna – eszméiért már egy egész emberöltőt sínylődött a francia tőkésosztály legnyomorúságosabb börtöneiben.

Ha most azt mondják, hogy a pártban szükség van kritikára, azt egyetlen értelmes elvtárs sem ellenezheti. De kritika és kritika között nagy különbség van. Marx „A tőke" első kötetében ezt írja: „A tudományos bírálat minden ítéletét szívesen fogadom. Az úgynevezett közvélemény előítéletével szemben, amelynek sohasem tettem engedményeket, továbbra is a nagy firenzei jelszavát vallom: Menj utadon, s ne bánd, hogy mit beszélnek!"*

Azok a nagy lépések, amelyeket a munkáspárt megtett s amelyeket napról napra tesz, a legjobban bizonyítják, hogy taktikája helyes volt. Hogy aztán a viszonyok fejlettségi fokának megfelelően a taktika is változik, az magának a fejlődésnek a természetéből adódik.

Kívánom, hogy a német szociáldemokrácia ezután se hagyja magát letéríteni útjáról, bármely oldalról próbálkozzanak is meg ezzel.

Éljen a jelenkori nemzetközi munkásmozgalom!

Friedrich Lessner

LESSNER A BÉCSI „ARBEITER-ZEITUNG" SZERKESZTŐSÉGÉHEZ 1905 DECEMBERÉBEN

London, 1905. december végén

A bécsi „Arbeiterzeitung" szerkesztőségének

Tisztelt Elvtársak! Még egyszer megadatott nekem, hogy az 1906-os új esztendőre az elvtársaknak és elvtársnőknek sok boldogságot, a jelenkori ausztriai munkásmozgalomnak pedig legszebb reményei teljesülését kívánjam. Meggyőződésem, hogy az ausztriai és magyarországi elvtársak a többi nemzetiséggel egyetemben folyamatosan és kitartóan fognak munkálkodni, ahogy ezt – mint mindenki elismeri – eddig is tették.

Nagy változások várhatók az új évben. S elvtársainknak az egész világon fel kell készülniök erre.

A reakciós osztályok minden eszközt meg fognak ragadni, hogy a munkásmozgalomnak

gátat vessenek, ahogy ezt éppen Oroszországban és Lengyelországban látjuk.* A reakciós osztályok mindenütt egyformák – a bármi módon történő profitszerzésen kívül más nem érdekli őket, és ha úgy vélik, hogy ebben zavarják őket, akkor semmi eszköztől nem riadnak vissza; eléggé ismert brutális módszereiket a múltban már mi is gyakran tapasztalhattuk.

A munkások azzal sem vigasztalhatják magukat, hogy a profithajhászó osztályok az ő országukban kíméletesebbek lesznek, ha fellépnek szabadságjogaik érdekében. Itt nincs helye az önámításnak. Ezek az osztályok mindenütt egyformán brutálisak.

Szeretném, ha valamennyi elvtársunk az új év alkalmából mindenütt sok szerencsét kívánna harcoló orosz és lengyel elvtársainknak jogos követeléseik mielőbbi kivívásához. Nem szabad megfeledkeznünk arról a sok és nagy áldozatról, amelyet eddig is hoztak és állandóan hoznak. Minden nagyrabecsülésünk az övék kitartásukért, és reméljük, hogy kivívják a győzelmet.

Éljen az orosz és a lengyel munkásosztály végső győzelme! Testvéri üdvözlettel egy régi internacionalista

Friedrich Lessner

Mellékletek

GONDOLATOK AZ ANGOL TRADE-UNIONOK KONGRESSZUSÁRÓL

Október 31-i kelettel *London*ból küldött tudósítást nekünk egy régi, hűséges elvtársunk, aki írásában többek között a trade-unionok nottinghami kongresszusának napirendi pontjaival foglalkozik, és elmondja, hogy az általunk erről már közölteken kívül e munkáskongresszus egyik legérdekesebb és különösen figyelemreméltó eseménye az volt, hogy *Arch*, a trade-unionok egyik vezetője, a földkérdést állította előtérbe és támogatta a föld nacionalizálását.

Ez most az egyik legfontosabb kérdés, írja tudósítónk, ám végleges határozatot mégsem hoztak róla. A közönynek, amelyet egy ilyen fontos kérdésben tanúsítanak, az az oka, hogy az angol trade-unionok politikai téren még mindig olyan szűk korlátok között mozognak, mint korábban. Vezetőik – kevés kivétellel – annyira félnek minden olyan kérdéstől, amely csak valamelyest is túlmegy a trade-unionokon, mintha csak személyes egzisztenciájukat fenyegetné veszély, aminthogy ők egyáltalán még mindig a közvetítő szerepét játsszák a tőkések és a munkások között.

Annak ellenére azonban, hogy a földkérdést ezen a kongresszuson a küldöttek többsége

figyelemre sem méltatta – hangsúlyozom: annak ellenére –, ez a kérdés pillanatnyilag nagyszabású mozgalom tárgya.

Tegnap este az itteni St. James Hallban, London egyik legszebb és legnagyobb előadótermében a Földreform-Egyesület nagyszabású gyűlést tartott, amilyenhez foghatót rég nem láttam Londonban. Az óriási terem már a kezdés előtt egy órával zsúfolásig megtelt, a lelkesedés minden képzeletet felülmúlt, és a gyűlésnek az adott rendkívüli jelentőséget, hogy meghívták Michael *Davittet* is, az ír mozgalom vezetőinek legkiválóbb élharcosát, hogy fejtse ki nézeteit a földkérdésről. Arról a Michael Davittről van szó, akit az angol kormány már oly sokszor börtönbe vetett, akit sokéves keserves kényszermunkára ítélt, s akit mégis újból és újból szabadon kellett bocsátania.

Davittről már sokat hallottam és olvastam; mindig is rátermett vezetőnek képzeltem, de engem magamat is meglepett, hogy mennyire túlszárnyalta elképzeléseimet a valóság, s elég annyit mondanom: Davitt mindenképpen az ír proletariátus egyetlen igazi vezetője – művelt, éles elméjű férfi, határozott és következetes, olyan önfeláldozóan és őszintén becsületes, hogy ilyet ritkán tapasztalni. Lenyűgöző volt, amikor arról beszélt, hogy milyen hallatlan gazdagság és egyidejűleg rettenetes nyomor van ebben az országban, és statisztikai adatokkal alátámasztott meggyőző erejű fejtegetéseit hallgatva bámulattal adóztunk e ritka képességű embernek. Következzenek itt az általa összeállított statisztikai adatok: Angliában és

Walesben 4500 személy, úgynevezett landlordok birtokában van 17 000 000 acre föld (1 acre 42 000 négyzetlábnak felel meg); Skóciában 1700 landlord 17 000 000 acre földet birtokol, Írországban pedig 1942 személy 12 000 000 acre-t. E landlordoknak és néhány hercegnek, lordnak, márkinak stb., összesen 8242 személynek évi 45 000 000 font sterling jövedelme van, melyet e három ország munkásosztályainak keserves és kemény munkája hoz létre.

Michael Davitt ezután a vallási gyűlöletet szító két konzervatív vezető, Lord Salisbury és Sir Stafford Northeste* eszközei és módszerei ellen emelte föl szavát; megjósolta, hogy hamarosan elkövetkezik az az idő, amikor e két fő reakciósnak egészen más ellenfelekkel szemben kell majd megvédelmeznie jogtalanul bitorolt gazdagságát, mint a Földliga* emberei meg hasonló pártok hívei. Végül követelte a landlord-rendszer mielőbbi megszüntetését, helyébe a földbirtokok állami kezelésbe vételét és az egész föld állami tulajdonná nyilvánítását.

Mindezeket a főbb követeléseket hangos tetszésnyilvánítással fogadta a hallgatóság.

Ezután miss Ellen *Taylor*, John Stuart Mill mostohaleánya* mondott rövid, de kitűnő beszédet és az egybegyűltek nevében megköszönte Michael Davitt rendkívül értékes előadását. A gyűlés elején és végén a nagy orgonán a Marseillaise és más népi énekek dallamai hangzottak fel.

Bár különböző lapok képviseletében 18 újságíró volt jelen, másnap egyetlen lap sem adott hírt erről a nagyszabású gyűlésről. Hiába: ez

a mozgalom nincs ínyére ezeknek az uraknak, no de előbb vagy utóbb mégiscsak tudomásul kell venniök.

„Arbeiter-Wochen-Chronik",
1883. november 11-i sz.

–* *Anglia.* [Nagygyűlés a londoni St. James Hallban.]

„Javára szolgál-e majd a szocializmus az angol népnek?" Vita Charles Bradlaugh és H. M. Hyndman között. Charles Bradlaugh, az ismert ateista pap, a szocialista agitáció térhódítása óta több gyűlést rendezett itt Londonban, saját előadótermében, és határozottan állást foglalt a szocializmus, a kommunizmus s egyáltalán mindennemű forradalmi fellépés ellen; ám úgyszólván a legcsekélyebb siker nélkül; néhány vakbuzgó hívét leszámítva senki sem igen figyelt oda agyoncsépelt és semmitmondó frázisaira. Még a konzervatív és a burzsoá sajtó sem érdemesítette arra, hogy akár egyetlen kedvező megjegyzést is ejtsen róla. Néhány szocialista munkás csak úgy szórakozásból elment ezekre az előadásokra, hallani akarták, menynyire fogja a saját tudatlanságát leleplezni Bradlaugh. Sőt, egy ízben néhányan indíttatva érezték magukat, hogy kényes kérdéseket tegyenek fel Charles Bradlaugh úrnak, mire a kövér úriember kijelentette, hogy luncheon time (ejtsd: löncsn tájm, azaz a reggeli ideje, az angol burzsoák ugyanis déli $^{1}/_{2}1$ órakor reggeliznek) lévén, a gyűlésnek vége. Hát így vála-

szolt a burzsoá-malthusiánus, a szabadgondolkodók pápája.

A Demokrata Föderáció végre elhatározta, hogy egy nagy nyilvános népgyűlésen kérdőre vonja ezt a frázishőst. Bradlaugh kénytelen volt elfogadni a kihívást. A vitára április 17-én került sor a nagy St. James Hallban. Az óriási terem zsúfolásig megtelt. A mieink javarészt a hátsó sorokban ültek, minthogy az első sorok helyeiért a költségek fedezése céljából fizetni kellett, s így ezeket főként Bradlaugh úr burzsoá barátai foglalták el. A comte-ista Beesly professzor elnökölt, semleges megnyitó beszédet tartott, majd felkérte a hallgatóságot, hogy nyugodtan hallgassa végig a két előadót.

H. M. Hyndman kapott először szót; egy fél óra hosszat beszélt, s mindjárt az elején megjegyezte, hogy természetesen ilyen rövid idő alatt nem tud elmélyedni a részletkérdésekben, ami magától értetődik. Hyndman azután kifejtette a saját, valamint a Demokrata Föderáció nézeteit a szocializmusról, kimutatta, hogy a munkástömegek nagy nyomora arra vezetendő vissza, hogy munkájuk termékének legnagyobb részét a semmittevők tulajdonítják el, úgyhogy magának a termelőnek az általa létrehozott értéknek legfeljebb egyharmada, vagy sok esetben csupán egynegyede marad; hogy azoknak, akik semmit sem termelnek, mindenük megvan, azoknak pedig, akik mindent termelnek, semmijük sincs a puszta életükön kívül, és nagyon gyakran még ennyijük sincs, s ez annyira nyilvánvaló, hogy bizonyos fokig még a legtöbb burzsoá közgazdász is bevallja. Ezt

az álláspontot kell megszüntetni – ez korunk nagy feladata, s a Demokrata Föderáció ezt tűzte ki céljául és mindent el fog követni, hogy programját békés úton megvalósíthassa. Az ellenféltől függ, hogy ez a törekvése sikeres lesz-e, vagy erőszakos forradalom fogja-e elsöpörni a régi társadalmat.

Amikor Ch. Bradlaugh emelkedett szólásra, harsogó hangon ítélte el a szocialisták forradalmi fellépését, s a nemzeti büszkeséget legyezgetve kijelentette: „nekünk csak Angliával van dolgunk, a többi nemzethez semmi közünk".

Szavazásra nem került sor. – Nem erőpróba volt a gyűlés célja, hanem – a propagandán kívül – az, hogy feltárja a való helyzetet. És ezt a célt elértük.

Teljesen elégedettek vagyunk a sikerrel, ügyünknek ez a gyűlés igen sokat használt. Ha más eredménye nem is lett volna – de nem így van –, mint az, hogy az angol szabadgondolkodók vezére végre nyíltan szembehelyezkedett az angol munkásosztállyal, ez már önmagában nagy eredmény lenne. A szabadgondolkodók mozgalma Angliában, éppúgy mint másutt, csupán arra irányul, hogy elterelje a munkások figyelmét igazi feladatukról, az osztályharcról. Az angol szabadgondolkodók pápája szerencsére nem szocialista lobogó alatt kísérli ezt meg, mint számos elvbarátja a kontinensen, hanem nyíltan megmutatja, hogy az uralkodó osztályok szolgálatában áll. Azok a gondolkodó munkások, akik eddig még hittek ebben a frázishősben, most alaposan kigyógyultak belőle.

Most már a legostobább előtt is nyilvánvaló, hogy Bradlaugh-nak semmi köze az igazi munkásmozgalomhoz, hogy soha semmit nem értett meg és most sem ért semmit az egész civilizált világot megmozgató modern társadalmi kérdésekből. Pártunk csak örülhet annak, hogy Bradlaugh most egyértelműen ellenségének nyilvánította magát – így legalább nincs módjában szégyenbe hozni vagy éppen el is árulni bennünket.

F. L.

„Arbeiter-Wochen-Chronik",
1884. május 4-i sz.

AZ ANGOL TRADE-UNIONISTÁK 17. ÉVI KONGRESSZUSA

London, [1884.] szeptember 14.

A szakszervezeti kongresszus ebben az évben Aberdeenben tartotta üléseit 140 küldött részvételével, akik több mint félmilliónyi szakszervezeti tagot képviseltek. De most, hogy be kellene számolnom e kongresszus nagy eredményeiről, nem tudom, miről is számoljak be. Sok időt rabolt el a szavazati jog kérdésének megvitatása – most éppen ez képezi a vita tárgyát a liberálisok és a konzervatívok között, a par-

lamenti bizottság évi jelentése természetesen nagy sikerekről számol be, hogy jobban áll a mérleg, amióta arra késztették a kormányt, hogy segéd-bányafelügyelőket nevezzen ki, olyanokat, akik azelőtt maguk is ezekben az iparágakban dolgoztak, tehát megvan bennük a szakmai hozzáértés; megvitatták a hajózási törvényjavaslatot is és megemlítették, hogy milyen sok emberéletet követelő, borzalmas katasztrófák történnek a tengeren évről évre. Elismerő szavakkal méltatták a szövetkezeti társulás eredményeit, valamint a múlt év folyamán Párizsban tartott nemzetközi trade-union konferencia sikerét. Ez az első gyakorlati lépés, mondták, hogy létrejöjjön az egyes országok munkásosztályainak testvériesülése, ettől a mostani kongresszustól függ, hogy ezt az első lépést követik-e majd újabbak is, s így tovább.

Az ausztráliai gyarmatokon a trade-union-mozgalom nagy eredményeket ért el, állapította meg a kongresszus. Végül még meg kell említeni, hogy az elmúlt évben egyetlen olyan társadalmi esemény sem zajlott le, amely a munkásokat érinti. Az üzletmenet egyáltalán nem valami fényes, az élelmiszerek ára nem emelkedett, a húsét kivéve. Fel kell hívni a figyelmet még a hajóépítő iparban uralkodó állapotokra, de ebben sincs semmi meglepő, mert ebben az iparágban az utóbbi két év alatt nagyszabású üzleteket kötöttek. 1882-ben több mint egymillió tonnányi hajót bocsátottak vízre. Ez a rendkívüli és mind ez ideig példátlan termelés végül a túltermelés és a konkurrencia következtében igen nagy bajok forrása lett. Ami a mun-

kások jövőbeli helyzetét illeti, úgy hisszük, képesek leszünk javítani azon; nem államsegélyre pályázunk, csupán arra törekszünk, hogy az állam részéről fennálló akadályokat elhárítsuk. Azt a javaslatot is elfogadta a kongresszus, hogy a jövőben fordítsanak több gondot arra, hogy a munkások több képviselője kerüljön be a parlamentbe, s hogy ezeket az állam fizesse. A nők szavazati jogáról is fogadtak el határozatokat. Az utolsó javaslatok egyike az volt, hogy a múzeumokat és képtárakat vasárnap is tartsák nyitva. Ezt a javaslatot azonban a skót küldöttek ellenszavazata miatt nem fogadták el. Az egész kongresszus legfőbb eredménye a jelek szerint az volt, hogy a parlamenti bizottság titkárának, Broadhurst parlamenti képviselő úrnak nagy ceremóniával átnyújtsanak egy 1200 font sterling értékű ajándékot, amelyet a munkások filléreiből gyűjtöttek össze.

Ezek a szakszervezeti vezetők egyáltalán nem „javulnak", ellenkezőleg, mindent elkövetnek annak érdekében, hogy – a liberális burzsoázia kegyét megtartandó – jó kereszténynek és törvénytisztelő polgárnak bizonyuljanak; joggal elmondhatjuk, hogy többet ártanak a munkásmozgalomnak, mint maga a burzsoázia. Ezek a szakszervezeti fővezérek semmiféle forradalmi gondolatot nem engednek érvényesülni, mihelyt valaki a munkásosztály igazi érdekeit képviselő becsületes és határozott javaslattal áll elő, a tőkének ezek a hívei rögtön elfojtják és leszavazzák. Nagy kár, hogy a legtöbb munkás nem ismeri fel jobban ezeket a fickókat és hogy olyan nagy hatalommal ruházzák fel őket; mert

ezek az emberek – kevés kivétellel – a saját nyomorúságos személyes érdekeikért használják fel a hatalmukat, s ugyanakkor a burzsoázia engedelmes eszközei, minden igazi haladás kerékkötői. Többre becsülik a liberális burzsoáziának és nyomorúságos sajtójának hízelgéseit, mint az egész munkásosztályt.

A „*Weekly Dispatch*", ez az úgynevezett radikális lap, azt írja szeptember 14-i számában, hogy a trade-unionok kongresszusának küldöttei bölcsen megfogalmazott, körültekintő és mértéktartó határozataikkal a haza javát szolgálják, s hogy kötelességük is a kormányt támogatni a konzervatívok elleni harcban. Ez persze tetszik a küldött uraknak, kivált a „nagyoknak", akik a szakszervezetek élén állnak. A tőkések e lapja a továbbiakban megjegyzi, hogy lám, milyen becsületesek, értelmesek ezek az emberek, a törvény szellemében cselekszenek és nem foglalkoznak holmi felszínes ábrándokkal, mint teszem azt szolidaritás, még kevésbé azon eszközökkel, amelyekkel ezt megteremthetik, nem úgy, mint a kontinensen a munkásosztály legtöbb vezetője, akik ebben lelik kedvüket, s ezzel csapják be saját magukat. – Ez az angol szocializmus a lap szerint vitathatatlanul jobb, mint bármiféle más szocializmus, melyet Franciaországban vagy Németországban hirdetnek, és amely csupán a képzelet szülötte. Helyesen mondtuk, hogy ez a tőkések lapja, melynek az a feladata, hogy port hintsen a munkások szemébe. Ezeknek az ósdi, agyonszajkózott frázisoknak azonban, sajnos, nem sok hatása lesz, hiszen a trade-unionisták

ezen úgynevezett képviselői hiába is képzelnék magukat a munkásosztály képviselőinek. Ők a munkásságnak csak elenyésző – többnyire konzervatív – részét képviselik. Ha ez az útja és módja annak, hogy a munkásokat megszabadítsák a tőkésektől, akkor természetesen még hosszú ideig szó sem lehet szabadságukról. Amikor – mint éppen most is – félmilliónyi munkás van munka nélkül és másik félmilliónyi csupán fél munkaidőben dolgozik – ilyen viszonyok között az úgynevezett vezetők javaslatai valójában csak együgyű ábrándok, és itt csakis forradalmi rendszabályok segíthetnek.

F. L.

„Arbeiter-Wochen-Chronik",
1884. szeptember 28-i sz.

Anglia. [Londoni különtudósítónktól.]

A trade-unionok kongresszusa, melyet a múlt héten tartottak Southportban, jelentősen különbözött minden eddigi kongresszustól. Az elmúlt évben a trade-unionok hatalmasat léptek előre, s ez mindenekelőtt arra az élénk propagandatevékenységre vezethető vissza, amelyet a szocialisták a múlt év óta kifejtettek.

A southporti kongresszuson 136 egylet, illetve azok 561 976 főnyi tagságának képviseletében 170 küldött jelent meg. Hogy ez a kongresszus a legjelentősebb és a legjobb volt az összes eddigi trade-union-kongresszusok közül, azt mindenki elismeri. Ha a trade-unionok

vezetői már 15–20 évvel ezelőtt is így léptek volna fel, akkor ma ebben az országban egészen más lenne a helyzetünk. A követelések és a határozatok teljesen szocialista jellegűek, s a többség nagy tetszéssel fogadta őket, noha a burzsoázia befolyásának jócskán teret engedő, úgynevezett „nagyok" mindent elkövetnek annak érdekében, hogy a munkásokat megtartsák a burzsoázia uszályában. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy e közvetítők ideje már lejárt, s előbbutóbb bizonyára megszabadulnak tőlük; mihelyt ez megtörténik, a munkásosztály akadályok nélkül igen gyorsan haladhat előre. Most nagyon világosan bebizonyosodott, hogy jó és forradalmi felfogásban egyáltalán nincs hiány, s hogy mindenekelőtt arról van szó: meg kell szabadulni a befolyásos reakciós burzsoá-bérencektől. Az elnök megnyitó beszéde igen kitűnő volt, nagyban és egészében szocialista szellemű. Nem is volt ínyére az angol sajtónak. Az elnök többek között ezekről beszélt: Az első és legfontosabb kérdések egyike az, hogy fölösleges az egész földet bejárni új piacok felkutatásáért, s hogy a túltermelés létrehozta áruktól megszabaduljunk. Arra kell törekedni, hogy saját országunkban megszervezzük a piacokat, s bármily nagy lélekszámú is az angol nemzet, még mindig bőven jutna akár milliónak is lehetőség az értelmes életre, ha a földet észszerűen művelnék, s ami a földekre, ugyanaz vonatkozik a kereskedelmi viszonyokra: a nemzet gazdagsága mindössze néhány monopolista kezében halmozódik fel. A nép „szociális és politikai reformokat" követel és minél inkább

megértik a munkások a múltban történtek hátrányos voltát, annál inkább követelik azt, hogy a parlamentben is legyen képviseletük, mégpedig a saját kebelükből valók képviseljék őket; összekovácsolódott, szervezett tömegként kell fellépniök a jövőben, mert ha nem, ismét semmivé lesznek. Most érkezett el a döntő pillanat a trade-unionok számára, most kell síkraszállniok a két legégetőbb követelésért, a parlamenti tagok fizetésének és a választási költségek visszatérítésének kérdésében, de még számos más reformot, köztük az ingyenes oktatást is sürgősen követelniök kell.

Nagy szótöbbséggel elfogadták a trade-unionok egész tagságához intézett üzenetet, amely hangsúlyozza, hogy az összes szakszervezeteknek együttesen kell résztvenniök az új parlamenti választásokban, mert fölöttébb szükséges, hogy minél több munkást juttassanak be a parlamentbe; e munkásképviselőknek kötelessége kivívni, hogy napirendre tűzzék a munkásosztály legfontosabb követeléseit. Kiváltképpen azt kell követelniök, hogy munkásokat alkalmazzanak felügyelőknek a gyárakba, a műhelyekbe és a bányákba, ne pedig burzsoákat, mint eddig tették.

Azokról a határozatokról és javaslatokról, amelyeket a későbbiekben vitattak meg és fogadtak el, következő tudósításomban fogok beszámolni Önöknek. Még meg kell jegyeznem, hogy a gyapotmunkások nagy oldhami sztrájkjáról már kezdettől fogva szó esett; kitűnt, hogy 25 000 ember van munka nélkül, a legnagyobb nyomorúságban, sokukat családjaik-

kal együtt éhhalál fenyegeti, és több száz családnak egyetlen darab bútora sincs már, mert mindenüket elzálogosították. Csupán egyetlen zálogházban több mint 1500 darab órát zálogosítottak el. Az emberek többsége idegenek könyöradományaiból tengődik. A kongresszus határozatot hozott, hogy mindent el kell követni annak érdekében, hogy az oldhami munkások támogatást kapjanak a tőke elleni harcukban.

A világ munkásmozgalma szempontjából igen nagy jelentősége van annak, hogy végre új korszak kezdődött a trade-unionok életében. A szocialisták a trade-unionok tagságában szervezett hadseregre lelnek, s ez a megfelelő irányítással olyan hatalmat képvisel, amellyel mindenképpen számolni kell.

F. L.

„Arbeiter-Wochen-Chronik",
1885. szeptember 27-i sz.

Függelék

5. I. M. Szinyelnyikova: „Friedrich Lessner"; a „Marx und Engels und die ersten proletarischen Revolutionäre" (Marx és Engels és az első proletárforradalmárok) c. kötetben, Berlin 1965. 120–160. old. és „Фридрих Лесснер – деятель германского и международного рабочего движения." (Friedrich Lessner – a német és a nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő egyénisége); a „Германское рабочее движение в новое время" (Az újkori német munkásmozgalom) c. kötetben, Moszkva 1975.

6. Az Igazak Szövetségét (Bund der Gerechten) az 1834 óta működő titkos német demokrata-republikánus emigránsszervezetből, a Számkivetettek Szövetségéből (Bund der Geächteten) kilépett baloldali elemek alapították 1836-ban Párizsban. Tagjainak politikai nézeteire, amelyek a korabeli német proletariátus bizonyos fokig kézműves jellegét tükrözték, nagy hatással volt a weitlingi egyenlőség-kommunizmus, később az „igazi szocializmus" és a proudhonizmus. A Szövetségben 1839 és 1846 között állandó volt a belső ideológiai viszály. 1847. január végén a Szövetség londoni vezetősége felhívta Marxot és Engelst, hogy csatlakozzanak a Szövetséghez. Az 1847. június elején Londonban tartott kongresszuson a Szövetség átalakult a Kommunisták Szövetségévé.

8. „Aus der Entstehungszeit des Kommunistischen Manifestes. Persönliche Erinnerungen von Friedrich Lessner" (A Kommunista Kiáltvány keletkezésének idejéből. Friedrich Lessner személyes visszaemlékezései); „Sozialistische Monatshefte" (Berlin), 1897. októberi (10.) sz., 557. old.

9. [Karl Marx:] „A júniusi forradalom"; „Neue Rheinische

Zeitung", 1848. jún. 29-i (29.) sz. Marx és Engels Művei (a továbbiakban: MEM), 5. köt. 126. old.

16. Lásd 141. old.

18. Az angol Reformligáról van szó, amely 1865 tavaszán alakult meg Londonban, a trade-unionok részvételével. Az Internacionálé Központi Tanácsa nemcsak részt vett a liga megalapításában, hanem kezdeményező szerepet is vállalt ebben, sőt központilag irányította a munkások tömegmozgalmát a választójogi reform kiharcolásáért. A liga tanácsában és végrehajtó bizottságában helyet foglaltak a Központi Tanács tagjai is, elsősorban a szakszervezeti vezetők. A liga vezette reformmozgalom programját és a polgári pártokkal szemben alkalmazandó taktikáját Marx dolgozta ki. A Reformliga Marx kezdeményezésére az ország egész felnőtt férfilakossága számára választójogot követelt. Ez az eredetében chattista jelszó az angol munkásosztály körében erős visszhangra talált és a liga mellé állította a politikailag addig közömbös trade-unionokat. A radikálisok ingadozása és a szakszervezeti vezetők opportunizmusa megakadályozta a ligát abban, hogy a Központi Tanács által kijelölt feladatait teljesítse – az 1867-es reform csupán a kispolgárságnak és a munkásosztály legfelső rétegének adott választójogot.

21. Lessner J. Ph. Beckerhez 1867. okt. 17-én. Az SZKP Központi Bizottsága mellett működő Marxizmus–Leninizmus Intézet Központi Pártarchívumának anyagából, 178/31/12. sz.

23. Marx L. Kugelmannhoz 1871. ápr 17-én. MEM 33. köt. 202. old.

28. Szociáldemokrata Föderáció (Social Democratic Federation) – 1884 augusztusában alapított angol szocialista szervezet, amely különböző szocialista irányzatokhoz tartozó értelmiségi elemeket egyesített. A föderáció vezetésében döntő szavuk volt a Hyndman vezette reformistáknak; a föderáció forradalmi marxista szárnya fellépett a reformisták politikája ellen és a munkástömegekkel való széles körű kapcsolatok kialakításáért küzdött. 1884 őszén szakításra

került sor és a balszárny önálló szervezetbe, a Szocialista Ligába tömörült. A szakítás után a reformisták befolyása még inkább erősödött, de a tömegek baloldali hangulatának hatására a föderációban minduntalan újabb baloldali, forradalmi, az opportunista vezetéssel elégedetlen csoportok keletkeztek.

A Független Munkáspárt (Independent Labour Party) – 1893-ban a sztrájkmozgalmak és a munkásosztály önálló politikájáért való mozgalom fellendülésének idején alakult meg; a Keir Hardie vezetése alatt álló pártot az új trade-unionok vezetői alapították, rajtuk kívül tagjai sorában a régi trade-unionok képviselői, továbbá fábiánus befolyás alatt álló értelmiségiek és kispolgárok voltak. Programjában követelte a termelési, a csere- és elosztási eszközök közös tulajdonba vételét, a nyolcórás munkanap bevezetését, a gyermekmunka betiltását, a társadalombiztosítás és a munkanélküli segély bevezetését stb. Engels támogatta a párt megalapítását, remélve, hogy proletár tömegpárttá fejlődik és kiküszöböli a Szociáldemokrata Föderáció szektás tévedéseit. A Munkáspárt vezetői azonban kezdettől fogva polgári-reformista álláspontot képviseltek, a harc parlamentáris formáit tekintették elsődlegesnek éa egyezkedtek a Liberális Párttal. A Fuggetlen Munkáspárt 1900-ban csatlakozott a Munkáspárthoz (Labour Party).

„Justice" (London), 1905. febr. 25.

31. A Németországi Szociáldemokrata Párt 1893. okt. 22–28-i kölni kongresszusának jegyzőkönyve, Berlin 1893. 101. old.

34. Szocialista Liga (Socialist League) – a Szociáldemokrata Föderációból kivált baloldali szocialisták alakították 1884 decemberében; megalakítói közé tartozott Eleanor Marx, Edward Aveling, E. Belfort Bax, W. Morris stb. A ligában eleinte a forradalmi szocialistáknak volt döntő befolyásuk, de nemsokára túlsúlyba kerültek az anarchista elemek és a forradalmi szocialisták nagy része kilépett; 1889-ben a liga széthullott.

39. Lessner visszaemlékezései „Vor 1848 und nachher. Erinnerungen eines alten Kommunisten" (1848 előtt és utána.

Egy öreg kommunista visszaemlékezései) címmel jelentek meg a „Deutsche Worte. Politische Zeitschrift für das deutsche Volk in Österreich" c. folyóiratban, melyet E. Pernerstorfer osztrák szociáldemokrata adott ki Bécsben. Lessner írását az 1898. (XVIII.) évfolyam márciusi (97–112. old.), áprilisi (145–160. old.) és májusi (193–215. old.) száma közölte. Angol fordításban 1907 májusában látott napvilágot Londonban a The Twentieth Century Press szociáldemokrata kiadónál „Sixty Years in the Social-Democratic Movement. Before 1848 and after. Recollections of an old communist" (Hatvan év a szociáldemokrata mozgalomban. 1848 előtt és utána. Egy öreg kommunista visszaemlékezései) címmel. E kiadás szövege helyenként némileg eltér a német szövegtől. Lessner egyes helyeken Thalmeyert, másutt O. Eisengartent jelöli meg fordítóként.

Lessner a „Visszaemlékezések"-be sok olyan idézetet is beleszőtt, amelyek gyakran némileg eltérnek a ma használatos hiteles forrástól. Marx és Engels műveiből vett idézetek esetén Lessner szövegét a MEM-nek megfelelően javítottuk.

41. Lásd 160–174. old.

43. Lessner nevének írásmódja változó. Ő maga a legtöbb levelét az általunk használt formában írta alá. A blankenhaini evangélikus egyházközség anyakönyve szerint apja neve „Läsner", anyja neve – Lessner házasságon kívül született – „Plötner". A lewishami (London grófság) kerületi halotti anyakönyvben „Blüthner" néven jegyezték be az elhunytat, ezzel a kiegészítéssel: „otherwise (másként) Leßner".

49. Vö. W. Weitling: „A harmónia és a szabadság garanciái", Vivas 1842. Új kiad. Bernhard Kaufhold, Berlin 1955, 85–90. old.

50. A londoni Munkás Művelődési Egylet 1918-ig állt fenn. Fennállása alatt neve többször is megváltozott, így többek között Kommunista Munkás Művelődési Egyletnek, Német Munkás Művelődési Egyletnek és Kommunista Klubnak nevezték. Tagjai között más országok képviselői is voltak.

51. 1832. máj. 27-én a hambachi kastélyban (bajor Pfalz) ünnepséget tartottak; itt több mint 25 000 tüntető követelte a német egységet és az egész Németországra kiterjedő alkotmányos rendszert. A Szövetségi Gyűlés megtorlásul tovább korlátozta a sajtó- és gyülekezési szabadságot.

1833. ápr. 3-án mintegy 50 főnyi, főként radikális diákokból álló csoport megrohamozta a majna-frankfurti főőrséget és a rendőrőrszobát, hogy ezzel jelt adjanak a Szövetségi Gyűlés elleni támadásra és a németországi forradalom megkezdésére. A rosszul előkészített és előre elárult vállalkozást a katonai erők meghiúsították.

K. Schappert 3 hónapig tartó fogság után szabadlábra helyezték.

1834 februárjában Mazzini kísérletet tett arra, hogy az „Ifjú Itália" tagjaiból és más nemzetiségű forradalmi emigránsokból szervezett csapattal Svájcból betörjön a Piemonthoz tartozó Szavojába és ott népi felkelést indítson az egységes és köztársasági Itáliáért. A Ramorino vezette forradalmi csapatot a piemontiak szétverték; a Svájcba visszamenekülő forradalmárokat a svájci hatóságok lefegyverezték.

52. „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", London, Hamburg, New York.

53. A kölni Munkásegyletet 1848. ápr. 13-án alapították a Kommunisták Szövetségének tagjai. Kezdetben A. Gottschalk befolyása alatt állt, aki – az „igazi szocialisták" szellemében – szektás taktikát folytatott és egyidejűleg a mérsékelt harci módszerek híve volt. Gottschalknak ezt a politikáját kezdettől fogva ellenezte az egylet számos tagja, akik Marx és Engels politikáját támogatták. Az ő hatásukra 1848 júniusának végén változás állt be az egylet tevékenységében és tagjainak száma egyre növekedett. Gottschalk letartóztatása után Mollt választották meg elnöknek. 1848 októberében Marx, 1849 februárjában Schapper lett az egylet elnöke. Az egyletet újjászervezték; az 1849-ben elfogadott új szervezeti szabályzat fő feladatul a munkások politikai, szociális és tudományos képzését jelölte ki. A németországi ellenforradalom győzelme után

a kölni Munkásegylet egyre inkább elvesztette politikai jellegét.

1848. szept. 25-én a kölni hatóságok a burzsoázia támogatásával a munkásmozgalom több vezetőjét letartóztatták, hogy ezáltal felkelést provokáljanak, amely ürügy lett volna a munkásmozgalommal való leszámolásra. A Marx és Engels vezette kölni munkások azonban nem hagyták magukat elhamarkodott felkelésbe belelovalni. Szept. 26-án a hatóságok ostromállapotot hirdettek ki Kölnben és átmenetileg betiltották a „Neue Rheinische Zeitung" és más demokratikus újságok megjelenését. Engels, Dronke, Moll és mások kénytelenek voltak külföldre menekülni.

Friedrich Engels: „A német birodalmi alkotmány-hadjárat", MEM 7. köt. 177–178. old.

58. Friedrich Engels: „A Kommunisták Szövetsége történetéhez", MEM 21. köt. 208. old.

Vö. „Der Bund der Kommunisten. Dokumente und Materialien" (A Kommunisták Szövetsége történetéhez. Dokumentumok és anyagok), 1. köt., 1836–1849, Berlin 1970, 508. old.

61. Uo. 508–510. old.

65. III. Napóleon (Louis Bonaparte) 1870-ben fogságba esett; a poroszok a Kassel melletti Wilhelmshöhe kastélyt jelölték ki tartózkodási helyéul.

67. Végrehajtó bizottság – a francia köztársaságnak az alkotmányozó nemzetgyűlés által 1848. máj. 10-én létrehozott kormánya, amely a teljhatalmáról lemondott ideiglenes kormány helyébe lépett. 1848. jún. 24-ig, Cavaignac katonai diktatúrájának kezdetéig állt fenn.

Dinasztikus ellenzék – a júliusi monarchia idején a francia küldöttkamara egyik csoportja, vezetője O. Barrot volt; a csoport az ipari és kereskedelmi burzsoázia mérsékelt liberális köreinek politikai felfogását fejezte ki; reformpolitikával (választójogi reform stb.) akarta elejét venni a forradalomnak és fenntartani a júliusi monarchiát.

68. Legitimisták – az 1830-ban megdöntött („legitim") Bourbon-uralkodóház hívei, az örökletes nagybirtok érdekeinek képviselői; egy részük az uralmon levő orléanisták ellen, akik a pénzarisztokráciára és a nagyburzsoáziára támaszkodtak, a szociális demagógia fegyveréhez folyamodott és a dolgozóknak a burzsoá kizsákmányolás elleni védelmezőjeként lépett fel.

[Karl Marx:] „A júniusi forradalom", MEM 5. köt. 123–124. old.

72. Lessner *parquet* (fr. ügyészség) helyett államügyészt vagy bíróságot ír.

73. [Karl Marx és Friedrich Engels:] „A »Neue Rheinische Zeitung« első sajtópere", MEM 6. köt. 223—224. old.

76. Karl Marx: „Leleplezések a kölni kommunista-perről", MEM 8. 441. old.

78. „A Kommunista Párt követelései Németországban"-t (Forderungen der Kommunistische Partei) Marx és Engels 1848. márc. 21. és 29. között, közvetlenül a német forradalom kitörése után írta Párizsban, a Kommunisták Szövetsége programjaként. Először röplap formájában jelent meg, majd több lapban is közzétették. – Moses Hess: „Vörös katekizmus a német nép részére" (Roter Katechismus für das deutsche Volk"), New York–Boston é. n. – „Minden nemzetek demokratáihoz" (Aux démocrates des toutes les nations); „Le Constitutionnel", 1850. nov. 18.

79. Vö. „Kommunisten-Prozess-Akte" (A kommunista-per aktái), XIII. köt. 155. l. Az NSZEP Központi Bizottsága mellett működő Marxizmus–Leninizmus Intézet Központi Pártarchívuma 6/2.

82. Lessner a naplójában feljegyzi, hogy az utazást egy nappal későbbre, 1854. jan. 13-ára halasztották.

83. A kivételes törvényekről van szó, melyeket a Német Szövetség 1819-ben léptetett életbe a feudális-abszolutista reakció elleni minden ellenzéki megnyilvánulás elfojtására.

89. A „Volk" c. hetilap 1859. aug. 20-ig jelent meg Londonban. Az 1859. jún. 11-i 6. szám óta ténylegesen Marx szerkesztette a lapot, mely a proletárforradalmárok egyik sajtóorgánuma lett. Marxnak és Engelsnek a „Volk"-ban megjelent cikkeit lásd MEM 13. köt. Marx „A politikai gazdaságtan bírálatához" c. művének ismertetését Engels írta (MEM 13. köt. 460–468. old.).

90. Az angol és francia munkások Lessner által említett szolidaritási tüntetése a lengyel felkelés mellett már 1863. júl. 22-én lezajlott. 1864. ápr. 11-én a londoni munkások Garibaldi, az olasz nemzeti hős tiszteletére rendeztek tüntetést, aki síkraszállt a lengyel felkelők mellett.

92. Lásd Karl Marx: „A Nemzetközi Munkásszövetség alapító üzenete"; „A Nemzetközi Munkásszövetség ideiglenes szervezeti szabályzata", MEM 16. köt. 3–11. és 12–14. old.

Lessner „A Nemzetközi Munkásszövetség alapító üzenete"-re utal, amelyben Marx kifejti, hogy az egyes országok munkásosztályainak kötelessége, „hogy behatoljanak a nemzetközi politika misztériumaiba; hogy szemmel tartsák kormányuk diplomáciai tevékenységét; hogy szükség esetén azt minden hatalmukban álló eszközzel meghiúsítsák..." (MEM 16. köt. 10. old.)

93. Azt a javaslatot, hogy a Nemzetközi Munkásszövetség első kongresszusán vitassanak meg vallási eszméket, a párizsi proudhonisták terjesztették elő. Marx viszont a kongresszus napirendjének összeállításakor elhagyta ezt a pontot. A „Workman's Advocate" c. londoni lap 1865. szept. 30-i számában tévesen közölte, hogy a javaslat Marxtól származott. (Lásd Még Karl Marx: „A Nemzetközi Munkásszövetség története George Howell úr szerint", MEM 19. köt. 139–144. old.)

96. A párizsi diákokhoz intézett felhívást a Nemzetközi Munkásszövetség londoni francia szekciója fogalmazta meg francia nyelven. Lásd „The General Council of the First International 1864–1866" (Az I. Internacionálé [1864–1866] Főtanácsa), Moszkva é. n., 337–339. old.

99. Lessner a londoni Munkás Művelődési Egylet 1867-es jubileumi ünnepségén mondott beszédét a következő szavakkal foglalta össze: „Az egylet törekvéseire vonatkozó magyarázó szavak után [Lessner] rámutatott arra, hogy az egylet, bár taglétszámát tekintve nem mondható nagynak, minőséggel pótolja mennyiségi hiányát, és hogy tagjai sokkal tevékenyebben vesznek részt a politikai mozgalomban, mint az köztudott, és nem riadnak vissza sem fáradságtól, sem áldozatoktól, ha a munkások érdekeit és a munkások álláspontját kell előtérbe helyezni, mint ezt pl. az egylet legrégibb tagja, Eccarius is teszi most azzal, hogy az angol sajtóban cáfolja Stuart Mill közgazdasági alaptételeit. Karl Marx immár 20 éve legfőbb feladatának, élete feladatának tekinti, hogy a politikai gazdaságtani kérdést egész terjedelmében tanulmányozza és szigorú vizsgálatnak vesse alá; kutatásainak eredménye korszakalkotó lesz a nemzetgazdaságtani irodalomban. Megjegyzi még, hogy a társadalmi kérdést nem lehet elszigetelt próbálkozásokkal és kísérletekkel megoldani, hogy ahhoz, hogy véget vessenek a tőke uralmának, olyan eszközökre van szükség, amelyek az egész proletariátusra kiterjednek, és hogy a jobban fizetett munkások kötelessége osztályuk harcosaiként cselekedni és tényekedésükkel, valamint szervezettségükkel az egész proletariátus érdekét képviselni." („Der Vorbote" [Genf], 1867. március, 43–44. old.)

101. A határozat pontos szövegét lásd „Die I. Internationale in Deutschland (1864–1872). Dokumente und Materialien" (Az I. Internacionálé Németországban (1864–1872). Dokumentumok és anyagok), Berlin 1964, 65. old.

102. Béke- és Szabadságliga – polgári pacifista szervezet, síkraszállt az európai béke megőrzéséért, az állandó hadseregek megszüntetéséért stb. 1867-ben alapították Victor Hugo, Giuseppe Garibaldi stb. részvételével.

A Nemzetközi Munkásszövetség csatlakozását a polgári pacifista Béke- és Szabadságligához elsősorban proudhonista küldöttek szorgalmazták. Velük szemben léptek fel Marxszal egyetértésben a Főtanács képviselői (lásd MEM 16. köt. 186. és 492. old.). Mivel a Béke- és Szabadságliga kongresszusán támadták a Nemzetközi Munkásszövetségnek a lausanne-i kongresszuson az osztályharcot

és a munkásosztály felszabadítását hangsúlyozó határozatát, az Internacionálé nem csatlakozott a ligához.

103. Az 50-es évek végén az amerikai ír emigránsok körében, később pedig Írországban létrejött a féniek titkos szervezete, amely ír forradalmi (vagy republikánus) testvériségnek nevezte magát. A féniek valójában az ír parasztság érdekeit képviselték, de főképpen a városi kispolgárság és a demokratikus értelmiség soraiból kerültek ki. Összeesküvő taktikájuk és szektás, polgári-nacionalista hibáik elszigetelték őket az ír tömegektől. Marx és Engels sokszor rámutattak a féni mozgalom hibáira, de becsülték forradalmiságát és arra törekedtek, hogy a fénieket elvezessék a tömegharchoz és az angol munkásosztállyal kötendő szövetséghez. 1867. február–márciusában a féniek régóta előkészített fegyveres felkelését leverték; az elszigetelt megmozdulásokat elnyomták, a mozgalom számos vezetőjét letartóztatták és bíróság elé állították. Manchesterben szept. 18-án két letartóztatott féni vezetőt fegyveres erővel szabadítottak ki a szervezet tagjai. Az összeütközés során egy rendőr életét vesztette. A helyszínen elfogott öt fénit halálra ítélték. Kettő kegyelmet kapott, hármat kivégeztek. A halálos ítélet nagy tiltakozást váltott ki Írországban és Angliában. A tiltakozó mozgalomba a Főtanács is bekapcsolódott, angol tagjai kivételével, akik a reformista trade-unionista vezetőkhöz hasonlóan polgári-soviniszta nézetek alapján elítélték a fénieket, mint felforgató elemeket. Marx javaslatára a Főtanács 1867. nov. 19-én és 26-án nyilvános vitát tartott az ír kérdésről, melyen az ír és az angol sajtó képviselői is megjelentek. A Főtanács 1867. nov. 20-i rendkívüli ülésén jóváhagyta az emlékirat szövegét, amelyet Marx angol nyelven írt meg.

104. Ezt a beszédet, amelyben Lessner Marx „Tőké"-je mellett is propagandát fejtett ki, a „Vorbote" 1868. áprilisi száma közölte (61–63. old.).

106. III. Napóleon 1851. dec. 2-i államcsínye után jött létre a második császárság, az a katonai-bürokratikus rendszer, amelyben durva erőszakkal felszámolták a demokratikus szabadságjogokat, szétverték a munkásszervezeteket és

a polgári republikánusok szervezeteit, megszilárdították a klérus hatalmát és nyílt katonai-burzsoá diktatúrát vezettek be.

Amiens-ban 1867 júliusában a kelmefestők sztrájkoltak, más szakmák munkásainak támogatásával. Roubaix-ban 1867 februárjában a fonók és szövők szüntették be a munkát. Párizsban 1867 februárjában a bronzművesek léptek sztrájkba. A Főtanács közbelépése révén anyagi támogatást kaptak az angol trade-unionoktól és sikerült megvédeniök szervezetüket. Genfben 1868. március–áprilisban 3000 építőmunkás sztrájkolt. A svájci, angol, francia és német munkások támogatásával a genfi munkások győzelemmel fejezték be sztrájkjukat.

A kiáltvány 1866-ban jelent meg Brüsszelben „Congrès de Genève. Mémoire des délégués français" (A genfi kongresszus. A francia küldöttek emlékirata) címmel.

„Le Courrier français", 1868. máj. 1-i (112.) sz.

107. Az Internacionálé párizsi szekciója vezetőinél 1867 decemberében házkutatást tartottak, amelyet vizsgálat és 1868 márciusában az Internacionálé ellen lefolytatott első franciaországi per követett. A rendőrség a házkutatások során egyebek között lefoglalta E. Dupont-nak, Franciaország ügyeivel megbízott titkárnak A. Murat-hoz írott levelét, amely tájékoztatta a francia tagokat a bebörtönzött féniek védelmére indított kampányról. Ezt a levelet próbálták a francia hatóságok felhasználni arra, hogy az Internacionálét egy féni összeesküvés előkészítésével vádolják.

corpus delicti – (lat.) bűnjel.

108. Mentanánál a franciák és a pápai zsoldosseregek 1867. nov. 3-án megverték a Róma felszabadítására és Olaszországgal való egyesítésére induló Garibaldi szabadcsapatait.

109. Az Egyesült Államok Országos Munkásszervezete (National Labor Union) 1866 augusztusában alakult meg a baltimore-i kongresszuson. A szervezet kezdettől fogva támogatta a Nemzetközi Munkásszövetséget. 1870 augusztusában, a Labor Union cincinnati kongresszusán határo-

zatot fogadtak el, hogy a szervezet egyetért az Internacionálé elveivel és kijelenti, hogy csatlakozni kíván az Internacionáléhoz. A határozat azonban nem valósult meg. A szakszervezetek 1870–71-ben elszakadtak a Labor Uniontól, amely 1872-ben gyakorlatilag megszűnt.

Karl Marx: „A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának negyedik évi jelentése", MEM 16. köt. 311–315. old.

112. Lessner a háború kérdésében hozott brüsszeli határozatot a „Vorbote" 1868. novemberi számában (162. old.) megjelent ismertetés alapján közli. A határozat hivatalos szövegét lásd „Die I. Internationale in Deutschland (1864–1872). Dokumente und Materialien" (Az I. Internacionálé Németországban (1864–1872). Dokumentumok és anyagok), Berlin 1964, 266. old. Lásd ehhez még Marx Engelshez írott 1868. szept. 16-i levelének idevágó részeit, MEM 32. köt. 144–145. old.

Vö. „Die I. Internationale in Deutschland (1864–1872). Dokumente und Materialien", Berlin 1964, 260. old.

Lessner itt és a továbbiakban nem sorolja fel a vita valamennyi résztvevőjét.

113. Vö. „Die I. Internationale in Deutschland (1864–1872). Dokumente und Materialien", Berlin 1964, 261. old. – A gépek tőkés alkalmazásának következményeiről szóló határozat első két szakaszához Marx határozattervezete szolgált alapul, melyet a Főtanács 1868. júl. 28-i és aug. 4-i ülésén folytatott viták eredményeként készített.

117. Vö. „Die I. Internationale in Deutschland (1864–1872). „Dokumente und Materialien", Berlin 1964, 263–265. old.

„Nos te ordine, quo natura permiserit, cuncti sequemur" – (lat.). Mindnyájan követni fogunk a természet rendje szerint. – Az idézet forrását eddig még nem sikerült megtalálnunk.

118. [Karl Marx:] „A Főtanács beszámolója a Nemzetközi Munkásszövetség IV. általános kongresszusának Bázelban", MEM 16. köt. 359–371. old.

Lessner nem sorolja fel a földkérdéssel foglalkozó bizottság valamennyi tagját.

Vö. „Die I. Internationale in Deutschland (1864–1872). Dokumente und Materialien", Berlin 1964, 427. old.

120. Az örökösödési jog kérdésében elfoglalt álláspont, amelyben anarchista nézetek jutottak kifejezésre, nem kapta meg a szavazatok többségét és ezért nem fogadták el (lásd „Report of the International Workingmen's Association, held at Basle in Switzerland...", London é. n., 29. old.). „A Főtanács jelentése az örökösödési jogról", melyet Marx szövegezett meg, hangsúlyozza, hogy mint minden más polgári törvény, „az örökösödési törvények sem *okai*, hanem *okozatai, jogi következményei a társadalom fennálló gazdasági szervezetének*, amely a termelési eszközök ... magántulajdonán alapszik". Az örökösödési jog eltörlése ezért sohasem lehet egy társadalmi átalakulás kiindulópontja. (MEM 16. köt. 356–357. old.)

126. Karl Marx és Friedrich Engels: „A Nemzetközi Munkásszövetség 1871. szeptember 17-től 23-ig Londonban tartott küldöttkonferenciájának határozatai", MEM 17. köt. 384–390. old.

129. Karl Marx és Friedrich Engels: „A Szocialista Demokrácia Egyesülése és a Nemzetközi Munkásszövetség. Az Internacionálé hágai kongresszusának utasítására közzétett jelentés és dokumentumok", MEM 18. köt. 311–445. old.

131. „*Woman, lovely woman, heaven destined you to temper man...*" – (ang.) (Nő, kedves nő, az ég rendelt arra téged, hogy megszelídítsd a férfit...) – Az idézet forrását eddig még nem sikerült megtalálnunk.

135. MEM 35. köt. 438. old.

Utalás Lessner 1868. szept. 8-i levelére, amelyben részletesen beszámolt Marxnak az Internacionálé brüsszeli kongresszusáról.

136. A Német Munkásegyletek Szövetsége 1868. szept. 5–7-én tartotta kongresszusát Nürnbergben, a lassalleánusok által

egybehívott általános német munkáskongresszus pedig 1868. szept. 26–29-én ülésezett Berlinben.

1868 márciusában és áprilisában Genfben 3000 építőmunkás sztrájkolt. Követelték a munkaidő csökkentését 10 órára, a bérek emelését és napibér helyett az órabér bevezetését. A sztrájkot, amely a munkások győzelmével végződött, az Internacionálé genfi német és francia központi bizottsága vezette.

137. MEM 32. köt. 546–547. old.

138. „Der Sozialdemokrat" (Zürich), 1883. dec. 6-i, 1884. ápr. 24-i, júl. 24-i, júl. 31-i és 1885. ápr. 9-i sz.

139. Demokrata Föderáció – szocialista és radikális demokrata munkások egyesülete, 1881 júniusában alakult meg Hyndman vezetésével. Számszerűleg gyenge volt; 1884 augusztusában a Szociáldemokrata Föderáció nevet vette fel. A föderáció akcióprogramja lényegében a chartizmus régi követeléseit ismételte meg.

Bloomsburyi Szocialista Társaság (Bloomsbury Socialist Society) – London egyik szegénynegyedéről nevezték el; önálló szervezetként 1888 augusztusában alakult meg, a Szocialista Ligából kiválva, melyben az anarchisták kerekedtek felül. A társaság Eleanor Marx és Edward Aveling vezetésével élénk agitációs és propagandamunkát végzett a londoni East End munkásai közt. Képviselői tagjai voltak az 1890. máj. 4-i Hyde Park-i tüntetést szervező központi bizottságnak.

146. Az „Erinnerungen eines Arbeiters an Karl Marx" (Egy munkás visszaemlékezései Karl Marxra) 1893 márciusában jelent meg a stuttgarti „Neue Zeit" 1892–1893. (XI.) évfolyamában (I. köt. 748–754. old.). Ugyanabban az évben olasz fordításban is megjelent a „Critica Sociale" c. milánói félhavi folyóirat 6. számában.

bona fide – (lat.) igazi, valódi.

148. Lessnert 1851. jún. 18-án tartóztatták le. 1852. okt. 4-én kezdődött meg a kölni kommunista-per.

150. Lásd a 89. old.-hoz adott jegyzetet.

152. Lásd a 131. old.-hoz adott jegyzetet.

160. Az „Erinnerungen eines Arbeiters an Friedrich Engels" (Egy munkás visszaemlékezései Friedrich Engelsre) 1902-ben jelent meg Drezdában, a szociáldemokrata G. Morgenstern által kiadott „Die Hütte. Organ für das Volk und seine Jugend" c. félhavi folyóiratban (december 2-i sz., 18. füz., 538–541. old.). Lessner írásának rövidített angol nyelvű változatát „Sixty Years in the Social-Democratic Movement" címmel 1907-ben adták ki Londonban.

163. Vö. még „Mohr und General. Erinnerungen an Marx und Engels" (Szerecsen és Generális. Visszaemlékezések Marxra és Engelsre), Berlin 1970, 473–475. old.

166. Friedrich Engels: „A német birodalmi alkotmány-hadjárat", MEM 7. köt. 105–190. old. és Friedrich Engels: „A német paraszthábor", MEM 7. köt. 319–401. old.

167. Lásd a 89. old.-hoz adott jegyzetet.

168. Engels 1871. aug. 1. óta volt a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának titkára. A Főtanácsnak New Yorkba való áthelyezése után a Főtanács és a Internacionálé kontinentális szervezetei közötti kapcsolatok nagy része Engelsen át bonyolódott le.

170. MEM 35. köt. 438. old.

178. Lessner 1876. febr. 7-i levelének megszólítása nem fejthető meg pontosan. Marxhoz írott többi leveleiben Lessner tegezi Marxot és nem nevezi Szerecsennek. Annyi bizonyos, hogy Marx ezen az estén valóban beszélt a Munkásegyletben, és hogy utalás történt Lessner levelére.

180. „Eugen Dühring úr filozófia-forradalmasítása" címmel jelent meg Engels „Eugen Dühring úr tudomány-forradalmasítása" c. művének első része a lipcsei „Vorwärts"-ben 1877. jan. 3-tól máj. 13-ig. A műben Engels bírálat tárgyává teszi és cáfolja E. Dühring kispolgári szocialista

nézeteit; az első részt 1876 szeptembere és 1877 januárja között írta meg.

183. A „Tőke" második kötete 1885. július elején jelent meg. Marx „A filozófia nyomorúsága" c. műve először 1847-ben jelent meg francia nyelven; német fordításban 1885 januárjában adták ki. Engels „A család, a magántulajdon és az állam eredete" c. írása már 1884. október elején megjelent. Engels a két Marx-műhöz írott előszavaiban bírálja és cáfolja J. K. Rodbertusnak, a porosz-junker államszocializmus teoretikusának nézeteit, amelyeket a német munkásmozgalom némely opportunista elemei is magukévá tettek.
A „Tőke" első kötetének teljes angol nyelvű fordítását, amelyet S. Moore és E. Aveling készítettek, Engels kéziratban kapta meg. A kötet nyomtatásban 1887. január elején jelent meg.

186. Engels „A Brentano contra Marx állítólagos idézethamisítási ügyben" c. írása (lásd MEM 22. köt. 83–174. old.), mely 1891 áprilisában jelent meg, valamint Marx „A polgárháború Franciaországban" és a „Bérmunka és tőke" c. műveinek 1891 júniusában megjelent új kiadásai — ezekhez Engels elméleti szempontból igen értékes bevezetést írt – elősegítették a Németországi Szociáldemokrata Párt új marxista programjának megvitatását és előkészítését.

187. Lessner „A Kommunista Párt kiáltványa" Londonban megjelent negyedik német kiadásához írt előszóból idéz, amelyet Engels 1890. máj. 1-én írt. (MEM 22. köt. 53. old.)
A. Weiler német szocialista, Marx és Engels harcostársa, aki az Internacionálé brit foderális tanácsában, valamint a londoni Szakszervezeti Tanácsban aktív tevékenységet fejtett ki, 1885-től hátgerincbántalmakban szenvedett, majd később teljesen megvakult és munkaképtelen lett. Az angol munkásmozgalomban és különösen a londoni Munkás Művelődési Egyletben többször szerveztek gyűjtést Weiler anyagi támogatására.

188. Az 1891. aug. 16–22-én Brüsszelben ülésező nemzetközi munkáskongresszuson a mandátumvizsgáló bizottság nem

fogadta el az anarchista küldöttek megbízólevelét. A kongresszus többek között határozatot hozott szakszervezeti tömegszervezetek létesítéséről, nemzetközi munkásvédelmi törvényhozás bevezetéséről, valamint a militarizmus kérdésében elfoglalt álláspontról; leleplezte a háború gazdasági okait és felszólította a munkásokat, hogy tiltakozzanak az uralkodó osztályok mindennemű háborús szándéka ellen.

191. „Socialism Utopian and Scientific" címmel jelent meg 1892-ben Engels „A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig" c. művének angol nyelvű fordítása. Engels a kiadáshoz írt bevezetésében a történelmi materializmus álláspontjáról világította meg a polgári társadalom legfontosabb szakaszait és vizsgálta a történelem és a filozófia problémáit.

192. A trade-unionok 1892. szept. 5–10-én ülésező glasgow-i kongresszusa határozatot fogadott el, az 1893-ban Zürichben megrendezendő nemzetközi szocialista munkáskongresszuson való részvétel elutasításáról és ehelyett nemzetközi szakszervezeti kongresszus összehívásáról a nyolcórás munkanap kérdésének megvitatására. E. Aveling és A. Bebel Engelsszel egyetértésben tiltakoztak e határozat ellen és azt a nemzetközi munkásmozgalom megbontására irányuló kísérletnek nyilvánították.

193. Engels 1885-től 1894-ig rendezte sajtó alá a „Tőke" harmadik kötetét, amely 1894. december elején jelent meg. A negyedik köteten, az „Értéktöbblet-elméletek"-en végzett munkáját Engels már nem tudta befejezni. Ennek első kiadását, amely azonban nem felelt meg a tudományos kiadás követelményeinek, K. Kautsky rendezte sajtó alá 1905 és 1910 között. A kötet három részének első teljes kiadása 1954 és 1961 között jelent meg Moszkvában orosz nyelven, németül pedig 1956 és 1962 között Berlinben; az első magyar kiadás 1958 és 1963 között látott napvilágot, a MEM sorozat 26. köteteként pedig 1976-ban jelent meg.

202. Lessner egyrészt azokra az üldözésekre utal, amelyekkel az európai kormányok a Párizsi Kommün leverése után

akadályozták az Internacionálé működését, másrészt az anarchisták szakadár tevékenységére; mindez arra indította az 1872-es hágai kongresszust, hogy a Főtanács székhelyét New Yorkba helyezze át. Az Internacionálé 1876-ban feloszlott. Történelmi hivatását teljesítette.

203. MEM 35. köt. 438. old.

A németországi Reichstag-választásokról van szó, amikor a Németországi Szocialista Munkáspártnak a szocialistatörvény idején a legkeményebb üldöztetések ellenére is 549 990 szavazatot és 24 mandátumot sikerült szereznie.

A „Tőke" első kötetének harmadik kiadása 1883-ban jelent meg.

204. Lásd a 183. old.-hoz adott jegyzetet.

205. „Der Sozialdemokrat", 1883. dec. 6-i, 1884. ápr. 24-i, júl. 24-i és júl. 31-i sz.

207. „Karl Marx »Tőké«-je. Azok ellen, akik szerint a »Tőké«-t sokan Bibliának tekintik..." c. cikkének vázlatát Lessner valószínűleg 1885 tavaszán írta a „New Yorker Volkszeitung" számára.

209. Karl Marx: „Leleplezések a kölni kommunista-perről", MEM 8. köt. 396. old.

210. A Németországi Szociáldemokrata Párt kölni kongresszusán Lessner a vidéki agitációról is beszélt. A jegyzőkönyv csak közvetve adja vissza szavait. Bebel megnyitó beszédében Lessnert méltatva hangsúlyozta: „Az akkor, 1852-ben elítéltek közül ma már csak egy van életben, és szerencsés véletlen folytán ezt az utolsó elítéltet ma körünkben üdvözölhetjük. A mi öreg Lessnerünkről van szó, aki ma a régi londoni Kommunista Munkás Művelődési Egylet küldötteként jelent meg itt. (Mozgolódás.) Elvtársak! Azt hiszem, Önök is egyetértenek azzal, ha a szabályoktól eltérően most mindannyiuk nevében a legszívélyesebben és legmelegebben üdvözlöm Lessner barátunkat (nagy tetszésnyilvánítás), aki nem csupán az egyetlen túlélő az

akkor előítéltek közül, hanem egyúttal az egyetlen az akkori vádlottak közül, aki mind a mai napig lankadatlan hűséggel kitartott a párt zászlaja mellett és még nemrégiben is velünk együtt munkálkodott a közös ügyért Zürichben. Örülünk, hogy megtisztelt bennünket jelenlétével. (Tetszésnyilvánítás.)" („A Németországi Szociáldemokrata Párt 1893. okt. 22–28-i kölni kongresszusának jegyzőkönyve", 100–101. old.)

211. A lengyel szocialisták utalták át Lessnernek azt az összeget, amelyet a bolgár szocialistáknak előlegezett Engels koszorújára.

1892-ben londoni lengyel menekültek megjelentették a „Kommunista Kiáltvány" lengyel nyelvű kiadását, amelyhez Engels 1892 februárjában írt előszót.

214. E visszaemlékezéseket 1898. márc. 29-én, a forradalom 50. évfordulóján adta közre a szociáldemokrata „Rheinische Zeitung" Kölnben, ahol Marx és Engels működött az 1848–49-es forradalom idején.

1847-ben a Kommunisták Szövetsége két kongresszust tartott, júniusban és november végén–december elején. A második kongresszuson zárult le az Igazak Szövetségének átalakulása a Kommunisták Szövetségévé. Marxot és Engelst megbízták, hogy írják meg a „Kommunista Párt kiáltványá"-t.

215. A Lessner által említett kölni népgyűlés már 1848. szept. 25-én lezajlott. Marx ugyanaznap délelőtt és délután beszélt a Munkásegylet gyűlésein, és óvta a munkásokat az uralkodó osztály provokálta elsietett akcióktól.

218. A. Gottschalk mint a szegények orvosa igen népszerű volt; kispolgári-szektás álláspontot képviselt, ezért Marx és Engels hívei 1848 júniusában keresztülvitték leváltását a kölni Munkásegylet elnöki tisztéről. Gottschalk a kölni kolerajárvány idején halt meg fertőzés következtében. Sírja fölött Lessner tartotta a búcsúbeszédet 1849 júniusában.

220. E. Bernstein „Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie" (A szocializmus előfeltételei és a szociáldemokrácia feladatai) c. írásában fejtette ki revizionista nézeteit. Lessner a drezdai „Sächsische Arbeiterzeitung" 1899. szept. 12-i számában közzétett cikkében szállt vitába Bernsteinnel.

222. MEM 8. köt. 396. old.

224. Fábiánusoknak nevezik azokat a polgári értelmiségieket, akik 1884-ben megalakították Angliában a Fábiánus Társaságot. Tagjai harcoltak a polgári társadalom szociális egyenlőtlenségének megszüntetéséért, de csupán reformok által kívántak hatni. A fábiánusok felléptek Marxnak a proletár osztályharcról és a szocialista forradalomról kialakított elmélete ellen. Elveikkel ideológiai alapot nyújtottak az angol munkásmozgalom reformista elemeinek.

225. Karl Marx: „A tőke. Előszó az első kiadáshoz", MEM 23. köt. 10. old. Vö. még Dante: „Az isteni színjáték", Purgatórium, V. ének 13. sor.

227. Lessner az oroszországi polgári demokratikus forradalom brutális leverésére utal a forradalom tetőpontját jelentő 1905. dec. 9–18-i moszkvai felkelés után.

233. Lessner feltehetően tévesen írta a nevet; valószínűleg Sir Henry Stafford Northcote tory politikusról (1846–1911) van szó.

A Land and Labour League (Föld- és Munkaliga) 1869 októberében alakult meg Londonban a Főtanács részvételével. A liga végrehajtó bizottságában a Főtanácsnak több mint 10 tagja foglalt helyet. Programjába, amelyet Marx útmutatásai alapján Eccarius fogalmazott meg (vö. 16. köt. 526–529. old.), általános demokratikus követeléseken (a pénz- és adóügyek reformja, művelődésügyi reform stb.) kívül felvette a föld társadalmi tulajdonba vételének és a munkanap megrövidítésének követelését, valamint az általános választójogra és mezőgazdasági kolóniák alakítására vonatkozó chartista követeléseket. Marx arra számított, hogy a liga tevékenysége elősegíti majd az angol

munkásosztály forradalmasítását és az angliai önálló proletárpárt megalapítását. De már 1870 őszén megerősödött a ligában a polgári elemek befolyása és a szervezet fokozatosan elszakadt az Internacionálétól.

Lessner valószínűleg tévesen jegyezte fel a nevet. J. S. Mill angol filozófus és közgazdász unokahúgát és fogadott leányát Helen Taylornak hívták (1831–1907), polgári radikális politikus volt és feminista; 1881-ben részt vett a Demokrata Föderáció alapításában; H. M. Hyndman hívei közé tartozott.

MUTATÓ

Adler, Victor (1852–1918) – osztrák orvos, szociáldemokrata; az osztrák Szociáldemokrata Párt egyik alapító tagja és vezetője; a bécsi „Arbeiterzeitung" szerkesztője; 1891-ben küldött a nemzetközi szocialista munkáskongresszuson; 1889–95 kapcsolatban állt Engelsszel; később az osztrák pártban és a II. Internacionáléban az opportunizmus egyik képviselője. – 189

Anneke, Friedrich (1818–kb. 1872) – porosz tüzértiszt; 1846-ban kizárták a hadseregből szocialista elvei miatt; 1848-ban tagja a Kommunisták Szövetsége kölni szervezetének; 1849-ben részt vett a badeni–pfalzi felkelésben; kivándorolt Amerikába és az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban (1861–65). – 69, 71

„*Arbeiter-Wochen-Chronik*" – szocialista hetilap, a magyarországi szociáldemokraták sajtóorgánuma; ezzel a címmel 1873–1890 adták ki Budapesten; 1891 januárjától 1894-ig „Arbeiterpresse" címmel jelent meg. – 138

„*Arbeiterzeitung*" – az osztrák szociáldemokrácia lapja, 1889–93 hetente, 1894-től hetenként kétszer és 1895. jan. 1-től naponta jelent meg Bécsben, V. Adler szerkesztésében; a lap a 90-es években Engels több cikkét közölte, munkatársai között volt A. Bebel és Eleanor Marx-Aveling is. – 226

Aveling, Edward (1851–1898) – angol orvos, író; S. Moore-ral angol nyelvre fordította a „Tőke" első kötetét; a Szociáldemokrata Föderáció tagja, 1884-ben a Szocialista Liga egyik alapító tagja; a 80-as évek végén a szakképzetlen munkások és munkanélküliek tömegmozgalmának egyik szervezője; 1889-ben, 1891-ben és 1893-ban küldöttként részt vett a nem-

zetközi szocialista munkáskongresszuson; 1884-től Eleanor Marx férje. – 157, 173, 188–191

Bakunyin, Mihail Alekszandrovics (1814–1876) – orosz forradalmár; részt vett az 1848–49-es német forradalomban; az Internacionálé tagja; később anarchista, harcolt a marxizmus és Marx politikai irányvonala ellen; 1872-ben kizárták az I. Internacionáléból. – 118, 127–129

Bauer, Heinrich (szül. kb. 1814) – német cipész; az Igazak Szövetségének egyik vezetője, a Kommunisták Szövetsége központi vezetőségének tagja; 1840-ben a Kommunista Munkás Művelődési Egylet egyik alapító tagja; 1851-ben Ausztráliába emigrált. – 50–51, 199–201

Bebel, August (1840–1913) – német esztergályos; a II. Internacionálé és a német Szociáldemokrata Munkáspárt egyik alapítója és vezére; 1867-től a Reichstag tagja. – 186, 189, 192, 221

Becker, Bernhard (1826–1882) – német publicista; részt vett az 1848–49-es forradalomban; 1864–65 az Általános Német Munkásegylet elnöke; 1870-ben csatlakozott a Szociáldemokrata Munkáspárthoz; 1872-ben küldött az Internacionálé hágai kongresszusán; 1874-ben visszavonult a munkásmozgalomtól. – 129

Becker, Elisabeth (megh. 1884) – J. Ph. Becker felesége. – 202

Becker, Hermann Heinrich (vörös Becker) (1820–1885) – német jogász és publicista; 1848-ban a kölni Demokrata Társaság tagja, 1850-től a Kommunisták Szövetségének tagja, 1852-ben a kölni kommunista-per egyik vádlottjaként 5 évi várbörtönre ítélték; a 60-as években a Német Haladópárt képviselője, 1874-től nemzeti liberális; 1875–85 Dortmund és Köln főpolgármestere. – 73, 80

Becker, Johann Philipp (1809–1886) – német kefekötő; részt vett az 1830–40-es németországi és svájci demokratikus mozgalmakban és az 1848–49-es német forradalomban; a 60-as években az I. Internacionálé egyik vezetője Svájcban; 1866–71 az Internacionálé sajtóorgánuma, a „Vorbote" szerkesztője

Genfben; küldött az Internacionálé 1865-ös londoni konferenciáján és valamennyi kongresszusán; Marx és Engels híve; részt vett a svájci munkáspárt alapításában. – 92–93, 100, 118–119, 136, 138, 185, 201–207

Beesly, Edward Spencer (1831–1915) – angol történész és politikus, a londoni egyetem tanára, polgári radikális, pozitivista; 1864-ben az Internacionálé alapító kongresszusának elnöke; 1870–71 az angol sajtóban síkraszállt az Internacionálé és a Párizsi Kommün mellett; Marx barátja. – 91

Bernstein, Eduard (1850–1932) – német banktisztviselő, publicista, szociáldemokrata; 1872-től a Szociáldemokrata Munkáspárt tagja; 1880-tól kapcsolatban és levelezésben állt Engelsszel és Marxszal, hatásukra a marxizmus híve lett; 1881–90 a „Sozialdemokrat", majd a „Neue Zeit" szerkesztője; Engels halála után nyíltan revizionista, a szociáldemokrácia opportunista szárnyának egyik vezetője. – 173, 186, 197, 219, 221, 223–225

Biblia. – 133, 152, 197, 207–208

Bismarck, Otto, Fürst von (1815–1898) – porosz államférfi; 1851–59 porosz meghatalmazott a Szövetségi Gyűlésben; 1862–71 miniszterelnök; 1871–90 birodalmi kancellár. – 88, 127

Blanc, Jean-Joseph-Louis (1811–1882) – francia történész és újságíró, kispolgári szocialista; 1848-ban az ideiglenes kormány tagja, 1848 augusztusában Angliába menekült, ahol a kispolgári emigráció egyik vezetője volt; 1871-ben a versailles-iak mellé állt. – 200

Blanqui, Louis-Auguste (1805–1881) – francia forradalmár, utópista kommunista, több titkos társaság és összeesküvés szervezője, 1848-ban a francia proletariátus egyik vezetője; életéből 36 évet börtönben töltött. – 78, 225

– *Trinkspruch, gesandt durch den Bürger L. A. Blanqui an die Kommission der Flüchtlinge zu London für die Jahresfeier des 24. Februar 1851. Veröffentlicht durch die Freunde der Gleichheit* (Pohárköszöntő, melyet L. A. Blanqui polgár küldött a londoni

menekültek bizottságának az 1851. febr. 24-i évforduló alkalmából. Közzéteszik az Egyenlőség Barátai), Bern 1851. – 78

Blum, Robert (1807–1848) – német könyvkereskedő, publicista, kispolgári demokrata; 1848-ban az előparlament alelnöke és a frankfurti nemzetgyűlés baloldalának vezére; részt vett az 1848-as októberi bécsi felkelésben; Bécs eleste után főbelőtték. – 70, 216–217

Blüthner (Plötner), Friederike (1800–1884 után) – F. Lessner anyja. – 43–44, 206

Bonski (szül. kb. 1789) – lengyel; részt vett az 1832-es lengyel forradalomban; 1831–53 a graudenzi várbörtön rabja. – 81–82

Bradlaugh, Charles (1833–1891) – angol újságíró és politikus, polgári radikális; a „National Reformer" c. hetilap szerkesztője (1860); az angol parlament tagja. – 87–88, 157, 204

Brentano, Lujo (Ludwig Joseph) (1844–1931) – német közgazdász, katedraszocialista, polgári reformista; 1872-ben részt vett a Szociálpolitikai Egyesület alapításában. – 187

Broadhurst, Henry (1840–1911) – angol építőmunkás, szakszervezeti vezető, reformista; 1880-tól a parlament tagja, 1886-ban belügyminiszter-helyettes. – 239

Burns, Lydia (Lizzy, Lizzie) (1827–1878) – ír munkásnő; részt vett az ír nemzeti függetlenségi mozgalomban; 1878-tól Engels második felesége. – 167, 169, 181, 185

Burns, Mary Ellen (Pumps) (szül. 1861) – Lydia Burns unokahúga. – 169

Burns, Robert (1759–1796) – skót költő. – 31, 152

Büchner, Ludwig (1824–1899) – német fiziológus és filozófus, vulgáris materialista; részt vett az 1848–49-es német forradalomban; az Internacionálé tagja, küldött a lausanne-i kongresszuson; ellenezte az önálló munkásmozgalmat. – 100

– *Kraft und Stoff. Empirisch-naturphilosophische Studien* (Erő és anyag. Empirikus természetfilozófiai tanulmányok), Majna-Frankfurt 1855. – 100

Bürgers, Heinrich (1820–1878) – német publicista, radikális; 1847–52 a Kommunisták Szövetségének tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" munkatársa; 1852-től a kölni kommunista-per egyik fővádlottjaként 6 évi várbörtönre ítélték; 1867 után nemzeti liberális, a Német Haladópárt képviselőjeként a Reichstag tagja. – 80

Bürkli, Karl (1823–1901) – svájci közgazdász és publicista, kispolgári szocialista; részt vett az 1848–49-es németországi forradalomban; az Internacionálé zürichi szekciójának tagja; küldött az 1866-os genfi és az 1867-es lausanne-i kongresszuson; küldött az 1893-as nemzetközi szocialista munkáskongresszuson; a svájci szövetkezeti mozgalom egyik megalapítója. – 100

Cabet, Étienne (1788–1856) – francia jogász, publicista, utópikus kommunista; 1834-től Angliában élt emigránsként, ahol Owen eszméinek hatása alá került; 1841–49 a „Populaire" c. lap szerkesztője; utopisztikus regényében kifejtett nézeteit Amerikában létesített mintakolóniákkal próbálta megvalósítani. – 58–61

– *Voyage en Icarie. Roman philosophique et social* (Ikáriai utazás, Filozófiai és társadalmi regény), Párizs 1842. – 58

Cahan, Abraham (1860–1951) – amerikai szocialista; orosz emigráns; a „New Yorker Arbeiterzeitung" szerkesztője; küldött az 1891-es nemzetközi szocialista munkáskongresszuson, a második világháború idején antifasiszta. – 191

Cameron, Andrew Carr (1834–1890) – amerikai nyomdász; részt vett a munkásmozgalomban; az Internacionálé 1869-es bázeli kongresszusán az amerikai Nemzeti Munkaliga képviselője; a „Workingman's Advocate" c. chicagói lap szerkesztője. – 118

Caporusso, Stefano – olasz szabó, anarchista; az Internacionálé nápolyi szekciójának egyik alapítója és elnöke; küldött az Internacionálé 1869-es bázeli kongresszusán; 1870-ben sikkasztás miatt kizárták a szekcióból. – 119

Cavaignac, Louis-Eugène (1802–1857) – francia tábornok és politikus, mérsékelt republikánus; 1848-ban Algéria kormány-

zója, máj.–jún. hadügyminiszter, jún.–dec. miniszterelnök; az alkotmányzó nemzetgyűlés által diktátori teljhatalommal felruházva véres kegyetlenséggel verte le a párizsi felkelést; az 1851. dec. 2-i államcsíny után ellenzékbe ment. – 67–68

Cloots, Jean-Baptiste du Val-de-Grâce, Baron de (Anacharsis) (1755–1794) – porosz arisztokrata; a francia forradalom híve, a konvent tagja, a jakobinusok balszárnyához állt közel; a vallásellenes mozgalom egyik vezetője. – 98

Collin, Bernard – kereskedő; az Internacionálé bázeli szekciójának tagja, részt vett az Internacionálé 1869-es bázeli kongresszusán. – 118–119

Comte, Isidore-Auguste-François-Marie (1798–1857) – francia matematikus, filozófus és szociológus; a pozitivizmus megalapítója. – 91

Creusot, Jean-Claude – francia szövőmunkás; az Internacionálé tagja Rouenban; részt vett az Internacionálé 1869-es bázeli kongresszusán. – 118–119

Crispi, Francesco (1818–1901) – olasz ügyvéd, politikus, polgári republikánus; részt vett a nemzeti felszabadító mozgalmakban; a 60-as évek végétől az alkotmányos monarchia híve, az ún. polgári „baloldal" vezetője; a népi mozgalmak ellensége; 1887–91 és 1893–96 belügyminiszter és miniszterelnök. – 127

Cuno, Theodor Friedrich (1847–1934) – német gépészmérnök, szocialista; részt vett a német és a nemzetközi munkásmozgalomban; harcolt az olasz anarchisták ellen; 1871-ben megszervezte az Internacionálé milánói szekcióját; küldött az Internacionálé 1872-es hágai kongresszusán; a bakunyinisták elleni harcban Marx oldalán állt; 1872-ben Amerikába emigrált, ahol részt vett az Internacionálé tevékenységében, a Munka Lovagjai elnevezésű amerikai munkásszervezet egyik vezetője; a „New Yorker Volkszeitung" munkatársa. – 129

„*The Daily Chronicle*" – angol liberális napilap; 1855–1930 (ezzel a címmel 1877-ig) jelent meg Londonban. – 190

„*The Daily News*" – az angol ipari burzsoázia napilapja; ezzel a címmel 1846–1930 jelent meg Londonban; az 50-es és 60-as években liberális irányzatú. – 113

„*The Daily Telegraph*" – angol napilap; e címmel 1855 óta jelenik meg Londonban; a 80-as évekig liberális, azóta konzervatív irányzatú; 1937-ben fuzionált a „Morning Post"-tal. – 190

Daniels, Roland (1819–1855) – német orvos; 1850-től a Kommunisták Szövetsége kölni központi vezetőségének tagja; a kölni kommunista-per egyik vádlottja, az esküdtszék felmentette; Marx és Engels barátja. – 80

Dante Alighieri (1265–1321) – olasz költő. – 225
– *La Divina Commedia* (Az isteni színjáték). – 225

Davitt, Michael (1846–1906) – ír munkás, forradalmi demokrata; az Ír függetlenségi mozgalom egyik vezetője, az Ír Földliga egyik szervezője (1879), 1895–99 az angol parlament tagja; közelállt a Szociáldemokrata Föderációhoz. – 232—233

Dębski, Aleksander (1857–1935) – lengyel szocialista; a Proletariat Párt és a Lengyel Szociáldemokrata Párt tagja; 1893-ban a „Przedświt" szerkesztőségének tagja; egy ideig emigránsként Londonban élt; később visszavonult a munkásmozgalomtól. – 211–212

Demuth, Helene (Lenchen, Nym) (1823–1890) – a Marx család házvezetőnője és hűséges barátja. – 170, 184–185

De Paepe, César (1842–1890) – belga szedő, majd orvos; az Internacionálé belga szekciójának egyik alapítója, a belga föderális tanács tagja; küldött az Internacionálé 1865-ös és 1871-es londoni konferenciáján, az 1867-es lausanne-i, az 1868-as brüsszeli és az 1869-es bázeli kongresszuson; az 1872-es hágai kongresszus után egy ideig a bakunyinistákat támogatta; 1885-ben a Belga Munkáspárt egyik megalapítója. – 92–93, 112, 114, 118–119

D'Ester, Karl Ludwig Johann (1811–1859) – német orvos; a Kommunisták Szövetségének tagja; 1848-ban az előparla-

ment tagja és a porosz nemzetgyűlés baloldalának egyik vezetője; 1849-ben a második kamara tagja (baloldal); részt vett a badeni–pfalzi felkelésben, majd Svájcba emigrált. – 69

„*Deutsche Brüsseler Zeitung*" – hetenként kétszer megjelenő német lap; 1847 januárjától 1848 februárjáig adták ki Brüsszelben a német demokrata politikai emigránsok; szerkesztője, A. Bornstedt eleinte igyekezett a lapban közös nevezőre hozni valamennyi radikális és demokratikus irányzatot; Marx és Engels befolyására az újság 1847 nyarától kezdve mindinkább forradalmi demokratikus és kommunista eszmék hirdetőjévé vált, 1847 végén gyakorlatilag ők irányították az újság szerkesztését és az alakuló forradalmi proletárpárt, a Kommunisták Szövetsége lapjává tették. – 54, 146, 161

Dietzgen, Joseph (1828–1888) – német tímármunkás, szocialista; autodidakta filozófus, aki önállóan eljutott a dialektikus materializmus alapvető felismeréséhez; részt vett az 1848–49-es németországi forradalomban, 1852-től a Kommunisták Szövetségének tagja; az Internacionálé siegburgi szekciójának megalapítója; 1869-től a Szociáldemokrata Munkáspárt tagja; küldött az Internacionálé 1872-es hágai kongresszusán; 1884-ben Amerikába emigrált; a New York-i „Sozialist" és a chicagói „Arbeiterzeitung" szerkesztője. – 129, 181

Dönnig – német nyomdász; a silberbergi várbörtön rabja. – 83

Dupont, Eugène (kb. 1831–1881) – francia hangszerkészítő; részt vett az 1848-as párizsi júniusi felkelésben; 1862-től emigránsként Londonban élt; 1864–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja, 1865–71 Franciaország ügyeivel megbízott titkár; részt vett az 1865-ös londoni konferencián és az 1866-os genfi kongresszuson, 1867-ben a lausanne-i kongresszus alelnöke, küldött az 1868-as brüsszeli kongresszuson; Marx irányvonalát képviselte; 1874-ben kivándorolt Amerikába. – 99–100

Dutton, James Frank – angol kocsikészítő munkás; 1866–67 az Internacionálé Főtanácsának tagja. – 99

Eccarius, Johann Georg (1818–1889) – német szabó; publicista; 1846-tól emigránsként Londonban élt; az Igazak Szövetsége,

majd a Kommunisták Szövetsége és a Központi Bizottság tagja; a londoni Német Munkás Művelődési Egylet egyik vezetője; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; 1864–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja, 1867–71 főtitkára, 1870–72 Amerika ügyeivel megbízott titkár, 1872-ig küldött az Internacionálé minden konferenciáján és kongresszusán; később csatlakozott a trade-unionok reformista szárnyához. – 53–54, 65, 85, 93, 99–100, 104, 112, 114, 119, 135, 137, 220

Ehrhard, Johann Ludwig Albert (szül. kb. 1820) – német kereskedelmi alkalmazott; a Kommunisták Szövetségének tagja; a kolni kommunista-per egyik vádlottja, az esküdtszék felmentette. – 80

Engels, Friedrich (Sen.) (1796–1860) – Friedrich Engels apja; 1837-ben az angol Ermen-céggel közös vállalkozásként először Manchesterben, majd Engelskirchenben pamutfonodát létesített. – 166

Engels, Friedrich (1820–1895). – 39, 41, 52–54, 57–58, 61–64, 69, 71, 73, 86, 88–89, 128–129, 135, 137–138, 145, 147, 154, 159–173, 177, 180–193, 197, 203, 206, 210–211, 214–215, 217–218, 220–222, 224–225

Engels, Lydia *lásd* Burns, Lydia

Firenzei *lásd* Dante Alighieri

Fleckenstein, Magdalena – F. Lessner menyasszonya 1851–54. – 79

Frankel Leó (1844–1896) – magyar otvösműves; a Párizsi Kommun munkaügyi minisztere; 1871–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja és Ausztria–Magyarország levelező titkára; Marx irányvonalának követője; kuldött az Internacionálé 1871-es londoni konferenciáján és 1872-es hágai kongresszusán; 1876-ban visszatért Budapestre, 1876–83 a Magyarországi Általános Munkáspárt egyik megszervezője és vezetője; 1883-ban elhagyta Magyarországot és részt vett a II. Internacionálé szervezésében és irányításában; 1889-ben Magyarországon szervezte a Magyarországi Szociáldemokrata Pár-

tot; 1889-ben és 1893-ban részt vett a nemzetközi szocialista munkáskongresszuson. – 126, 138, 168, 189

Freiligrath, Ferdinand (1810–1876) – német forradalmár költő; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője; a Kommunisták Szövetségének tagja; az 50-es évektől kispolgári radikális; 1851–68 emigránsként Londonban élt; később visszavonult a munkásmozgalomtól. – 69–70, 74–75, 85, 138, 200–201, 217, 220
– *Réveille* (Ébresztő). – 217

Freyberger, Louise *lásd* Kautsky, Louise

Friedlander, Hugo – svájci szociáldemokrata; a zurichi szekció küldötte az Internacionálé 1872-es hágai kongresszusán. – 129

Frigyes Vilmos, IV. (1795–1861) – porosz király 1840–1861. – 49

Gilles, Ferdinand (szul. kb. 1856) – újságíró; 1886-ban Londonba emigrált; 1891-ben a német szociáldemokrata sajtó leleplezte mint rendőrugynököt és kizárták a londoni Kommunista Munkás Művelődési Egyletből. – 190

Gottschalk, Andreas (1815–1849) – német orvos, a Kommunisták Szövetségének tagja; 1848. ápr.–jún. a kolni Munkásegylet elnöke; kispolgári-szektás nézeteket képviselt. – 69, 71, 73–74, 215, 218

Grellmann, W. – weimari szabómester. – 44

Guillaume, James (1844–1916) – svájci tanító, bakunyinista; az Internacionálé tagja; részt vett az 1866-os genfi, az 1867-es lausanne-i, az 1869-es bázeli és az 1872-es hágai kongresszuson; bomlasztó tevékenysége miatt a hágai kongresszuson kizárták az Internacionáléból; az első világháború idején szociálsoviniszta. – 100

Guizot, François-Pierre-Guillaume (1787–1874) – francia történész, államférfi, orléanista; 1830-tól belügyminiszter, 1832–37 közoktatásügyi miniszter, 1840-ben londoni nagykövet,

1840–47 külügyminiszter, 1847–48 miniszterelnök; a finánctburzsoázia érdekeinek képviselője. – 68

Harney, George Julian (1817–1897) – angol betűszedő, publicista; a chartisták balszárnyának vezetője; a „Northern Star" és más chartista kiadványok szerkesztője; a Testvéri Demokraták egyesületének egyik alapítója; az 50-es évekig szoros kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel; 1863–88 Amerikában élt; az Internacionálé tagja. – 163

Hecker – porosz igazságügyi tisztviselő; 1848-ban kölni államügyész. – 72

Hepner, Adolf (1846–1923) – német újságíró; 1869-ben a Szociáldemokrata Munkáspárt egyik alapítója; 1869–73 a „Volksstaat" szerkesztője; a porosz–francia háborúban internacionalista, 1872-ben kuldött az Internacionálé hágai kongresszusán; 1882–1908 Amerikában élt; az első világháború idején szociálsoviniszta. – 129

„*Hermann. Deutsches Wochenblatt aus London*" – a német kispolgári demokrata emigráció lapja; 1859 januárjától jelent meg Londonban, szerkesztője G. Kinkel, majd H. Juch volt. – 88–89, 149

Hess, Moses (1812–1875) – német publicista; a „Rheinische Zeitung" egyik alapítója és munkatársa; a 40-es évek kozepén az „igazi szocializmus" egyik fő képviselője; az Igazak, majd a Kommunisták Szövetségének tagja, a Szövetség kettészakadásakor (1850) a Willich–Schapper-frakcióhoz csatlakozott; a 60-as években lassalleánus; 1863–66 az Általános Német Munkásegylet tagja; részt vett az Internacionálé 1868-as brusszeli és 1869-es bázeli kongresszusán. – 114, 119

Hofmann, August Wilhelm von (1818–1892) – német kémikus, 1846–65 egyetemi tanár Londonban, Bonnban és Berlinben; a kátrányfesték-kémia úttörője. – 89

Huxley, Thomas Henry (1825–1895) – angol természettudós; Darwin barátja és munkatársa; filozófiai téren következetlen materialista. – 89

Hyndman, Henry Mayers (1842–1921) – angol ügyvéd, publicista, reformista; a 80-as években a Szociáldemokrata Föderáció egyik alapítója és vezetője; az első világháború idején szociálsoviniszta; 1916-ban háborús propagandája miatt kizárták a brit Szocialista Pártból; J. Broadhouse álnéven angol nyelvre fordította a „Tőke" első kötetének egy részét. –

Ibsen, Henrik (1828–1906) – norvég drámaíró. – 171

Jacobi, Abraham (1830–1919) – német orvos; a Kommunisták Szövetségének tagja; a kölni kommunista-per egyik vádlottja; felmentése után Angliába, majd Amerikába emigrált, ahol publicistaként a tudományos kommunizmus eszméit terjesztette; az 50-es években visszavonult a munkásmozgalomtól; 1861–65 az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban; 1885–89 a New York-i orvosi egyetem tanára. – 80

Jannasch, Robert (1845–1919) – svájci közgazdász; a bázeli egyetem tanára; részt vett az Internacionálé 1869-es bázeli kongresszusán; 1874–84 szász, majd porosz állami szolgálatban állt; gyarmati politikus. – 118–119

Jędrzejowski, Bolesław Antoni (1867–1914) – lengyel publicista; a lengyel Proletariat Párt és a Lengyel Szociáldemokrata Párt egyik alapítója és vezetője, később a párt jobbszárnyának egyik vezetője; 1891-től emigránsként Londonban élt; a „Przedświt" szerkesztőségének tagja, küldött az 1893-as nemzetközi szocialista munkáskongresszuson; részt vett az 1905-ös lengyelországi forradalomban. – 211–212

Jones, Ernest Charles (1819–1869) – angol proletárköltő és publicista, jogász; a chartisták balszárnyának egyik vezetője; több chartista lap szerkesztője és kiadója; az 50-es évek derekáig szoros kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel, később politikai és ideológiai téren közeledett a radikális burzsoázia elveihez. – 64–65

Jung, Hermann (1830–1901) – svájci órás; részt vett az 1848–49-es németországi forradalomban, majd Londonba emigrált; 1864–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja és Svájc ügyeivel megbízott titkára, 1871–72 a Főtanács pénztárnoka,

1865-ben a londoni konferencia alelnöke, a genfi, a brüsszeli és a bázeli kongresszus, valamint az 1871-es londoni konferencia elnöke; a brit föderális tanács tagja; az 1872-es hágai kongresszusig Marx híve, később csatlakozott a tradeunionok reformista vezetőihez. – 99, 103

„*Justice*" – angol hetilap; 1884–1925 jelent meg Londonban; a Szociáldemokrata Föderáció lapja. – 28

Kaufhold – erfurti diák; a silberbergi várbörtön rabja. – 83

Kautsky, Karl (1854–1938) – német író, publicista, kezdetben vulgáris szocialista, majd marxista; 1883–1917 a „Neue Zeit" szerkesztője; a 90-es években a német szociáldemokrácia és a II. Internacionálé teoretikusa, sokat tett a marxizmus terjesztéséért; 1910-től a centrizmus fő ideológusa és opportunista. – 138, 186, 221

Kautsky, Louise (szül. Strasser) (1860–1950) – osztrák szocialista; 1889-től K. Kautsky első felesége, 1894-től L. Freyberger felesége; 1890-től Engels titkárnője; a bécsi „Arbeiterinnen-Zeitung" szerkesztőségének tagja; 1891-ben és 1893-ban küldöttként részt vett a nemzetközi szocialista munkáskongresszuson. – 170, 173, 190, 192

Kielland, Alexander Lange (1849–1906) – norvég kritikai realista író. – 171

Kinkel, Johann Gottfried (1815–1882) – német költő, publicista, kispolgári demokrata; részt vett az 1848–49-es badeni–pfalzi felkelésben, ezért a porosz bíróság életfogytiglani várbörtönre ítélte, a fogságból megszökött és 1850-ben Angliába menekült; a londoni kispolgári emigráció egyik vezére; a „Hermann" c. német nyelvű lap kiadója (1859); harcolt Marx és Engels politikai irányvonala ellen; a 60-as években egy porosz hegemónia alatt létrehozandó polgári német nemzeti állam híve. – 86, 88–89, 149, 167

Klein, Johann Jacob (kb. 1818–kb. 1895 és 1897 között) – német orvos; a Kommunisták Szövetségének tagja; a kölni kommunista-per egyik vádlottja, az esküdtszék felmentette. – 80

Kokosky, Samuel (1838–1899) – német jogász, publicista; 1872-ben belépett a Szociáldemokrata Munkáspártba; 1873-tól több szociáldemokrata lap szerkesztője; 1891-től egy ideig a „Vorwärts" politikai szerkesztője. – 129

Korff, Hermann – porosz katonatiszt, demokrata; politikai meggyőződése miatt 1847-ben elbocsátották a hadseregből; a Kommunisták Szövetségének tagja, az „igazi szocialisták" híve; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" felelős kiadója; később Amerikába emigrált. – 71

Kugelmann, Ludwig (1828–1902) – német orvos; részt vett az 1848–49-es német forradalomban; az I. Internacionálé tagja; küldött az Internacionálé 1867-es lausanne-i és 1872-es hágai kongresszusán; szoros kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel. – 129

Labriola, Antonio (1843–1904) – olasz filozófus és publicista; egyike a marxizmus első népszerűsítőinek Olaszországban; küldött az 1893-as nemzetközi szocialista munkáskongresszuson; fellépett Bernstein revizionizmusa ellen. – 138

Lafargue, Laura *lásd* Marx, Laura

Lafargue, Paul (1842–1911) – francia orvos, szocialista; az Internacionálé Főtanácsának tagja, 1866–69 Spanyolország ügyeivel megbízott titkár; 1869–72 részt vett az Internacionálé franciaországi, spanyolországi és portugáliai szekcióinak megalapításában; 1872-ben küldött az Internacionálé hágai kongresszusán; a francia Munkáspárt egyik alapítója; Marx és Engels híve; küldött az II. Internacionálé majdnem minden kongresszusán; 1868-tól Laura Marx férje. – 126, 157

Lamartine, Alphonse-Marie-Louis de (1790–1869) – francia költő, történész és politikus; a 40-es években a mérsékelt republikánusok egyik vezetője; 1848-ban az ideiglenes kormány külügyminisztere és tulajdonképpeni feje; az alkotmányozó nemzetgyűlés és a végrehajtó bizottság tagja; az államcsíny után visszavonult a politikai élettől. – 67

Langlois, Amédée-Jérôme – francia publicista; a párizsi fém-

esztergályosok küldötte az Internacionálé 1869-es bázeli kongresszusán. – 118–119

Lassalle, Ferdinand (1825–1864) – német író, politikus; részt vett az 1848–49-es német forradalomban; az Általános Német Munkásegylet egyik alapítója és első elnöke; támogatta Németország „felülről" való egyesítését; a német szociáldemokráciában az opportunista irányzat első képviselője. – 153–154, 206

Lavrov, Pjotr Lavrovics (1823–1900) – orosz publicista és szociológus, narodnyik; az Internacionálé tagja; 1870-től emigrációban élt; részt vett a Párizsi Kommünben; 1873–76 a „Vperjod!" c. folyóirat, 1875–76 a „Vperjod!" c. újság szerkesztője, a nemzetközi szocialista munkáskongresszus egyik alelnöke; Marx és Engels barátja. – 126

Lenchen *lásd* Demuth, Helene

Lessner (Läsner), Friedrich – F. Lessner apja; altiszt. – 43–44

Lessner, Karl – F. Lessner fia. – 184, 186, 206

Lessner, Kate – F. Lessner leánya. – 184, 186, 206

Lessner, Maria (szül. Breitenbach) (megh. 1909 után) – 1869-től F. Lessner második felesége. – 184, 186, 206

Lessnerné (kb. 1840–1868) – F. Lessner első felesége. – 87, 117, 128

Liebknecht, Wilhelm (1826–1900) – német szocialista; a Kommunisták Szövetségének tagja; részt vett az 1848–49-es németországi forradalomban, utána Svájcba, majd Londonba menekült; 1862-ben visszatért Németországba; az I. Internacionálé tagja és a német Szociáldemokrata Munkáspárt egyik alapítója; a „Vorwärts" szerkesztője; a II. Internacionálé egyik fő szervezője; Marx és Engels barátja. – 85–87, 118, 120, 149, 165, 189, 220–221

Lochner, Georg (szül. kb. 1824–kb. 1905 v. 1906) – német asztalos; a Kommunisták Szövetségének és a londoni Kommu-

nista Munkás Művelődési Egyletnek, 1864–67 és 1871–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja; küldött az 1865-ös és 1871-es londoni konferencián; Marx és Engels híve. – 191–193

Longuet, Charles (1839–1903) – francia újságíró, proudhonista; 1866–67 és 1871–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja; 1866-ban Belgium ügyeivel megbízott titkár, 1867-ben küldött a lausanne-i, 1868-ban a brüsszeli kongresszuson, 1871-ben a londoni konferencián és 1872-ben a hágai kongresszuson; 1870–71 részt vett Párizs védelmében, a Párizsi Kommün tagja; a Kommün leverése után Angliába emigrált; később csatlakozott a posszibilistákhoz; 1872-től Jenny Marx férje. – 114, 157

Longuet, Jenny *lásd* Marx, Jenny

Lopatyin, German Alekszandrovics (1845–1918) – orosz közgazdász, narodnyik forradalmár; Csernyisevszkij tanítványa; Londonban Marx köréhez tartozott; 1870-ben az Internacionálé Főtanácsának tagja; a „Tőke" első kötetének orosz fordítója, munkáját letartóztatása után Ny. F. Danyielszon folytatta. – 126

Lucraft, Benjamin (1809–1897) – angol bútorasztalos, tradeunionista; részt vett az Internacionálé 1864-es alapító gyűlésén, 1864–71 a Főtanács tagja; küldött az 1868-as brüsszeli és az 1869-es bázeli kongresszuson; a Reformliga végrehajtó bizottságának tagja; 1871-ben szembefordult a Párizsi Kommünnel és kilépett a Főtanácsból; később liberális. – 118–119

Mac-Mahon, Marie-Edmé-Patrice-Maurice, comte de, (1859-től) duc de Magenta (1808–1893) – francia tábornok, majd tábornagy, bonapartista; részt vett az algériai, a krími és az itáliai háborúban; 1864–70 Algéria főkormányzója; 1870-ben Sedannál 100 000 főnyi hadsereg élén kapitulált; 1871-ben a Kommünt vérbefojtó versailles-i csapatok főparancsnoka; 1873–79 köztársasági elnök. – 167

„*Manchester Examiner and Times*" – angol liberális napilap; 1848-ban jött létre a „Manchester Times" és a „Manchester Examiner" fúziójából; az 50-es és 60-as években J. Bright volt

a lap főszerkesztője és kiadója; 1894-ig jelent meg különböző címekkel. – 113

Marco – legyezőkészítő; az Internacionálé londoni francia szekciójának tagja. – 99

Martens, Joachim Friedrich (kb. 1804–1877) – német asztalos, majd fakereskedő; az Igazak Szövetségének tagja, a hamburgi Munkás Művelődési Egylet és a Kommunisták Szövetsége hamburgi csoportjának egyik vezetője; később liberális. – 46–47, 50, 54, 85

Marx, Jenny (szül. von Westphalen) (1814–1881) – Marx felesége és munkatársa. – 87, 128, 130–131, 133, 141, 151, 157–158, 169, 183, 185, 189, 203

Marx, Jenny (1844—1883) – Marx legidősebb leánya; tanítónő, újságírónő; publicisztikai tevékenységet fejtett ki az írek függetlenségi harca mellett; 1872-től Ch. Longuet felesége. – 87, 128, 133, 152, 157, 169, 183, 185, 203

Marx, Karl (1818–1883) – 39, 43, 51, 54, 58, 62–64, 66, 69–71, 73, 76–77, 80, 85–92, 100, 103, 105, 118, 126–138, 141, 145–161, 163–174, 177–180, 183–187, 189, 191, 193, 197, 200–211, 214–215, 217–225

Marx, Laura (1845–1911) – Marx középső leánya; részt vett a francia munkásmozgalomban; Marx és Engels számos művét fordította francia nyelvre; 1868-tól P. Lafargue felesége. – 87, 128, 133, 152, 157

Marx-Aveling, Eleanor (1855–1898) – Marx legfiatalabb leánya; tanítónő, újságírónő; a Szociáldemokrata Föderáció tagja, 1884-ben a Szocialista Liga egyik alapítója; a 80-as évek végén a szakképzetlen munkások tömegmozgalmának egyik szervezője; részt vett a máj. 1-i londoni tüntetések szervezésében; küldött az 1889-es, 1891-es, 1893-as és 1896-os nemzetközi szocialista munkáskongresszuson; 1884-től E. Aveling felesége. – 87, 128, 133, 135, 152, 157, 165, 170, 172–173, 188–190

Mazzini, Giuseppe (1805–1872) – olasz polgári demokrata forradalmár; az itáliai nemzeti felszabadító mozgalom egyik

vezetője; 1849-ben a Római Köztársaság ideiglenes kormányának elnöke; 1850-ben Londonban az Európai Demokrácia központi bizottságának egyik szervezője; 1864-ben megkísérelte befolyása alá vonni az Internacionálét. – 51, 92

Mehring, Franz (1846–1919) – német történész és irodalomkritikus, publicista, kezdetben polgári radikális, majd marxista; a német szociáldemokrácia balszárnyának egyik vezetője és teoretikusa; a Spartakus Szövetség tagja; Németország Kommunista Pártjának egyik alapító tagja; a „Neue Zeit" munkatársa; az első világháború idején internacionalista. – 221

Messenhauser, Caesar Wenzel (1813–1848) – osztrák katonatiszt, író; az 1848-as bécsi októberi felkelés idején a polgárőrség parancsnoka és Bécs városparancsnoka; a felkelés leverése után agyonlőtték. – 216

Miklós, I. (1796–1855) – orosz cár 1825–1855. – 49

Mill, John Stuart (1806–1873) – angol filozófus és közgazdász, szabadkereskedő. – 54, 233

Moll, Joseph (1812–1849) – német órás; az Igazak Szövetsége és a londoni Német Munkás Művelődési Egylet egyik vezetője; részt vett a Kommunisták Szövetsége megalapításában, a Központi Vezetőség tagja; 1848. júl.–szept. a kölni Munkásegylet elnöke; a demokraták rajnai kerületi bizottságának és a kölni biztonsági bizottságnak tagja; 1849-ben elesett a badeni–pfalzi felkelésben. – 50–51, 53, 69–70, 200, 215–216

Moore, Samuel (kb. 1830–1912) – angol jogász; az Internacionálé tagja; Marx és Engels barátja; a „Kommunista Kiáltvány" és E. Avelinggel együtt a „Tőke" első kötetének angol fordítója. – 166

„*The Morning Post*" –angol napilap; 1772–1937 jelent meg Londonban; a XIX. sz. közepén a whigek Palmerston vezette jobbszárnyának sajtóorgánuma. – 190

Murat, André-Pierre (1833–1893) – francia mechanikus, proudhonista; az Internacionálé párizsi szekciójának tagja; küldött az Internacionálé 1866-os genfi, 1867-es lausanne-i, 1868-as brüsszeli és 1869-es bázeli kongresszusán. – 118–119

Napóleon, I. (1769–1821) – francia császár 1804–1814 és 1815. – 49, 83

Napóleon, III. (Louis Bonaparte) (1808–1873) – I. Napóleon unokaöccse; 1848–1852 a második francia köztársaság elnöke; francia császár 1852–1870. – 65, 106, 121

„*The National Reformer*" – angol hetilap; 1860–1893 jelent meg Londonban; polgári radikális. – 117

„*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*" – német napilap; 1848. jún. 1-től 1849. máj. 19-ig jelent meg Kölnben; az 1848-as német forradalomban a forradalmi demokrácia és a polgári követelések lapja; főszerkesztője Marx volt, szerkesztői Engelsen kívül H. Bürgers, E. Dronke, G. Weerth, F. Wolff, W. Wolff, 1848 októberétől F. Freiligrath is. A porosz kormány üldözte a lapot és szerkesztőit, ezért a lap kiadását be kellett szüntetni. – 51, 67, 69–71, 147–148, 164–165, 214–217

„*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*" – német folyóirat; Marx és Engels alapították 1849 decemberében és 1850 novemberéig jelent meg, a folyóirat a „Neue Rheinische Zeitung" folytatása volt; 1850 márciusától összesen 6 füzet jelent meg, az utolsó dupla számként; közleményeinek java részét Marx és Engels írta; a lapot Londonban szerkesztették és Hamburgban nyomtatták. – 52, 54, 165–166

„*Die Neue Zeit*" – a német szociáldemokrácia elméleti folyóirata; 1883–1923 jelent meg Stuttgartban, 1890 októberéig havonként, majd hetenként, szerkesztője 1917 októberéig K. Kautsky, majd Cunow; Engels 1885–94 számos cikket írt a folyóiratba, halála után a folyóirat mindinkább opportunista irányzatúvá vált; az első világháborúban centrista álláspontot foglalt el. – 192, 221, 223

„*New Yorker Volkszeitung*" – német nyelvű amerikai napilap; 1878–1932 jelent meg; szocialista irányzatú. – 207

Nicolovius, Georg Heinrich Franz – porosz igazságügyi tisztviselő; 1848–49 főállamügyész a rajnai fellebbviteli bíróságon Kölnben. – 79

„*The Northern Star*" – angol hetilap; a chartisták központi lapja, 1837–1852 jelent meg, előbb Leedsben, majd 1844 novemberétől Londonban, különféle alcímekkel; az újság alapítója és első szerkesztője F. O'Connor volt, a 40-es években J. Harney. Engels 1845 szeptemberétől 1848 márciusáig volt a lap munkatársa. – 163

Nothjung, Peter (1821–1866) – német szabó; a Kommunisták Szövetsége és a kölni Munkásegylet tagja; a kölni kommunista-perben 6 évi várbörtönre ítélték; 1863–66 az Általános Német Munkásegylet boroszlói meghatalmazottja. – 69, 80

Nym *lásd* Demuth, Helene

O'Connor, Feargus Edward (1794–1855) – elszegényedett ír földbirtokos; 1832–35 ír parlamenti képviselő, majd a chartisták balszárnyának egyik vezetője; a „Northern Star" alapítója és szerkesztője; 1848 után reformista. – 66

Otto, Karl Wunibald (szül. 1810) – német vegyész; a kölni Munkásegylet és a Kommunisták Szövetségének tagja; a kölni kommunista-perben 5 évi várbörtönre ítélték. – 80

„*The Pall Mall Gazette*" – angol estilap; 1865–1920 jelent meg Londonban; a 60-as években konzervatív irányzatú; 1870 júliusától 1871 júniusáig Marx és Engels is kapcsolatban állt a lappal, mely 1871. június végén csatlakozott a polgári sajtónak az Internacionálé elleni hadjáratához. – 167

Palmerston, Henry John Temple, Viscount (1784–1865) – angol államférfi, kezdetben tory, 1830-tól a whigek jobbszárnyának egyik vezére; 1809–28 hadügyminiszter, 1830–34, 1835–41, 1846–51 külügyminiszter, 1852–55 belügyminiszter, 1855–58, 1859–65 miniszterelnök. – 90

Pfänder, Carl (1818–1876) – német miniatűrfestő; 1845-től emigránsként Londonban élt; az Igazak Szövetségének tagja, a londoni Német Munkás Művelődési Egylet egyik alapítója; a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének, majd 1864–67 és 1870–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja; Marx és Engels barátja és harcostársa. – 53–54, 85, 220

Piéton, Eugène – francia szövőmunkás; az Internacionálé elbœfi szekciójának tagja; kuldott az Internacionálé 1869-es bázeli kongresszusán. – 118–119

Proudhon, Pierre-Joseph (1809–1865) – francia író, publicista, szociológus és kozgazdász, kispolgári szocialista; az anarchizmus egyik teoretikusa. – 183

Reiff, Wilhelm Joseph (szul. kb. 1824) – a Kommunisták Szovetsége és a kolni Munkásegylet tagja, később a Munkás Művelődési Egylet titkára; a kolni kommunista-perben 5 évre ítélték; 1850-ben kizárták a Kommunisták Szovetségéből. – 80

„Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe" – német napilap; 1842. jan. 1-től 1843. márc. 31-ig jelent meg Kölnben; az ellenzéki rajnai burzsoázia lapja; munkatársai közott voltak baloldali hegeliánusok is. Marx 1842 áprilisától munkatársa a lapnak, októbertól kezdve főszerkesztője; a lap Engels néhány cikkét is kozolte. Marx szerkesztésében a lap egyre határozottabban forradalmi demokrata jelleget oltott; novekvő népszerűsége nyugtalanította a kormánykoröket, ezért először kettős cenzúra alá vetették, majd rendeletileg betiltották. – 221

Riesser, Gabriel (1806–1863) – német jogász, politikus; 1848–49 a frankfurti nemzetgyűlés tagja (először jobbközép, 1848 szeptemberétől balközép). – 50

Rittinghausen, Moritz (1814–1890) – német publicista, kispolgári demokrata; 1848-ban a kolni Demokrata Társaság és a biztonsági bizottság tagja; a „Neue Rheinische Zeitung" munkatársa; 1849-ben a „Westdeutsche Zeitung" egyik kiadója; az Internacionálé tagja, kuldott az Internacionálé 1869-es bázeli kongresszusán; 1869-től a Szociáldemokrata Munkáspárt tagja; 1877–78 és 1881–84 a Reichstag tagja; 1884-ben a pártfegyelem megszegése miatt kizárják a pártból. – 118–119, 129

Rockenstein – berlini rendőrtisztviselő. – 81

Rodbertus-Jagetzow, Johann Karl (1805–1875) – porosz nagybirtokos, kozgazdász; 1848–49 a porosz nemzetgyűlésben

a balközép vezetője; a porosz junker „államszocializmus" teoretikusa. – 183

Rouher, Eugène (1814–1884) – francia ügyvéd és politikus, bonapartista; 1848–49 az alkotmányozó és törvényhozó nemzetgyűlés tagja; 1849–52 több ízben igazságügyminiszter, 1855–63 kereskedelmi, mezőgazdasági és munkaügyi miniszter, 1863–69 államminiszter; a második császárság bukása után Angliába emigrált; a 70-es években a franciaországi bonapartisták egyik vezetője. – 106

Röser, Peter Gerhard (1814–1865) – német szivarkészítő munkás; 1848–49 a kölni Munkásegylet alelnöke; a Kommunisták Szövetségének tagja; 1852-ben a kölni kommunista-perben 6 évi fogházra ítélték; később lassalleánus. – 78, 80–81

„*Sächsische Arbeiterzeitung*" – német szociáldemokrata napilap; 1890–1908 jelent meg Drezdában; a 90-es évek elején az „ifjak" sajtóorgánuma. – 221

Salisbury, Robert Arthur Talbot Gascoyne Cecil, Marquess of (1830–1903) – brit államférfi, konzervatív; 1866–67 és 1874–78 az indiai ügyek minisztere, 1878–80 külügyminiszter, 1885–86, 1886–92 és 1895–1902 miniszterelnök. – 233

Schapper, Karl (1812–1870) – német forradalmár, az Igazak Szövetségének, majd a Kommunisták Szövetségének vezető tagja; 1850-ben a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor Willichhel együtt a Marx-ellenes frakció vezetője; 1856-ban újra csatlakozik Marxhoz; 1865-ben az Internacionálé Központi Tanácsának tagja, részt vett az 1865-ös londoni konferencián. – 50–51, 53, 62, 69, 73–75, 86, 166, 199–201, 209, 215, 217, 222

Schapper, Susanne (szül. Peckover) (megh. 1850) – K. Schapper felesége. – 74

Scheu, Heinrich (1845–1926) – osztrák fametsző, szociáldemokrata; az Internacionálé tagja; 1870–71 a bécsi „Volkswille" c. szociáldemokrata lap szerkesztője; küldött az Internacionálé 1872-es hágai kongresszusán és az 1891-es, ill. 1893-as nemzetközi szocialista munkáskongresszuson; 1875-től emigránsként Angliában élt. – 129

Schlehahn – német katonatiszt; a silberbergi várbörtön rabja. – 83

Schneider II., Karl – német jogász, kispolgári demokrata; 1848–49 a kölni Demokrata Társaság elnöke; 1852-ben védőügyvéd a kölni kommunista-perben. – 217

Schorlemmer, Carl (1834–1892) – német kémikus, a manchesteri egyetem tanára, dialektikus materialista; az Internacionálé és a német Szociáldemokrata Munkáspárt tagja; Marx és Engels barátja. – 166, 184

Schumacher, Georg (1844–1917) – német tímár, majd vállalkozó, szociáldemokrata; az Internacionálé tagja; 1872-ben a solingeni szekció küldötte az Internacionálé hágai kongresszusán; a Szociáldemokrata Munkáspárt tagja; 1884–98 Reichstag-képviselő; 1889-ben küldött a nemzetközi szocialista munkáskongresszuson; a szociáldemokrácia opportunista szárnyához tartozott, 1898-ban kizárták a Szociáldemokrata Pártból. – 129

Schuselka, Franz (1811–1886) – osztrák publicista, politikus, liberális; 1848-ban az előparlament, az ötvenek választmánya és a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal), aug.-tól az osztrák Birodalmi Gyűlés tagja. – 50

„Schwäbische Tagwacht" – német szociáldemokrata napilap; 1881-től jelent meg Stuttgartban. – 221

Sébastiani, Horace-François-Bastien, comte (1772–1851) – francia tábornagy, politikus, diplomata; 1802–03 I. Napóleon diplomatája Törökországban, Egyiptomban és Szíriában; 1806–07 konstantinápolyi nagykövet, 1830–32 külügyminiszter, 1835–40 londoni nagykövet. – 68

Sentiñon, Gaspard (megh. 1903) – spanyol orvos, anarchista; a bakunyinista Alliance spanyolországi szervezetének egyik alapítója és vezetője; küldött az Internacionálé 1869-es bázeli kongresszusán; 1873-ban kizárták az Internacionáléból. – 118–119

Singer, Paul (1844–1911) – német kereskedő; 1869-től a német

Szociáldemokrata Munkáspárt tagja, 1887-től a pártvezetőség tagja; 1884–1911 a Reichstag tagja; 1891-ben, 1893-ban, 1896-ban és 1907-ben a nemzetközi szocialista munkáskongresszus elnökségének tagja; harcolt az opportunizmus és a revizionizmus ellen. – 189

„*Der Sozialdemokrat*" – a német szociáldemokrácia központi lapja; a szocialista-törvény idején jelent meg, 1879 szeptemberétől 1888 szeptemberéig Zürichben, 1888 októberétől 1890 szeptemberéig Londonban; 1879–80 G. von Vollmar, utána E. Bernstein irányították a lap szerkesztését; Marx és Engels segítették a szerkesztőséget a proletár irányvonal érvényesítésében; Engels a lap munkatársa volt. – 138, 172, 205–206

Stanley, Lord Edward Henry, (1869-től) Earl of Derby (1826–1893) – angol államférfi, tory, majd liberális; a parlament tagja; 1852-ben külügyminiszter-helyettes; 1858–59 az indiai ügyek ellenőrző hivatalának elnöke; 1866–68 és 1874–78 külügyminiszter; 1858 és 1882–85 gyarmatügyi miniszter. – 105–106

Stepney, Cowell William Frederick (1820–1872) – angol munkásmozgalmi vezető, szocialista; a Reformligának és 1866–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja, 1868–70 a Tanács pénztárnoka, küldött az 1868-as brüsszeli, az 1869-es bázeli kongresszuson és az 1871-es londoni konferencián, 1872-ben a brit föderális tanács tagja. – 138

Stieber, Wilhelm (1818–1882) – porosz rendőrtanácsos; 1850–60 a politikai rendőrség főnöke; 1852-ben a kölni kommunista-per egyik megszervezője és koronatanúja. – 81, 148

Sulkowski, von – lengyel; a graudenzi várbörtön rabja. – 81

Szerecsen *lásd* Marx, Karl

Tedesco, Victor André (1821–1897) – belga ügyvéd, forradalmi demokrata és szocialista; 1847-ben a brüsszeli Demokrata Társaság alapító tagja; a Kommunisták Szövetségének tagja; szoros kapcsolatban állt Marxszal és Engelsszel; 1848-ban

a risquons-tout-i perben halálra ítélik, majd büntetését „kegyelemből" 30 évi fogságra változtatják; 1854-ben szabadon bocsátják. – 161

„*The Times*" – a legnagyobb angol konzervatív irányú napilap; 1785-ben alapították Londonban „Daily Universal Register" címmel. – 105, 113, 190

Tolain, Henri-Louis (1828–1897) – francia vésnök, jobboldali proudhonista; az Internacionálé párizsi szekciójának egyik vezetője; küldött az 1865-ös londoni konferencián, az 1866-os genfi, az 1867-es lausanne-i, az 1868-as brüsszeli és az 1869-es bázeli kongresszuson; 1871-ben nemzetgyűlési képviselő; a Párizsi Kommün idején átállt a versailles-iakhoz, ezért 1871-ben kizárták az Internacionáléból. – 112, 114

Tussy *lásd* Marx-Aveling, Eleanor

Tyndall, John (1820–1893) – ír származású angol fizikus, a londoni egyetem tanára. – 89

Utyin, Nyikolaj Iszakovics (1845–1883) – orosz forradalmár; a Zemlja i Volja narodnyik szervezet tagja; 1863-ban Angliába, majd Svájcba emigrált; az Internacionálé orosz szekciójának egyik megalapítója; 1868–70 a „Narodnoje Gyelo" szerkesztőségének tagja; 1870–71 az „Égalité" szerkesztője; harcolt Bakunyin és hívei ellen; küldött az Internacionálé 1871-es londoni konferenciáján; Oroszországba való visszatérése után, a 70-es években visszavonult a forradalmi mozgalomtól. – 126

Vaillant, Edouard-Marie (1840–1915) – francia mérnök és orvos, blanquista; a Párizsi Kommün tagja; Angliába emigrált; 1871–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja, küldött az 1867-es lausanne-i és az 1872-es hágai kongresszuson, ill. az 1871-es londoni konferencián; 1884-től a párizsi községtanács tagja; küldött az 1889-es és az 1891-es nemzetközi szocialista munkáskongresszuson; 1902-ben a Francia Szocialista Párt egyik alapítója; később reformista és szociálsoviniszta. – 126

Varlin, Louis-Eugène (1839–1871) – francia könyvkötő, baloldali proudhonista; az Internacionálé francia szekcióinak

egyik vezetője; küldött az 1865-ös londoni konferencián, az 1866-os genfi és az 1869-es bázeli kongresszuson; tagja a nemzeti gárda központi bizottságának és a Párizsi Kommünnek; 1871. máj. 28-án a versailles-iak agyonlőtték. – 119

Vogt, Karl (1817–1895) – német természettudós, vulgáris materialista, kispolgári demokrata; giesseni egyetemi tanár; 1848 ban az előparlament és a frankfurti nemzetgyűlés tagja (balszárny); 1849-ben a birodalmi régenstanács tagja, majd Svájcba emigrál, Genfben egyetemi tanár; az 50-es és 60-as években III. Napóleon fizetett ugynöke. – 150

„*Das Volk*" – német nyelvű hetilap; 1859. máj. 7-től aug. 20-ig adták ki Londonban E. Biscamp szerkesztésében; a londoni Német Munkás Művelődési Egylet lapja; összesen 16 száma jelent meg, anyagi nehézségek miatt be kellett szüntetni; Marx is részt vett a lap szerkesztésében. – 88–89, 149–150, 167

„*Der Vorbote. Politische und sozialökonomische Monatsschrift*" – az Internacionálé svájci német szekciójának hivatalos folyóirata; Genfben jelent meg 1866–1871 J. Ph. Becker szerkesztésében; a folyóirat általában Marx és a Főtanács vonalát követte, rendszeresen közölte az Internacionálé dokumentumait és tudósított a különböző országok szekcióinak munkájáról. –

„*Vorwärts. Berliner Volksblatt*" – 1884-ben alapították „Berliner Volksblatt" címmel; 1890-től a Németországi Szociáldemokrata Párt központi lapja, főszerkesztője W. Liebknecht; a 90-es évek közepétől a lap szerkesztése mindinkább a párt jobbszárnyának kezébe került. – 221

„*Weekly Dispatch*" – angol hetilap; 1801–1928 jelent meg Londonban; a 80-as években radikális irányzatú. –

Weiler, G. Adam (1841–1894) – német asztalos; emigránsként Londonban élt; 1872–73 a brit föderációs tanács és a Trade-unionok Londoni Tanácsának tagja; küldöttként részt vett a trade-unionok több kongresszusán; Marx és Engels híve az angol reformisták elleni harcban; később a Hyndman által alapított Szociáldemokrata Föderáció tagja. – 187

Weitling, Christian Wilhelm (1808–1871) – német szabó; az

Igazak Szövetségének tagja; az első német munkásíró, az utópikus egyenlőség-kommunizmus teoretikusa; 1849-ben kivándorolt Amerikába és szakított a munkásmozgalommal. – 42, 46–49, 54, 62, 161

– *Garantien der Harmonie und Freiheit* (A harmónia és a szabadság garanciái), Vevey 1842. – 42, 47–49, 161

Willich, August (1810–1878) – porosz hadnagy; politikai meggyőződése miatt kilépett a hadseregből; a Kommunisták Szövetségének tagja; 1849-ben részt vett a badeni–pfalzi felkelésben; 1850-ben a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor K. Schapperral együtt a Marx-ellenes frakció vezetője; 1853-ban Amerikába emigrált, az amerikai polgárháborúban az északiak egyik tábornoka. – 86, 149, 166, 209, 222

Wolff, Wilhelm (1809–1864) – német tanító; a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője; a demokraták rajnai kerületi bizottságának és a kölni biztonsági bizottságnak tagja; a forradalom után Svájcba, majd 1851-ben Angliába emigrált; Marx és Engels barátja. – 58, 69, 160–161, 165–166, 185, 214, 217, 220

„*The Workman's Times*" – angol hetilap; 1890 augusztusától 1894 szeptemberéig jelent meg Huddersfieldben, majd Londonban és Manchesterben J. Burgess szerkesztésében; különféle angol szocialista csoportoktól közölt anyagokat; 1892-ben fuzionált a „Trade-Unionist"-tal. – 191–192

Wróblewski, Walery (1836–1908) – lengyel forradalmi demokrata; részt vett az 1863–64-es lengyel felkelésben, majd Franciaországba menekült; a Kommün tábornoka, a Kommün leverése után Londonba emigrált; 1871–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja, 1871–72 Lengyelország ügyeivel megbízott titkár; Marx és Engels híve; küldött az Internacionálé 1872-es hágai kongresszusán; küzdött a bakunyinisták ellen. – 126

Zweiffel – kölni főügyész; 1848-ban porosz nemzetgyűlési képviselő (jobboldali). – 71

A LESSNER ÁLTAL IDÉZETT MARX- ÉS ENGELS-MŰVEK JEGYZÉKE

Marx, Karl: Address of the Workingmen's International Association (A Nemzetközi Munkásszövetség alapító üzenete), London 1864. MEM 16. köt. 3–11. old. – 92, 124

– *Der Bürgerkrieg in Frankreich. Adresse des Generalrats der Internationalen Arbeitereassoziation* (A polgárháború Franciaországban. A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának üzenete), a Főtanácsnak a német–francia háborúról szóló két üzenetével és Friedrich Engels előszavával kiegészített harmadik német nyelvű kiadás, Berlin 1891. – 186–187

– *The Civil War in France. Address of the General Council of the International Workingmen's Association* (A polgárháború Franciaországban. A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának üzenete), London 1871. MEM 17. köt. 285–335. old. – 155

– *Das Elend der Philosophie. Antwort auf Proudhons „Philosophie des Elends"* (A filozófia nyomorúsága. Válasz Proudhon „A nyomorúság filozófiájá"-ra), németre fordította E. Bernstein és K. Kautsky. Friedrich Engels előszavával és jegyzeteivel, Stuttgart 1885. MEM 4. köt. 59–174. old. – 182–183

– (Névtelenül:) *Enthüllungen über den Kommunistenprozess zu Köln* (Leleplezések a kölni kommunista-perről), Bázel–Boston 1853. MEM 8. köt. 389–452. old. – 75–76, 80, 209, 219, 222

– *Enthüllungen über den Kommunistenprozess zu Köln* (Leleplezések a kölni kommunista-perről), Friedrich Engels bevezetésével és dokumentumokkal kiegészített új kiadás, Hottingen–Zürich 1885. – 222–223

– *Herr Vogt* (Vogt úr), London 1860. MEM 14. köt. 319–627. old. – 150

– (Névtelenül:) *Die Junirevolution* (A júniusi forradalom); „Neue Rheinische Zeitung", 1848. jún. 29-i 29. sz. MEM 5. köt. 123–126. old. – 66–68

– *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie* (A tőke. A politikai

gazdaságtan bírálata), I. köt. I. könyv: Der Produktionsprozess des Kapitals (A tőke termelési folyamata), Hamburg 1867. – 133, 152, 168, 204, 221, 225
– III. bőv. kiad., Hamburg 1883. – 203
– *Capital: a Critical Analysis of Capitalist Production* (A tőke: a tőkés termelés kritikai elemzése), a 3. német nyelvű kiadás alapján ford. Samuel Moore és Edward Aveling, kiadta Friedrich Engels. 1–2. köt., London 1887. – 183, 204
– *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie* (A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata), II. köt. II. könyv: Der Zirkulationsprozess des Kapitals (A tőke forgalmi folyamata), kiadta Friedrich Engels, Hamburg 1885. – 182–183
– *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie* (A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata), III. köt. III. könyv: Der Gesamtprozess der kapitalistische Produktion (A tőkés termelés összfolyamata), kiadta Friedrich Engels, Hamburg 1894. – 137, 193
– *Zur Kritik der politischen Ökonomie. Erstes Heft* (A politikai gazdaságtan bírálatához. Első füzet), Berlin 1859. MEM 13. köt. 1–147. old. – 89, 150
– *Lohnarbeit und Kapital* (Bérmunka és tőke), Különlenyomat az 1849. évi „Neue Rheinische Zeitung"-ból. Friedrich Engels bevezetésével, Berlin 1891. MEM 6. köt. 386–412. old. – 186–187
– *Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon* (A filozófia nyomorúsága. Válasz Proudhon úrnak „A nyomorúság filozófiájá"-ra), Párizs–Brüsszel 1847. – 114
– *Provincial Rules of the Workingmen's International Association* (A Nemzetközi Munkásszövetség ideiglenes szervezeti szabályzata), London 1864. MEM 16. köt. 12–14. old. – 92, 124
– *Report of the General Council to the Fourth Annual Congress of the International Workingmen's Association* (A Főtanács beszámolója a Nemzetközi Munkásszövetség IV. általános kongresszusának Bázelban), London 1869. MEM 16. köt. 359–371. old. – 118–120
– *Theorien über den Mehrwert* (Értéktobblet-elméletek), a „Tőke" IV. könyve, I–III. rész, Stuttgart 1905–1910. – 193
– *Vierter jährlicher Bericht des Generalrates der Internationalen Arbeiterassoziation* (A Nemzetközi Munkásszövetség Fő-

tanácsának negyedik évi jelentése), London 1868. szept. MEM 16. köt. 311–315. old. – 105–109

Engels, Friedrich: Der deutsche Bauernkrieg (A német parasztháború); „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", 5–6. füz. Májustól–októberig, Hamburg 1850. MEM 7. köt. 319–401. old. – 166

– *Die deutsche Reichsverfassungskampagne* (A német birodalmi alkotmány-hadjárat); „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", 1850. jan.–márc. MEM 7. köt. 105–109. old. – 52–53, 165–166

– *Zur Geschichte des Bundes der Kommunisten* (A Kommunisták Szövetsége történetéhez); „Der Sozialdemokrat", 1885. nov. 12., 19. és 26. MEM 21. köt. 200–216. old. – 58

– *Introduction. „Socialism Utopian and Scientific"* (Bevezetés. „A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig"), London 1892. MEM 22. köt. 269–291. old. – 191–192

– (Névtelenül:) *Karl Marx Zur Kritik der politischen Ökonomie. Erstes Heft* (Karl Marx, A politikai gazdaságtan bírálatához. Első füzet); „Das Volk", 1859. aug. 6-i 14. sz. és aug. 20-i 16. sz. MEM 13. köt. 460–468. old. – 89

– *Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigner Anschauung und authentischen Quellen* (A munkásosztály helyzete Angliában. Személyes megfigyelések és hiteles forrásmunkák alapján), Lipcse 1845. MEM 2. köt. 211–473. old. – 161

– *In Sachen Brentano contra Marx wegen angeblicher Zitatsfälschung. Geschichtserzählung und Dokumente* (A Brentano contra Marx állítólagos idézethamisítási ügyben. A kérdés története és dokumentumok), Hamburg 1891. MEM 22. köt. 83–174. old. – 186–187

– *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats. Im Anschluss an Lewis H. Morgan's Forschungen* (A család, a magántulajdon és az állam eredete. Lewis H. Morgan kutatásai nyomán), Hottingen–Zürich 1884. MEM 21. köt. 21–157. old. – 182

Marx, Karl és Engels, Friedrich: Ein Komplot gegen die Internationale Arbeiterassoziation. Im Auftrage des Haager Congresses verfasster Bericht über das Treiben Bakunin's und der Alliance der sozialistischen Demokratie (Összeesküvés a Nemzetközi Munkásszövetség ellen. A hágai kongresszus megbízásából készített jelentés Bakunyinnak és a Szocialista Demokrácia

Egyesülésének üzelmeiről), ford. S. Kokosky, Braunschweig 1874. MEM 18. köt. 311–445. old. – 129
– *Der erste Pressprozess der „Neuen Rheinischen Zeitung"* (A „Neue Rheinische Zeitung" első sajtópere); „Neue Rheinische Zeitung", 1849. febr. 14-i 221. sz. MEM 6. köt. 211–229. old. – 71–73
– *Das Kommunistische Manifest.* Vierte autorisierte deutsche Ausgabe. Mit einem neuen Vorwort von Friedrich Engels (A Kommunista Kiáltvány. IV., Fr. Engels által jóváhagyott és új előszóval ellátott német kiadás), London 1890. – 187
– (Névtelenül:) *Manifest der Kommunistischen Partei* (A Kommunista Párt kiáltványa), London 1848. MEM 4. köt. 437–470. old. – 43, 58, 62–63, 78, 104, 140, 147, 161, 164, 168–169, 210, 221
– *Manifest komunistyczny* (A Kommunista Kiáltvány), második lengyel kiadás, London 1892. – 211
– *Resolutions of the Conference of Delegates of the International Workingmen's Association. Assembled at London from 17th to 23rd September 1871* (A Nemzetközi Munkásszövetség 1871. szeptember 17-től 23-ig Londonban tartott küldöttkonferenciájának határozatai), MEM 17. köt. 384–393. old. – 121–126

Tartalom

ELŐSZÓ 5—35

1848 előtt és utána. Egy öreg kommunista visszaemlékezései 37—141

Egy munkás visszaemlékezései Karl Marxra és Friedrich Engelsre 143—174

EGY MUNKÁS VISSZAEMLÉKEZÉSEI KARL MARXRA. HALÁLÁNAK TIZEDIK ÉVFORDULÓJÁN, 1893. MÁRCIUS 14-ÉN 146

EGY MUNKÁS VISSZAEMLÉKEZÉSEI FRIEDRICH ENGELSRE 160

Levelek Marxhoz és Engelshez 175—193

LESSNER MARXHOZ 1876. FEBRUÁR 7-ÉN 178

LESSNER ENGELSHEZ 1877. JANUÁR 8-ÁN 180

LESSNER ENGELSHEZ 1886. JANUÁR 10-ÉN 182

LESSNER ENGELSHEZ 1890. NOVEMBER 28-ÁN 184

LESSNER ENGELSHEZ 1891. JÚLIUS 14-ÉN 186

LESSNER ENGELSHEZ 1891. AUGUSZTUS 18-ÁN 188

LESSNER ENGELSHEZ 1892. OKTÓBER 20-ÁN 190

LESSNER ÉS GEORG LOCHNER ENGELSHEZ 1894. NOVEMBER 28-ÁN 192

Újságcikkek és harcostársakhoz írott levelek 195—227

LESSNER HEINRICH BAUERHOZ 1849. NOVEMBER 5-ÉN 199

LESSNER JOHANN PHILIPP BECKERHEZ
1884. DECEMBER 28-ÁN 201

AZOK ELLEN, AKIK SZERINT „A TŐKÉ"-T SOKAN
BIBLIÁNAK TEKINTIK; UGYANAKKOR VÁLASZ AZOKNAK,
AKIK SZERINT MARX NEM VOLT FORRADALMÁR 207

BÚCSÚSZAVAK A NÉMETORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATA
PÁRT 1893-AS KÖLNI KONGRESSZUSÁHOZ 210

LESSNER DĘBSKI ÉS JĘDRZEJOWSKI LENGYEL
SZOCIALISTÁKHOZ 1895. AUGUSZTUS 22-ÉN 211

A POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM ÖTVENEDIK
ÉVFORDULÓJÁRA. „VORWÄRTS", 1898. MÁRCIUS 18-ÁN 212

VISSZAEMLÉKEZÉSEK 214

LESSNER EDUARD BERNSTEINRŐL 219

LESSNER A BÉCSI „ARBEITERZEITUNG"
SZERKESZTŐSÉGÉHEZ 1905 DECEMBERÉBEN 226

Mellékletek 229—244

Függelék 245—298

JEGYZETEK 247

MUTATÓ 268

A LESSNER ÁLTAL IDÉZETT MARX- ÉS ENGELS-MŰVEK
JEGYZÉKE 295

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
A MARXIZMUS–LENINIZMUS KLASSZIKUSAINAK
SZERKESZTŐSÉGE

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
A borító, a kötésterv és a tipográfia Szakos Zsuzsa munkája
Műszaki vezető Mózes Tibor
Képszerkesztő Fábri Magda
A szedést 1976. XI. 29-én kezdték meg
Megjelent 1977. VI. 30-án, 10 000 példányban
Terjedelme 15,2 (A/5) ív + 1,75 ív képmelléklet
76.1199 Kossuth Nyomda, Budapest
Felelős vezető Monori István vezérigazgató

ISBN 963 09 0848 4

A SOROZATBAN
EDDIG MEGJELENT
KÖTETEK

Az ifjú Engels levelei

Angol hétköznapok —
ahogyan Marx látta

Friedrich Engels
Életrajzi vázlatok
A Marx család és Lafargue

Friedrich Engels
Útirajzok

Az itt közreadott visszaemlékezések, melyeket egy öreg kommunista vetett papírra, többet nyújtanak, mint elmúlt napok eleven ábrázolását. Az, aki — mint Friedrich Lessner — végigkísérte a proletármozgalom haladását a kezdettől egészen századunkig, aki Marx és Engels barátjának és harcostársának nevezhette magát, sok mindenről tudósíthat bennünket.

Lessner természetesen nem akart elméleti értekezéseket írni Marx és Engels tanításairól. Ezt másokra bízta, akik véleménye szerint nála hivatottabbak és alkalmasabbak erre. Ő éppen azt kívánta feljegyezni a két forradalmár emberi egyéniségéről, amit eddig egyetlen könyvben sem írtak meg ennyire egyénien, egy munkás szemszögéből nézve. Lessner mindenekelőtt Marx és Engels jellembeli tulajdonságait ábrázolta, azt, ahogyan barátaikkal vagy ellenségeikkel érintkeztek, tudománynak és politikának bennük testet öltött egységét, működésüket, amelyet a munkásosztály tanítóiként és vezetőiként kifejtettek — és még sok egyebet. A közös harc idejének számos elgondolkoztató vagy akár mellékesnek tűnő epizódja mindörökre elveszett volna, ha Lessner nem jegyzi fel őket a „Kiáltvány" örökösei számára.

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ